

T.C.
ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEB FEVVÂZ VE "ER-RESÂİLU'Z-ZEYNEBİYYE" ADLI
ESERİNDE KADININ EĞİTİM SORUNU

Sultan DURAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Hacı ÇİÇEK

ADYAMAN-2019

BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Zeyneb Fevvâz ve 'er-Resâilu'-Zeynebiyye' Adlı Eserinde Kadının Eğitim Sorunu**" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10.07.2019

Sultan DURAN

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Zeyneb Fevvâz ve "er-Resâilu'z-Zeynebiyye" Adlı Eserinde

Kadının Eğitim Sorunu

Sultan Duran

Adıyaman Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı

Temmuz, 2019

Bu araştırma, modern Arap edebiyatı yazarlarından Zeyneb Fevvâz'ın hayatını ve onun bir eseri özelinde kadının eğitime dair görüşlerini içermektedir. Zeyneb Fevvâz, modern Arap edebiyatının gelişimine çok büyük katkıları olan bir yazardır.

Lübnan doğumlu olan Fevvâz, ilmî ve edebî ürünlerini Mısır ve Suriye'de vermiştir. Yazarın telif etmiş olduğu çoğu çalışma, modern Arap edebiyatındaki ilk ürünleri değiştirecek cinstendir. O, "*el-Heva ve'l-Vefa*" adlı çalışmasıyla Arap edebiyatında piyes kaleme alan ilk kadın yazar olarak bilinmektedir. Onun kaleminden çıkan "*Husnu'l-Avâkıb ev Ğâde ez-Zehra*" adlı çalışma, adı geçen dönemin ilk romanıdır. Yine yazar, kadının hürriyeti bağlamında mücadele veren ilk kişi olarak vasıflanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zeyneb Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, Kadının Eğitimi

ABSTRACT

Postgraduate Thesis

Zeyneb Fevvâz and the education issue of women in her work of

"er-Resâilu'z-Zeynebiyye"

Sultan Duran

Adiyaman University

Social Studies Institute

Department of Basic Islam Sciences

Department of Arabic Language and Rhetoric

July, 2019

This research includes the life of Zeyneb Fevvâz, one of the modern Arabic literature authors, and her views of women's education through one of her works. Zeyneb Fevvâz is an author who has made great contributions to the modern Arabic literature.

Lebanon-born Fevvâz has given her literal and scientific works in Egypt and Syria. Most of the works copyrighted by the author are the kind of which can change the early works in Arabic literature. She is known to be the first woman to have written a play in Arabic literature with the work of "*el-Heva ve'l-Vefa*". The work with the title of "*Husnu'l-Avâkib ev Ğâde ez-Zehra*" written by her is the first novel in the mentioned period. Again, the author is described as the first person to have ever struggled for the independence of women.

Key Words: Zeyneb Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, Woman Training

ÖNSÖZ

Arap edebiyatı, eski ve köklü bir geleneğe sahip olmasının yanı sıra, tarihî seyir içerisinde birtakım değişikliklere uğrayarak gelişim göstermiş ve bu sayede dinamikliğini kaybetmeyen bir söylem alanı haline gelmiştir. Arap edebiyatının geçirmiş olduğu söz konusu değişim ve gelişimin muhtelif sebepleri bulunmakla beraber, burada ilgili dönemlerde temayüz eden şahısların tesirlerinin daha fazla olduğu unutulmamalıdır. Tezimizin konusunu oluşturan yazarımız Zeyneb Fevvâz da modern Arap edebiyatının teşekkülüne katkısı çok fazla olan entelektüellerden biridir.

Üzerinde araştırma yaptığımız çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Zeyneb Fevvâz'ın ait olduğu dönem olan modern Arap edebiyatı hakkında genel bilgi verilmiş ve yine yazarın daha iyi anlaşılması gayesiyle onunla çağdaş olup aynı konular etrafında çalışmalar yapmış olan kadın yazarların hayatlarına atıfta bulunulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümü Zeyneb Fevvâz'ın hayatı ve eserlerini içermektedir. Bu bölümde yazarın hayatına dair verilen bilgiler, onun yaşamış olduğu coğrafya ve tarih; siyasî, sosyal ve kültürel olaylar dâhilinde aktarılmıştır. Yazarın telif etmiş olduğu eserler ele alınırken ise bu çalışmaların; konu, muhteva ve şekilsel yönleriyle beraber kendi dönemi üzerindeki tesirleri ele alınmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümü ise yazarın *er-Resâilu'z-Zeynebiyye* adlı eserinde yer alan kadının eğitimi meselesine dair olan makaleleridir. Araştırmanın son bölümünü oluşturan bu kısımda sadece yazarın adı geçen eseri, ilgili konu bağlamında ele alınmamış ayrıca yazarın yaşamış olduğu zaman aralığında, kadının eğitime dair gündem oluşturan şahıslar ve yapılan çalışmalara da yer verilmiştir.

Araştırmamın en başından nihayete erip bir tez haline gelmesine kadarki süreçte, her türlü desteğini üzerimden esirgemeyen pek kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hacı Çiçek'e, kıymetli vakitlerini benim için ayıran Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap dili ve Belağatı öğretim üyesi sayın Dr. Eid Fathi Abdellatif Abdelaziz'e, son olarak da kaynak temininde bana çok fazla yardımı dokunan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap dili ve Edebiyatı öğretim üyesi Doç. Dr. Ömer İshakoğlu'na teşekkürlerimi sunuyorum.

Adıyaman, Temmuz, 2019

Sultan Duran

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI

Bu araştırma, modern Arap edebiyatı yazarlarından Zeyneb Fevvâz'ın hayatını, eserlerini ve *er-Resâilu'z-Zeynebiyye* adlı eseri bağlamında kadının eğitime dair görüşlerini ele almaktadır. Fevvâz, Arap edebiyatının modern olarak adlandırılan dönemine katkıları çok fazla olan bir yazardır. Zira yazarın bu edebiyatın teşekkülünde kaleme almış olduğu çalışmaların çoğu, modern Arap edebiyatında bilinen ilkleri değiştirecek cinstendir. O, Arap edebiyatında ilk piyes kaleme alan kadın yazar olarak bilinmektedir. Ayrıca modern Arap edebiyatının ilk roman örneğini veren kişi de yine Fevvâz'dır. Ancak, bu ifade Arap edebiyatı literatüründe olmayan bir bilgi olmaktadır. Bu yönüyle bu çalışma, modern Arap edebiyatında ilk modern roman ünvanını da değiştirmiş olacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan kadının eğitimi meselesi ise yazarın söz konusu problem alanını ele alış biçimi ve değerlendirmesi yönüyle diğer çağdaşlarının pek çoğundan farklılık arz etmektedir. O, bu meseleye tamamen batılı bir nazarla değil de İslâmî çizgide olması gereken ilkeler doğrultusunda bakmıştır. Bu noktada bu tez, onun farklı olan bu düşüncelerini ele aldığından, adı geçen alanda yeni bir görüşü dillendirmiş olmaktadır.

Bu çalışmayla Arap dili ve edebiyatı sahasında tarihe yön vermiş bir şahsiyet olan Zeyneb Fevvâz'ın hayatı ilmî çevreye tanıtılmış, ilgili dönem ve ortamda eğitim gibi önemli bir konunun cinsiyet açısından ne gibi merhalelerden geçtiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece Arap edebiyatı sahasında yeni bir dönemi ifade eden çağdaş Arap edebiyatı örnek bir şahsiyet etrafında temellendirilmiştir. Nihayetinde bu tarz bir çalışma ülkemizde ilgili bilim dalına akademik anlamda yeni bir ses ve iddia getirerek söz konusu dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ	VII
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI	VIII
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN ARAP EDEBİYATI VE KADIN YAZARLAR

1.1. MODERN ARAP EDEBİYATI.....	3
1.1.1. Arap Edebiyatından Modern Arap Edebiyatına Doğru.....	3
1.1.2. Modern Arap Edebiyatının Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Seyri (1798-1915).....	6
1.1.3. Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Yazarlar	9
1.2. MODERN ARAP EDEBİYATINDA KADIN YAZARLAR	11
1.2.1. Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Başlıca Kadın Yazarlar (1800-1900)	11
1.2.1.1. Âişe İsmet Teymûr (عائشة عصمت تيمور).....	12
1.2.1.2. Verde el-Yâzicî (وردة اليازجي).....	12
1.2.1.3. Melek Hifnî Nâsîf (ملك حفني ناصف)	13
1.2.1.4. Nebeviye Mûsâ (نبوية موسى).....	14
1.2.1.5. Mey Ziyâde (مي زيادة).....	14
1.2.1.6. Mariyânâ Marrâş (ماريانا مراش).....	15
1.2.1.7. Lebîbe Mâzi Hâşim (لبيبة ماضي هاشم)	16

1.2.1.8. Nâzik el-Âbid (ناذك العابد)	16
1.2.1.9. Mârî Acemî (ماري عجمي).....	16

İKİNCİ BÖLÜM

ZEYNEB FEVVÂZ'IN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. HAYATI.....	17
2.1.1. Lübnan	18
2.1.1.1. Lübnan'ın Tarihsel Arka Planı (1800-1900)	19
2.1.1.2. Zeyneb Fevvâz'ın Doğumu, Çocukluğu ve Evliliği.....	22
2.1.2. Mısır.....	25
2.1.2.1. Mısır'ın Tarihsel Arka Planı (1800-1900)	26
2.1.2.2. Zeyneb Fevvâz'ın Mısır'daki İlmî ve Edebî Çalışmaları	29
2.1.3. Suriye.....	35
2.1.3.1. Suriye'nin Tarihsel Arka Planı (1800-1900)	35
2.1.3.2. Zeyneb Fevvâz ve Edip Nazmî	39
2.2. ESERLERİ	46
2.2.1. ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr (الدر المنثور في طبقاتي ربات الخدور).....	47
2.2.2. el-Hevâ ve'l-Vefâ (الهواء والوفاء)	50
2.2.3. Husnu'l-Avâkib ev Ğâde ez-Zehrâ (حسن العواقب أو غادة الزهراء)	52
2.2.4. el-Meliku Kurş ev Meliku'l-Furs (الملك كورش أو ملك الفرس).....	57
2.2.5. er-Resâilu'z-Zeynebiyye (الرسائل الزينية).....	61
2.2.6. Dîvânu Zeyneb Fevvâz (ديوان زينب فواز).....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ER-RESÂILU'Z-ZEYNEBİYYE'DE KADININ EĞİTİM SORUNU

3.1. KADININ EĞİTİM SORUNU	69
3.1.1. Kadının Eğitimine Dair Yapılan Çalışmalar (1800-1900).....	69
3.1.2. Kâsım Emîn'in Kadının Eğitimine Dair Görüşleri.....	75

3.2. ER-RESÂILU'Z-ZEYNEBİYYE'DE KADININ EĞİTİM SORUNU	77
3.2.1. Mutluluk ve Zenginlik	79
3.2.2. Bekârlık ve Evlilik	81
3.2.3. Kadının İlerlemesi	82
3.2.4. Eğitim ve Nihâî Amacı	85
3.2.5. Kadın ve Siyaset	86
3.2.6. Doğulu Kadınlar ve İlmî Kalkınma	88
3.2.7. Kadın ve Dini Yeterliliği	88
3.2.8. Kadının Aklî Melekesi	90
3.2.9. Bedenî ve Aklî Güç	92
3.2.10. Gelecek Nesil ve Kızların Eğitimi	92
3.2.11. Okullar ve Din veya Din ve Okullar	94
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	101
ÖZGEÇMİŞ	110

KISALTMALAR

- AÜ** : Ankara Üniversitesi
bkz. : Bakınız
Çev. : Çeviren
DİA : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed. : Editör
Hz. : Hazreti
MÖ : Milattan önce
MÜ : Marmara Üniversitesi
ö. : Ölümü
s. : Sayfa
Thk. : Tahkik
trs. : Basım tarihi yok

GİRİŞ

Hayatın her alanında, ortaya atılan yeni bir fikir veya projede ön plana çıkan şahıslar veya kurumlar olabileceği gibi, bu yeniliklerin arka planında yer alarak söz konusu faaliyet alanlarında önemli icraatlara imza atmalarına rağmen ön plana çıkamamış şahıslar da bulunabilmektedir. Bu yargıdan hareketle, Arap edebiyatı gibi geniş bir havzanın, muhtelif dönemlerde meşhûr veya meçhûl olan farklı kişilerle işlerlik kazanmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu edebiyatın kendi tarihsel sürecinde en fazla değişikliğe uğrayıp gelişim kat ettiği dönem ise modern dönem olarak adlandırılmaktadır.

Zeyneb Fevvâz, Arap edebiyatının modern çağı olarak adlandırılan dönemin teşekkülüne katkısı fazlaca olan meçhûl bir yazardır. Onunla aynı dönemde yaşamış ve benzer çalışmalarda bulunmuş olan çağdaşları, adı geçen dönemde temayüz etmiş olmalarına rağmen Fevvâz, onlar kadar adından söz ettirememiştir. Yazarın söz konusu edebiyatta önemli çalışmaları olmasına rağmen ön plana çıkamama sebeplerinin ne olduğu, ne tür çalışmalarıyla bu edebiyata işlerlik kazandırdığı gibi sorulara cevap bulma arzusu, bizi yazar üzerinde araştırma ve inceleme yapmaya sevk eden saiklerin başında yer almaktadır. Böylece üzerinde çalışma yaptığımız alanın genel çerçevesi modern Arap edebiyatı, portresi ise meçhûl bir yazar olan Zeyneb Fevvâz olarak belirlenmiştir.

Çağdaş Arap edebiyatında meçhûl bir yazarın araştırma konusu olarak tercih edilmesinden sonra; bu yazarın cinsiyetinin kadın olarak seçilmesinde de birtakım âmiller bulunmaktadır. Bilindiği üzere Arap coğrafyasında kadın bir yazarın akademik anlamda fiilî olarak eser telif etmesi, modern döneme tekâbül etmektedir. Ne var ki bu dönemde dâhi kadın bir yazarın fikir ve teâmüllerini açıkça ortaya koyup kendini ifade etmesi kolay olmamıştır. Bu nedenle adı geçen dönemde eserlerinde müstear ad kullanan kadın yazarlara da rastlanmaktadır. Temelde bu ve buna benzer sebeplerden dolayı, araştırma alanı olarak kadın bir yazar tercih edilmiştir.

Zeyneb Fevvâz'ın düşünce sistematığının ne olduğu, ne gibi faaliyetlerle söz konusu edebiyata katkılarının bulunduğu gibi sorulara cevap aranmasının arka planında; onda çağdaşlarından ayrılan birtakım özelliklerin bulunuyor olması etkili olmuştur. Zeyneb Fevvâz, hemcinsi olan çağdaşları gibi ne nüfuzlu bir aileden gelmiş ne de itibar

sahibi bir muhitte yatışmıştır. Oysa düşünüp üretmenin ilk şartı; üretim fazlalığını ifade eden refah ortamının bulunmasıdır. Yazar tüm bu imkânsızlıklara rağmen, ilme ve bilgiye çok büyük değerler atfettiğinden önemli işlere imza atmıştır.

Fevvâz'ı çağdaşlarından ayıran bir diğer özelliği de onun sahip olduğu muhafazakâr tavrıdır. O, telif etmiş olduğu her türdeki eserde İslâmi tutum ve ilkeleriyle ön plana çıkmış ve özellikle de eğitim içerikli söylemlerinde dinî bir eğitim idealini dillendirir olmuştur. Fevvâz'ın eğitim tasavvurunda kadın erkek herkesin iyi bir eğitimden geçmesi gerektiği arzusu yatmaktadır. Ancak onun burada daha fazla üzerinde durduğu alan; kız çocuklarının eğitimi meselesidir. Yazarın bu konu üzerine eğilmesinin temel sebebi ise kendi döneminde kız çocuklarının eğitimden yoksun ve mahrum bırakılmalarıdır.

Bu araştırmanın birincil amacı; modern dönemde Arap edebiyatına katkıda bulunan meçhûl bir yazarın bu döneme neler kattığı, ikincil olarak da seçilen bu yazar özelinde, o dönemin Arap coğrafyasında ilerleme ve kalkınmanın temelinde yer alan eğitimin, özellikle de kadının eğitimi meselesinin ne gibi safhalardan geçtiği, nasıl algılandığı ve algılanması gerektiği sorularına cevap bulmaktır.

Araştırmanın önemine değinmek gerekirse, öncelikle bu tez; modern Arap edebiyatına dair bilinen birtakım ilkleri değiştirecek, bazılarına da ilave yapacak cinstendir. Zira yazarın kaleminden çıkan "*Husnu'l-Avâkıb ev Ğâde ez-Zehra*" adlı romanı, Muhammed Huseyn Heykel'e ait olan "*Zeyneb*" adlı romanın aksine, ilk modern Arap romanıdır. Yazar ayrıca kadının hürriyeti bağlamında çalışmalar yaparak bu minvalde mücadele gösteren ilk kişidir. Yine bu bilgi de bu alandaki ilk çalışmanın Kâsım Emîn'e ait olduğu görüşünü değiştirecektir. Ayrıca yazar, telif etmiş olduğu tiyatro çalışmasıyla Arap edebiyatında ilk piyes yazar kadın yazar olarak vasıflanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN ARAP EDEBİYATI VE KADIN YAZARLAR

Arap edebiyatının modern dönemi, oluşum olarak yeni ve farklı bir söylem alanı meydana getirmiştir. Bu döneme katkısı olan yazarlar, oluşan bu edebi atmosferde kendi dönemlerinin sesini sonraki dönemlere nakletmişler ve bu sahada da büyük başarılar göstermişlerdir. Bu anlamda modern Arap edebiyatının teşekkülüne katkıda bulunan kadın yazarları ayrıca zikretmek gerekecektir. Zira bu hem üzerinde araştırma yaptığımız Zeyneb Fevvâz'ın kendi dönemi içerisinde daha iyi anlaşılmasını sağlayacak hem de Arap edebiyatı tarihinde kadın yazarların görünür hale gelmeye başladığını kanıtlamış olacaktır.

1.1. MODERN ARAP EDEBİYATI

Arap edebiyatı, süreç ve kapsam olarak modern Arap edebiyatı dönemine gelinceye kadar birçok aşamadan geçmiştir. Bu itibarla üzerinde araştırma yaptığımız Zeyneb Fevvâz hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmak ve onun şahsiyetiyle edebî kişiliğini tarih, coğrafya, kültür ve medeniyet bağlamında doğru yorumlayabilmek için; genel anlamda Arap edebiyatının, özel anlamda ise modern Arap edebiyatının geçirmiş olduğu dönemleri, bu dönemlerin etkilerini ve yazar üzerindeki tesirlerini iyi anlamak gerekmektedir.

1.1.1. Arap Edebiyatından Modern Arap Edebiyatına Doğru

Edebiyat tarihi, Arap dili literatüründe yerini almış müstakil bir ilim dalıdır. Bu edebiyatın kapsamı ve çerçevesi belirlenirken birtakım tanımsal ifadelerle gidilmiştir. Bu tanımlardan bir tanesi de Ahmed Hasen ez-Zeyyât'a (ö. 1968) aittir. Zeyyât, edebiyat tarihini genel ve özel çerçevede değerlendirmiş ve edebiyat tarihinin tanımını şu şekilde yapmıştır:

1. Genel manada edebiyat tarihi: "Bir duygu ve düşünceyi ifade etmek, bir bilgiyi veya sanatı başkasına öğretmek, bir olayı veya olguyu ölümsüzleştirmek amacıyla; kitaplarda bir araya getirilen, sayfalarda kayda geçirilen ve taşlara nakşedilen şeylerin zaman dâhilinde silsile olarak açıklanmasıdır."¹

2. Özel manada edebiyat tarihi: "Dilin durumundan, dil sahiplerinin yetenekleriyle muhtelif dönemlerde nesir ve nazım olarak ortaya koyduğu sanatsal ürünlerden ve bunların yükseliş, düşüş ve yok oluş sebeplerinden bahseden bir ilimdir."²

Edebiyat tarihine farklı açılardan iki tanım getiren Zeyyât, dilin mahiyetinden yola çıkarak, edebiyatın faydası hakkında da toplumların uğradığı değişikliklere dilin şahitlik ettiğini, dolayısıyla da edebiyatın tarihinin bilinmesinin milletler hakkında doğru bilgi edinmenin bir yöntemi olduğunu vurgulamaktadır.³

Arap edebiyatı tarihi hakkında bilgi sahibi olmak, bu edebiyatın her şubesini daha iyi anlamayı sağladığı için büyük önem arz etmektedir. Bu alandaki eserlerin en başında ise müsteşriklerden Brockelmann'a (ö. 1956) ait olan GAL (Geschichte der Arabischen Literatur/ Arap Edebiyatı Tarihi) adlı eser yer almaktadır.⁴ Brockelmann'ın adı geçen bu çalışmasını, Fuat Sezgin'in (ö. 2018) Geschichte des Arabischen Schriftums (GAS) adlı eseri takip etmiştir.⁵ Zaman içerisinde bu sahada birçok eser

¹ Ahmed Hasan Zeyyât, Târihu'l-Edebi'l-'Arabî, Dâru Nahda, Mısır, Kahire, trs. s. 4.

² Zeyyât, s. 3.

³ Zeyyât, s. 4.

⁴ Şevkî Dayf, Târihu'l-Edebi'l-'Arabî el-Asru'l-Câhilî, Dâru'l-Maârif, Kahire, trs, s. 2.

⁵ Ünlü İslam tarihi bilimcisi Fuat Sezgin, Brockelmann'a ait olan GAL adlı çalışmayı geliştirmek amacıyla uzun uğraşlar vermiştir. Ancak o, bu çalışmada bulunan hata ve eksikleri tashih etmenin yeni bir eser telif etmekten daha meşakkatli olduğuna kanaat getirince bu alanda yeni bir çalışma yapmaya karar vermiştir. Böylece Fuat Sezgin'in üzerinde çok büyük çaba sarfettiği Geschichte des Arabischen Schriftums adlı yazma eser kataloğu projesi başlamış olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Taha Yasin Arslan, "İslam Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018)", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 41, 2019, s. 201-205). Fuat Sezgin'in klasik dönemde Müslüman âlimlerin bilgi ve teknolojiye yapmış olduğu katkıları ele alan bu çalışması kısaca GAS olarak adlandırılmaktadır. İlk cildi 1967'de son cildi de 2015'te basılan GAS, 17 cilt ve 8820 sayfadan oluşmaktadır. Çalışmanın her bir cildinde İslam medeniyetinin muhtelif ilimlerine ait eserlerin tanıtımı ve değerlendirmesi yapılmıştır. Basit bir katalog çalışmasından ibaret olmayan bu projede tanıtımı yapılan esere dair yorum ve tahliller yapılarak söz konusu eser hakkında yapılan çalışmalara da yer verilmiştir. GAS'ta yazılı literatürden iktibas etmeye dayalı bir yöntem takip edilmiştir. Burada tanıtımına yer verilen eserler, günümüze ulaşamayan veya günümüze ulaşmasına rağmen matbu olmayan ürünlerdir. Türkçeye şu ana kadar ilk

kaleme alınmış ve her yeni yazılan eser bir öncekinden elbette daha kapsayıcı olmuştur. İlgili alanda gelinen son noktada dikkat çeken eserlerden biri de on ciltlik bir hacme sahip olan Şevkî Dayf'ın (ö. 2005) "*Târihu'l-Edebi'l-'Arabî*" adlı eseridir.⁶

Tarihçiler, Arap edebiyatı tarihini bölümlere ayırırken farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Bunlardan kimisi Arapçanın asaletinden yola çıkarak bu dönemleri; الأديب القديم (*Eski Edebiyat*), الأديب المخرم (*Yeni ve Eski Edebiyat*), الأديب المولد (*Melez Edebiyat*), الأديب المحدث (*Yeni Edebiyat*) şeklinde bir sınıflandırmaya giderken, kimileri de edebiyatın siyasî ve sosyal çevreyle ilişkisinden yola çıkarak bu dönemleri; الأديب الجاهلي (*Cahiliye Edebiyatı*), الأديب الإسلامي (*İslâmî Edebiyat*), الأديب العباسي (*Abbasi Edebiyatı*), أديب الإنحطاط (*Çöküş Dönemi Edebiyatı*), أدب النهضة (*Rönesans Edebiyatı*) ve الأديب الحديث (*Modern Edebiyat*) şeklinde tasnife tabi tutmuşlardır.⁷

---

cildi tercüme edilen GAS'ın muhtevası şu şekildedir: I. Cilt 1967, (XIII+935 s.): Kıraât, Kur'ân İlimleri, Hadis, Tarih, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf; II. Cilt 1975, (IX, 807 s.): Şiir; III. Cilt 1970, (XIX+498 s.): Tıp, Eczacılık, Zooloji, Veterinerlik; IV. Cilt 1971, (X, 398 s.): Kimya, Botanik, Ziraat; V. Cilt 1974, (XIV, 514 s.): Matematik; VI. Cilt 1978, (XI, 521 s.): Astronomi; VII. Cilt 1979, (XIV, 514 s.): Astroloji, Meteoroloji; VIII. Cilt 1982, (XII, 389 s.): Leksikografi/Sözlük Çalışmaları; IX. Cilt 1984, (XII, 406 s.): Gramer; X. Cilt 2000, (XXX, 634 s.): Matematiksel Coğrafya ve Haritacılık; XI. Cilt 2000, (VII, 716 s.): Matematiksel Coğrafya ve Haritacılık; XII. Cilt 2000, (XIII, 362 s.): Matematiksel Coğrafya ve Haritacılık; XIII. Cilt 2011, (VII, 587 s.): Matematiksel Coğrafya ve Haritacılık; XIV. Cilt 2010, (553 s.): Beşerî Coğrafya; XV. Cilt 2010, (470 s.): Beşerî Coğrafya; XVI. Cilt 2015, (XXV, 496 s.): Retorik ve Edebî Teori, Şiir, Antolojiler, Edebî Nesir; XVII. Cilt 2015, (X, 524 s.): Eğitim ve Eğlence Literatürü (Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Hansu, "Fuat Sezgin: Arap İslam Bilimleri Tarihi I, İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları 2015, XIII+1072 sayfa", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 34, 2016, s. 221-228.)

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şevkî Dayf, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî el-Asru'l-Câhilî; el-Asru'l-İslâmî; el-Asru'l-Abbâsî el-Evvel; el-Asru'l-Abbâsî es-Sâni; el-Cezîratu'l-Arabiyyetu'l-İrâk İran; Şam; Mısır; Endülüs; Libya, Tûnus; Cezayir, Fas, Moritanya, Sûdan, Dâru'l-Maârif, Kahire, trs.*

⁷ Hanna el-Fâhurî, *el-Câmi' fi Târihi'l-'Arabî el-Edebu'l-Kadîm, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1986, s. 38.* Arap edebiyatı tarihinde iki önemli isim olan Şevkî Dayf ve Ömer Ferrûh, bu edebiyatı farklı şekillerde tasnif etmişlerdir. Ömer Ferrûh'un kabul ettiği tasnife göre; ilgili dönem üç bölüme ayrılmıştır; 1. Kadim Dönem Edebiyatı: Cahiliye döneminin başından Emevîler döneminin sonuna kadardır (300/üç yüz yıl). 2. Yeni Dönem Edebiyatı: Emevî Devleti'nin yıkılışı ve Abbâsî Devleti'nin kuruluşundan (132/750), 19. Yüzyılın başlarına kadardır. 3. Modern/Çağdaş Dönem Edebiyatı: 19. yüzyılın başlarından günümüze kadardır. İlgili dönemlerin zaman olarak geniş bir süreyi kapsamaması nedeniyle Arap edebiyatı tarihçileri, bu taksimi detaylandırmışlardır: 1. İslâm öncesi Cahiliyye dönemi. 2. Muhadramûn dönemi: İslâm'ın

Eski ve köklü bir geleneğe sahip olan Arap edebiyatını temelde iki kategoriye ayırmak da mümkündür. Buradaki temel ölçüt ise Arap edebiyatı tarihinin dönüm noktasını ifade eden İslâmiyet'tir. Bu dönemler, V. asrın ortalarından başlayıp VII. asrın başlarına kadar devam eden *Cahiliye Devri Edebiyatı* ile Kur'ân'ın vahyedilmesiyle başlayıp günümüze kadar gelen *İslam Devri Edebiyatıdır*. İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla başlayan İslamî edebiyat, Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan siyasi otoriteler tarafından bir dizi değişime tabi tutulup geliştirilmiştir. İslamî edebiyatın bu devreleri sırasıyla *İlk İslam Devri*, *Emeviler Devri*, *Abbasiler Devri* ve *Son Devir* şeklinde sıralanabilmektedir.⁸

1.1.2. Modern Arap Edebiyatının Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Seyri (1798-1915)

Modern Arap edebiyatının ortaya çıkmasında başta siyasi etkenler olmak üzere, sosyo-kültürel birçok unsurun varlığından söz edebiliriz.⁹ Söz konusu edebiyatın belirleyici âmili ise Napolyon Bonapart'ın (ö. 1821) 1798-1801 yılları arasında Mısır'a yapmış olduğu seferdir. Napolyon'un yapmış olduğu bu işgâl, süreç olarak üç yıllık bir zaman dilimini kapsamına rağmen, işgâlin etkileri özellikle Mısır ve Suriye'de 19.

---

doğuşundan Hulefa-i Raşidin döneminin bitimi ve Emevî devletinin kuruluşuna (40/660) kadarki zamanı kapsar. 3. Emevîler dönemi (660-750). 4. Abbasiler dönemi (750- 1258). 5. Endülüs dönemi (son dönem). 6. Moğollar dönemi. 7. Osmanlılar dönemi. 8. Modern dönem: Bu süre, Arap edebiyatının canlandığı dönem; yani nahda (kalkınma) (1800–1875) dönemidir. Şevkî Dayf'a göre ise Arap edebiyatının dönemleri beş kısma ayrılır: 1. Cahiliyye dönemi ya da İslâm öncesi dönem. 2. İslâmî dönem: Hz. Peygamber'in risâletinden Emevî Devleti'nin yıkılışına (132/750) kadarki geçen süreyi kapsar. 3. Abbasiler dönemi: Bağdat'ın Tatarların eline geçmesine (656/1258) kadarki geçen süreyi kapsamaktadır. 4. Tatarların Bağdat'ı istilasıyla başlayıp Fransızların Mısır'ı işgâl (1213/1798) yılına kadar devam eden dönem. 5. Modern dönem ise günümüze kadar devam eden süre. Görüldüğü üzere Arap edebiyatı tarihi tasnifine dair süreci Ferrûh, üç; Dayf beş ana döneme, Arap edebiyatı tarihçileri ise sekiz döneme ayırmışlardır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Hacı Çiçek, "Umar Ferrûh ile Şevkî Dayf'ın Cahiliye Şiirine Dair Görüşleri", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Güz, Cilt: 2, Sayı: 4, 2013, s. 145-176.)

⁸ Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996, s. IX-X.

⁹ Mehmet Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, 1. Baskı, Emin Yayınları, Bursa, 2009, s. 35.

yüzyıla kadar devam etmiştir. Siyasî, iktisadî ve dini arzular için gerçekleştirilen bu sefer; toplum üzerinde birtakım sosyal, ilmî ve kültürel değişimlere sebep olmuştur.¹⁰

Fransızların Mısır'a yapmış olduğu bu sefer; uyanış, yeniden diriliş anlamına gelen "*nahda*" hareketi olarak bilinir.¹¹ Nahda hareketinin baş gösterdiği bu dönemde, sözde yönetimde Osmanlı, iç işlerinde ise Memluk hanedanının despot hâkimiyeti hüküm sürmekteydi. Siyasî yönden iç karışıklıkların olduğu bu dönem, ilmî faaliyetler üzerinde de olumsuz etkiler bırakmıştır.¹² Merkeziyetçi bir yapının olmayışı, genel anlamda hayatın tüm alanına olumsuz tesir ettiğinden Arap dili ve edebiyatı da bu durumdan payına düşeni almıştır. İnhitat (çöküş) olarak adlandırılan bu dönemin ardından Fransızların işgâline maruz kalan Mısır, edebî anlamda yeni bir dönemin tesiri altına girmiştir.

Mısır'ın ilmî hayatında köklü bir değişikliğe sebep olan "*nahda*" hareketi, halk üzerinde sömürgeci bir anlayış yerine, dostane bir tesir bırakmıştır. Bunun kanıtı olarak da Napolyon'un beraberinde getirdiği farklı ilim dallarına mensup kırk sekiz bilim adamı gösterilebilir.¹³ Bir heyet teşkil eden bu bilim adamları, Mısır'ın ilmî anlamda kalkınması için birtakım yenilikler getirmişlerdir. Okul, gazete, tiyatro, bilim akademisi, kütüphane, matbaa, laboratuvar, rasathaneler o dönemde oluşturulan ilmî ve akademik tesislerdir.¹⁴

Mısır'da hayatın her alanında köklü değişiklikler olup biterken Osmanlı Devleti, Fransızların Mısır'a yapmış olduğu söz konusu işgâl karşısında, 1801'de Mehmet Ali Paşa (ö. 1849) komutasındaki bir orduyu Mısır'ın bağımsızlığını sağlaması için görevlendirmiştir. Bu vazifesinde büyük bir başarı gösteren Mehmet Ali Paşa, 1803'te Fransızları Mısır'dan arındırmış ve 1805'te Babîâlî'ye, Mısır'a vali olma talebinde bulunmuştur. Babîâlî'nin sonradan pişman olacağı kararla isteğine ulaşan Mehmet Ali

---

¹⁰ Yalar, s. 52,56.

¹¹ Ecehan Somuncuoğlu, "On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap Düşüncesinin

Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları", MÜ Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, 2015, s. 106.

¹² Zeyyât, s. 415.

¹³ Yalar, s. 131.

¹⁴ Zeyyât, s. 416.

Paşa, Mısır'da bağımsız bir imparatorluk kurma idealiyle birtakım yeniliklere girişmiştir.¹⁵

Siyasî anlamda Mısır'da hâkimiyet kuran Fransızların iktidarına son veren Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devletinin kendisine vermiş olduğu yetkilerle modernleşme adımlarını ilerletmiş ve her alanda batının yeniliklerini halkın hizmetine sunmuştur. Bu dönemde ilmî alanda; tercüme, telif çalışmaları başlamış, yurt dışına öğrenciler gönderilmiş ve birçok eğitim kurumu yaygınlaştırılmıştır.¹⁶ Mehmet Ali Paşa'nın yaptığı bu yeniliklerden en fazla dikkat çekenini ise onun 1821'de kurmuş olduğu Bulak Matbaasıdır.¹⁷ Tüm bu olanlar karşısında, Mısır'da genel anlamda hayatın her alanında yankı bulan modern değişim, özel anlamda edebiyat çevresinde köklü gelişmelere sebep olmuştur. Diğer bir ifadeyle Napolyon Bonapart, Arap edebiyatı tarihinde yeni bir dönemin temellerini atmış, Mehmet Ali Paşa da bu temeller üzerine; dil, muhteva ve üslûp açısından batı eksenli bir literatür inşa etmiştir.

Mısır'ın siyasî iktidarı, Mehmet Ali Paşa'dan sonra I. Abbas (ö.1854), sonrasında ise Said (ö. 1863) dönemiyle devam etmiştir. Ancak, her iki iktidar sahibi de Mehmet Ali Paşa döneminde ilmî alanda yapılan her bir yeniliğin izini tarih sahnesinden silmeye çalışmış, açılan ve kurulan her bir tesisi kapatmıştır. Böylece, Mısır'da edebî hayat bir duraklama dönemine girmiştir.¹⁸

Mısır'ın ilmî ve edebî hayatı, o dönemde egemen olan siyasî otoriteler tarafından doğrudan etkilenmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın nüfuz elde etme gayesiyle getirmiş olduğu yenilikler¹⁹, Arap edebiyatına yeni ve çağdaş bir üslûp kazandırmıştır. Devrim niteliğinde olan bu yenilikler, bir dönem duraklamaya uğrasa da 1863'te İsmail Paşa (ö. 1895)'nın iktidarı elde etmesiyle artarak devam etmiştir. Bu dönemde, ilmî ve kültürel kurumların yeniden ihyasıyla birlikte edebiyatta çok büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.²⁰ Ancak, edebiyatta altın çağ olarak addedilen bu dönem, siyasî sebeplerden menfi yönde etkilenmiştir. Bu durumun en büyük sebebi ise İsmail Paşa'nın siyasî nüfuz elde etme

¹⁵ Rahmi Er, Modern Mısır Romanı-I (1914-1944), 1. Baskı, Hece Yayınları, Ankara, 2015, s. 14.

¹⁶ Corcî Zeydân, Târîhu Âdâbî'l-Luğati'l-Arabiyye, Müessesetu Hendâvî, Kahire, 2013, s. 1179

¹⁷ Er, s. 20.

¹⁸ Er, s. 20.

¹⁹ Er, s. 14.

²⁰ Yalar, s. 88.

gayesine dayanan hidivlik²¹ makamını elde etmesiyle başlamıştır. Bu durumdan ülke ekonomisi ve diğer kurumlar çok büyük zarar görünce, 1870'li yıllarda siyasî rejimin yaptıklarından hoşnut olmayan bir grup Müslüman genç, hem ülkeyi Batı hegemonyasından kurtarmak hem de hidiv İsmail'in kötü yönetiminden duydukları rahatsızlığı dile getirmek için harekete geçmiştir. Bu genç aydınların rehberi ve öncüleri ise şüphesiz Cemâleddîn Afgânî (ö. 1897)'dir.²²

İsmail Paşa'nın iktidarı, veraset sistemiyle yönetimde kabiliyet sahibi olmayan oğlu Tefkik Paşa (ö. 1892)'ya geçince, ülkede ortaya çıkan otorite sorunu hayatın her alanına tesir etmiştir. Tefkik Paşayla dış kuvvetlerin mihrabı olan İngiltere ve Fransa arasında oluşan yakın ilişki de merkezîyetçi yapıya kökten zarar vermeye başlayınca halk ayaklanmıştır. Tüm bu olup bitenler karşısında İngiltere, ülke içerisindeki nüfuzunu kaybetmemek için 1882 yılında Mısır'ı resmen işgâl etmiştir.²³

Fransa'dan sonra İngiltere'nin işgâline maruz kalan Mısır, ilmî ve kültürel anlamda yeni bir dönemin tesiri altına girmiştir. Öyle ki bağımsızlık, milliyetçilik, İslâmcılık temaları Cemaleddin Afgânî (ö. 1897), Muhammed Abduh (ö. 1905) tarafından savunulur ve yazılır hale gelmiştir. Bu dönemde görülen başka bir söylem de Kâsım Emîn (ö. 1908) tarafından dile getirilen kadının sosyal hayatına dair durumudur. Kâsım Emîn, "*Tahrîru'l-Mer'e*" ve "*el-Mer'etu'l-Cedîde*" adlı söz konusu eserlerinde kadınlara verilmesi gereken hakları savunmuştur.²⁴

1.1.3. Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Yazarlar

Mısır rönesansı olarak adlandırılan "*nahda*" hareketi, Fransa'ya eğitim için gönderilen kültür heyetleriyle bir oluşum içerisine girmiştir. Bu heyetlerin öncüsü

---

²¹ Önceleri yazışmalarda sadrazamları yani baş vezirleri kastetmek için kullanılan hidiv ünvanı, 1866'da bir irade i senîyeyle Mısır valisi İsmail Paşa'ya sadaret payesiyle verilmiştir. Hidivlik ünvanıyla iktidar bir nevi veraset sistemine dönüşmüştür. 1914'e kadar devam eden bu sistemde üç kişiye bu unvan verilmiştir. Bu kişiler; İsmail Paşa (ö. 1895), Tefkik Paşa (ö. 1892) ve II. Abbas Hilmi Paşa (ö. 1914)'dir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla Çetin, "İsmâil Paşa, Hidiv", DİA, XXIII, s. 117.)

²² Er, s. 28-31.

²³ Yalar, s. 105-106; Er, s. 32-33.

²⁴ Er, s. 34-35.

olarak da et-Tahtavî (ö. 1873) gösterilebilir. Modern anlamda Arap edebiyatı çevirisinin nüvesini de yine et-Tahtavî oluşturmuştur.²⁵

Arap edebiyatında şiirin şüphesiz büyük bir yeri bulunmaktadır. Edebiyatta meydana gelen değişim, modern anlamda yeni bir şiir akımının da oluşmasına sebep olmuştur. Bu anlamda modern Arap şiirinin öncüsü olarak el-Bârûdî (ö. 1904) gösterilebilir.²⁶ Zaman içerisinde modern Arap şiiri, muhteva ve şekil açısından farklı edebî akımlarla gelişim ve değişime uğramıştır. Emin b. Fâris er-Reyhânî (ö. 1940), Cibrân Halîl Cibrân (ö. 1931), Mîhâil Nuayme (ö. 1988), Nizâr el-Kabbânî (ö. 1998), Abbas Mahmûd el-Akkâd (ö. 1964), İbrâhim Abdülkâdir el-Mâzinî (ö. 1949) , Halîl Mutrân (ö. 1949) ve Adonis (d. 1930) söz konusu bu yeni ekollerde öne çıkan şairlerdir.²⁷

Dünya edebiyatında büyük bir yer tutan roman türünün, Arap edebiyatına girişi de yine modern edebiyatla olmuştur. Arap edebiyatında "*makâme*" olarak bilinen "*rivâye*" türü, çağdaş kimliğini çeviri faaliyetiyle kazanmış ve bu türün ilk ürünlerini de et-Tahtavî vermiştir. Çeviri faaliyetinin telif eserler vermeye dönüşmesiyle muhtelif muhteva ve şekillerde roman kaleme alınmıştır. Zeyneb Fevvâz (ö. 1914), Âişe et-Teymûriyye (ö. 1902), Nâsif el-Yâzicî (ö. 1906), Selim el-Bustânî (ö. 1884), Corcî Zeydân (ö. 1914), Ali el-Cârim (ö. 1949), Âdil Kâmil (ö. 2005), Muhammed Ferîd Ebû Hadîd (ö. 1967), Muhammed Saîd el-Uryân (ö. 1964), Ali Ahmed Bâkesîr (ö. 1969), Abdülhamîd Cûde es-Sehhâr (ö. 1974), Necib Mahfûz (ö. 2006), Ferah Antûn (ö. 1922); bu dönemde ilgili alanda eser veren yazarlardır.²⁸

Modern dönemde Arap hikâyelerinde ilk görülen değişim de yine tercüme faaliyetleriyle başlamıştır. Hikâye literatürü tercümeden taklîte, taklitten de özgün eser vermeye doğru bir ilerleyiş göstermiştir. Bu anlamda; Muhammed Teymûr (ö. 1921), Mihâil Nuayme (ö. 1988), Mustafâ Lutfî el-Menfelûtî (ö. 1924), Halîl Mutrân (ö. 1949), Cibrân Halîl Cibrân (ö. 1931), Selim el-Bustânî (ö. 1884), Muhammed Huseyn Heykel (ö. 1956), Tâhâ Huseyn (ö. 1973), İbrâhim el-Mâzinî (ö. 1949), Abdullah Nedîm (ö. 1896), Muhammed Lutfî Cum'a (ö. 1953), Necib Mahfûz (ö. 2006), Tefvik el-Hakîm (ö.

²⁵ Ahmet Kâzım Ürün, Modern Arap Edebiyatı, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, s. 13,15.

²⁶ Ürün, Modern Arap Edebiyatı, s. 13,15.

²⁷ İsmail Durmuş, "Şiir", DİA, XXXIX, s. 154-155.

²⁸ M. Orhan Akay- Âlim Kahraman, "Roman", DİA, XXXV, s. 164.

1987), Ahmed Şevkî (ö. 1932) gibi yazarlar, içerik ve üslûp olarak farklı türde hikâyeleri Arap edebiyatına kazandırmışlardır.²⁹

1.2. MODERN ARAP EDEBİYATINDA KADIN YAZARLAR

Cahiliye dönemi edebiyatından modern edebiyata kadar geçen sürede kadın yazarların oranı erkek yazarlara nazaran nispeten daha azdır. Nicelik bakımından daha az bir grubu temsil eden bu kadın yazarlar; vermiş oldukları eserler bakımından farklı edebî türlerde eser vermemişler, yalnızca bir alanda öne çıkmışlardır. Cahiliye döneminden (6. yüzyıl) modern döneme (18. yüzyıl) kadar geçen sürede, adını duyurmuş olan bu kadın yazarların ortak edebî yönleri ise şair olmalarıdır. Bu süreçte, şairlik vasıflarıyla ön plana çıkan kadınların sayısı bir hayli olmasına rağmen; Hansâ (ö. 645), Râbiâtü'l-Adeviyye (ö. 801), Vellâde bint Müstekfi (ö. 1091) adlı bu üç şair, kendi dönemleri üzerinde büyük tesirler bırakmışlardır.³⁰

Kalkınma, yani "*nahda*" hareketi, kadın yazarların edebiyat tarihinde isimlerinin zikredilmesini sağlayan önemli bir dönüm noktasıdır. Zira gelenekte kadınlarla ilgili birtakım değer yargıları, adı geçen bu döneme kadar devam etmiştir. Bu durum, Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin dönüşüyle değişmiş ve özellikle kadının eğitimi ile ilgili öncü şahsiyetler birtakım mücadeleler vermişlerdir.³¹

1.2.1. Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Başlıca Kadın Yazarlar (1800-1900)

Arap edebiyatında köklü bir değişime sebep olan modernleşme akımı, genel anlamda edebiyatta farklı alanlarda birçok eser verilmesini sağlamıştır. Böylece, özellikle kadın yazarlara kendilerini ifade etme ve kabiliyetlerini fark edebilme fırsatı

²⁹ Hüseyin Yazıcı, "Hikâye", DİA, XVII, s. 480.

³⁰ Bülent Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Sayı: 54, 2014, s. 61-63.

³¹ Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", s. 63,65.

verilmiş olmuştur. Bu anlamda söz konusu edebiyatın teşekkülünde temayüz etmiş kadın yazarlar hakkında gerekli bilginin verilmesi, üzerinde inceleme yapacağımız modern Arap edebiyatı yazarlarından Zeyneb Fevvâz'ın kendi dönemi dâhilinde daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Zeyneb Fevvâz'la çağdaş olup Modern Arap edebiyatında öncü olarak kabul edilen bu kadın yazarlar şu isimlerdir: Âişe İsmet Teymûr, Verde el-Yâzıcî, Melek Hifnî Nâsîf, Nebeviye Mûsâ, Mey Ziyâde, Mariyânâ Marrâş, Lebîbe Mâzi Hâşim, Nâzik el-Âbid, Mârî Acemî. Bu öncü şahsiyetler aynı zamanda Zeyneb Fevvâz'la kadının eğitimi bağlamında aynı mücadeleyi vermişlerdir.

1.2.1.1. Âişe İsmet Teymûr (عائشة عصمت تيمور)

Timur İsmail Paşa'nın kızıdır. 1840'ta Kahire'de dünyaya gelmiştir. Okuma ve yazmaya olan ilgisini fark eden babası İsmail Paşa, onun için Arap dili ve İslâmî ilimler alanlarına vakıf iki hoca tutmuştur. Kur'an hıfzını tamamlayan Âişe, kendini edebiyat okumalarına vermiştir. On dört yaşında Türk asıllı Seyyit Tefvik Zâde ile evlenmiş, vaktinin çoğunu ev işlerinden ziyade ilim ve edebiyata ayırmıştır. Sarf, nahiv ve arûz ilimlerinde derinleşmiş ve şiir sahasında son derece öneme sahip olan edebî ürünler ortaya koymuştur. Arapça, Türkçe ve Farsça dillerinde birer divanı vardır.³² Türkçe şiirlerini topladığı divanı; "Şükûfe" (شكوفة), Arapça divanı ise "Hilyetu't-Tirâz" حلية (الطراز) dönemin ünlü siması el-Akkâd tarafından büyük takdir görmüştür. "Netâicu'l-Ahvâl" (نتائج الأحوال) , "Mir'atü't-Te'emmülfî'l-Umûr" (مرآة التأمل في الأمور) , "Lâ Taslihu'l-'a' ilât illâ bi Terbiyeti'l-Benât" (لا تصلح العائلات بتربية البنات) nesir olarak kaleme aldığı eserleridir.³³ Âişe Teymûr, 62 yaşında 1902 yılında³⁴ Kahire'de³⁵ vefat etmiştir.

1.2.1.2. Verde el-Yâzıcî (وردة اليازجي)

Modern Arap edebiyatı yazarı öncülerinden Nâsîf el-Yâzıcî'nin kızıdır. 1838'de Lübnan'da doğmuştur. Babasından edebiyat dersleri almış ve Beyrut Amerikan Kız

³² Mey Ziyâde, Âişe Teymûr Şâiratu't-Talîa, Müessesetu Hendâvî, Kahire, 2012, s. 10.

³³ Fuat Günel, "Âişe İsmet Teymûr", DİA, II, s. 205-206.

³⁴ Ziyâde, Âişe Teymûr Şâiratu't-Talîa, s. 10.

³⁵ Günel, "Âişe İsmet Teymûr", s. 205.

Okulunda eğitim görmüştür.³⁶ Babası Nâsif el-Yâzıcî'dan almış olduğu dersler sayesinde kendi döneminde, deneme ve kaside türlerinde önemli eserler vermiştir.³⁷ Şiirlerini topladığı divanı "*Hadîqatü'l-Verd*", (حديقة الورد) denemelerinin yer aldığı mecmua ise "*el-Mer'etu's-Şarkıyye*" (المرأة الشرقية) başlığıyla dört bölüm halinde kardeşi İbrahim Yâzıcî'nin çıkarmış olduğu dergide yayımlanmıştır.³⁸

Verde el-Yâzıcî'nin şiirlerinde kullandığı nazım türü, methiye ve mersiye'dir.³⁹ Onun şiirlerinde kullandığı üslûp ve muhteva, Mey Ziyâde tarafından büyük beğeni görmüştür. Bu takdir, Mey Ziyâde'nin 1924'te *Hristiyan Genç Kızlar Cemiyeti*'nde yapmış olduğu konferansta açıkça görülmektedir.⁴⁰ Yâzıcî, bu konferansın yapıldığı senenin başlarında İskenderiye'de vefat etmiştir.⁴¹

1.2.1.3. Melek Hifnî Nâsîf (ملك حفني ناصف)

Babası, milli eğitim ve adalet bakanlığında yüksek mevkilerde çalışmış dil bilimcisi Hifnî Nâsîf Bey'dir. 1886'da Kahire'de doğmuştur. Mısır'da, bir liseden mezun olan ilk kız öğrencilerden biri olan yazar, üniversite eğitiminin ardından kız okulunda öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır.⁴²

Melek Hifnî Nâsîf, öğretmen olduğu dönemde ailevî baskılardan dolayı bedevi bir şahsın ikinci eşi olarak evlenmek zorunda kalmıştır. İçinde bulunduğu zor şartlar, onun kalemini daha da kuvvetlendirmiş, kadının toplumsal hayatta karşılaştığı zorlukları, "*Bâhîsetü'l-Bâdiye*" müstear adıyla kaleme almıştır. Adı geçen makaleleri ise "*el-Cerîde*" gazetesinde yayımlanmıştır.⁴³ İlgili gazetede yayımlanan makalelerini de

³⁶ Hayreddin ez-Zerikî, el-'Âlâm, 15. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Malâyîn, Beyrût, 2002, VIII, s. 114.

³⁷ Yûsuf b. Âdil Mesîh b. Yâ'kûb Şeyho, Târîhu'l-Âdâbi'l-Arabiyye fi'l-Karni't-Tâsi'i Aşera ve'r-

Rub'il-Evveli min'el-Karni'l-Işrîn, 3. Baskı, Dâru'l-Meşrik, Beyrût, trs. I, s. 21.

³⁸ Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", s. 10.

³⁹ Mey Ziyâde, Verde el-Yâzıcî, Müessesu Hendâvî, Kahire, 2012, s. 20.

⁴⁰ Mey Ziyâde'nin 1924 yılında yapmış olduğu bu konferans, kitap haline getirilerek yayımlanmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mey Ziyâde, Verde el-Yâzıcî, Müessesu Hendâvî, Kahire, 2012.)

⁴¹ Ziyâde, Verde el-Yâzıcî, s. 8.

⁴² Mey Ziyâde, Bâhîsetü'l-Bâdiye, Müessesu Hendâvî, Kahire, 2011, s. 14.

⁴³ Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", s. 11-12.

"en- Nisâiyyât" (النسائيات) adlı bir kitapta bir araya getirmiştir.⁴⁴ Yazar, 1918'de yakalandığı humma hastalığı nedeniyle genç yaşta Kahire'de vefat etmiştir.⁴⁵

1.2.1.4. Nebeviye Mûsâ (نبوية موسى)

Babası, Mısır ordusunda bir yüzbaşı olan Nebeviye Mûsâ, 1886'da Mısır'da dünyaya gelmiştir. Mısır'da, ilk lise diploması alan kız öğrenci olmasının yanında ilkokulda müfettişlik yapan ilk kadın öğretmendir. Nebeviye Mûsâ, toplum kadının eğitime ve çalışmasına henüz aşına değilken bu alanda eleştirel yazılar yazarak düşüncelerini ifade etmiştir.⁴⁶ "el-Fetât" gazetesinde eğitimin siyasî, milli ve sosyal alanlarına dair yazılar yazmıştır. Kadınların eğitime dair yazdığı eserleri "el-Mer'atu ve'l-Amel" (المرأة و العمل) ve "Semarâtu'l-Hayâti fi Ta'lîmi'l-Fetâti" (ثمرات الحياة في تعليم) (ثمرات الحياة في تعليم) adlı iki çalışmadır. Ayrıca "Hayâti bi Kalemî" (حياتي بقلمى) ismiyle bir otobiyografisi, "el-Fadîletu'l-Mudtahida" (فضيلة المضطهدة) adlı da bir romanı bulunmaktadır.⁴⁷ Yazar, 1951 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.⁴⁸

1.2.1.5. Mey Ziyâde (مي زيادة)

Babası, Lübnanlı bir Mârûnî olan eğitimci İlyas Ziyâde, annesi ise Filistin asıllı Nüzhet Muammer'dir.⁴⁹ 1886'da Nâsıra'da dünyaya gelmiştir. Filistin ve Lübnan'da eğitim görmüş, Mısır'da edebî ve ilmî faaliyetlerine çeşitli gazeteler aracılığıyla başlamış, Arapça, Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Almanca dillerinde önemli bir yol

⁴⁴ Ziyâde, Bâhîsetü'l-Bâdiye, s. 91.

⁴⁵ Ziyâde, Bâhîsetü'l-Bâdiye, s. 14.

⁴⁶ Muhammed Ebu'l-İs'âd, Nebeviye Mûsâ ve Devruhâ fi'l-Hayâti'l-Mısıriyye, 2. Baskı, Mektebetu'l-Usra, Mısır, 2005, s. 4.

⁴⁷ el-İs'âd, s. 4.

⁴⁸ ez-Zeriklî, VIII, s.7.

⁴⁹ Erol Ayyıldız, "Mey Ziyâde", DİA, XXIX, s. 498.

kat ederek bu dillerde birçok eser telif etmiştir. O dönemde temayüz etmiş olan birçok yazar, şair ve müfekkire görüşmüş ve onlarla fikir alışverişinde bulunmuştur.⁵⁰

Mey Ziyâde şair, düşünür ve bir reformist olarak toplumsal konulara ağırlık vermiştir. Telif ettiği eserlere bakıldığında yazarın bazen duygusal bazen de melankolik tarafı kolayca fark edilmektedir. Yazarın kendi kişisel hayatında ise birtakım ruhsal hezeyanlarla baş etmeye çalıştığı nakledilmektedir. Özellikle kendi döneminde edebî kişiliğiyle ön plana çıkan meher edebiyatçısı Halîl Cibrân'la yaşamış olduğu duygusal bağın etkileri, eserlerine de yansımıştır.⁵¹

Yazar; şiir, deneme, makale, roman, inceleme, mektup ve çeviri türlerinde birçok eser vermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: "*Fleurs de Réve*", "*Bâhîsetü'l-Bâdiye*" (باحثة البادية), "*Sevânihu'l-Fetât*" (سوانح الفتات), "*Kelimât ve İşârât*" و كلمات و (إشارات), "*el-Müsâvât*" (المساوات), "*Zulümât ve Eşi'aa*" (ظلمات وأشعات), "*Sahâ'if*" (صحائف), "*Resâilü Mey*" (رسائل ماي), "*Âişe Teymûr: Şâiratu't-Talîa*" (عائشة تيمور: شاعرات الطالعة), "*İbtisâmât ve Dümû*" (ابتسامات والدموع), "*Rücû'u'l-Mevc*" (رجوع الموح), "*el-Hub fi'l-'azâb*" (الحب في العذاب). Yazar, 1941'de Kahire'de vefat etmiştir.⁵²

1.2.1.6. Mariyânâ Marrâş (ماریانا مراش)

1848'te Halep'te doğmuştur. Babası Fethullah b. Nasrullah b. Batrûs Marrâş'tır.⁵³ Önce Mârûniye okuluna, sonra da İnciliye okuluna kaydolan yazar, burada Arap dilinin temel ilkelerinden, matematik ve diğer ilimlerden dersler görmüştür. Babasından da sarf, nahiv ve Fransızca dersleri alan yazar, mûsikî alanında kendini geliştirmiştir.⁵⁴ Makaleleri, o dönemin gazeteleri olan "*Mecelletü Cinân*" (مجلة جنان) ve "*Ceridetü Lisâni Hâl*" (جريدة لسان الحال) 'de yayımlanmıştır. Yazarlık yönünün yanında şairlik vasfı da olan yazarın bir de şiir divanı bulunmaktadır.⁵⁵ Bir gazete veya dergide yazan ilk Suriyeli

⁵⁰ Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrût, trs. VIII, s. 165.

⁵¹ Ayyıldız, "Mey Ziyâde", s. 499.

⁵² Ayyıldız, "Mey Ziyâde", s. 499.

⁵³ ez-Zerikî, VII, s. 209.

⁵⁴ Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin, XII, s. 221-222.

⁵⁵ Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin, XII, s. 222.

Arap kadın yazar olarak nitelenen Mâriyânâ Marrâş, yakalandığı hastalık nedeniyle 1919'da Halep'te vefat etmiştir.⁵⁶

1.2.1.7. Lebîbe Mâzi Hâşim (الليبية ماضي هاشم)

Babası Nâsif Mâzî'dir. 1880'de Lübnân'da doğmuştur. Edebiyat yazarı ve araştırmacı olan Lebîbe Hâşim, İbrahim el-Yâzıcı'den ders almış, İngilizce ve Fransızca dillerinden önemli bir seviye kat etmiştir. Yazıları, dönemin gazetelerinde yayımlanan yazar, Mısır Üniversitesi'nde çeşitli konferanslar vermiştir.⁵⁷ Eserleri; vermiş olduğu konferanslarından oluşan "*Kitâbu't-Terbiye*" (كتاب التربية) adlı çalışması, Fransızca'dan çevirdiği "*el-Ğâde'l-İngiliziyeye*" (الغادة الإنجليزية) adlı romanıyla "*Kalbu'r-Racul*" قلب (الرجل) ve "*Fetâtu'ş-Şark*" (فتاة الشرق) adlı romanlarıdır. Yazar, 1952'de Kahire'de vefat etmiştir.⁵⁸

1.2.1.8. Nâzik el-Âbid (نازك العابد)

Babası, Osmanlı hâkimiyetindeki Ürdün ve Irak'ın çeşitli kazalarında valilik yapmış Şam'ın ileri gelenlerinden Mustafa el-Âbid'tir. 1887'de Şam'da dünyaya gelmiştir. Birçok dil bilen yazar, resim ve mûsikî sanatlarında da yetenek sahibidir. Kadının özgürleştirilmesi ve bilhassa eğitim konusunda hak sahibi olması gerektiğini savunan yazar, ilkyardım eğitimi almış ve askeri hastanelerde vazife yapmıştır. Yazar, aynı zamanda kadının seçimlerde hak sahibi olması gerektiğini savunan ilk kişidir. 1959'da Beyrut'ta vefat etmiştir.⁵⁹

1.2.1.9. Mârî Acemî (ماري عجمي)

⁵⁶ ez-Zerikî, VII, s. 210.

⁵⁷ ez-Zerikî, V, s. 240.

⁵⁸ Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin, XII, s. 152; ez-Zerikî, V, s. 240.

⁵⁹ Muhammed Tuncî, Mu'cemu A'lamu'n-Nisâ, Dâru'l-İlmi'l-Malâyîn, Beyrût, 2014, s. 172-

1888'de Şam'da dünyaya gelen Mârî, eğitimini Rus, İrlanda ve Amerikan okullarında tamamlamıştır. Hemşirelik eğitimi aldıktan sonra Şam'a dönmüş ve çeşitli gazetelerde yazmaya başlamıştır. Kadınların eğitimi için okullar açmış, dernekler oluşturmuş ve "*el-Arûs*" (العروس) adıyla kendi gazetesini kurmuştur. Yazar, 1965'te Şam'da vefat etmiştir.⁶⁰

İKİNCİ BÖLÜM

ZEYNEB FEVVÂZ'IN HAYATI VE ESERLERİ

Zeyneb Fevvâz'ın hayatı ve eserlerine dair bilginin yer aldığı bu bölüm, yazarın fikrî ve edebî yönünün daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ve yazarın sergilemiş olduğu tavır ve üslûbu temellendirecektir.

2.1. HAYATI

Arap edebiyatında yeni ve farklı bir dönemi ifade eden "*modern dönem*", kadının toplumsal hayatta alışık olunmayan bir tarzda ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şüphesiz bu toplumsal değişimin en büyük faktörlerinden birisi de kadının hüviyeti ve eğitimi için mücadele veren yazarlardır. Verilen bu mücadelenin âmilleri arasında başta Zeyneb Fevvâz gibi kadın yazarlar olmak üzere Kâsım Emîn, Muhammed Abduh, Cemâleddin Efgânî, Butrus el-Bustânî gibi aydın şahsiyetler bulunmaktadır.⁶¹

Zeyneb Fevvâz, Arap coğrafyasında kadının özgürlüğü bağlamında mücadele veren ilk yazardır. Nahda hareketinin baş göstermesinin ardından dönemin aynı sorunsalı üzerinde öne çıkan Kâsım Emîn, Âişe Teymûriyye ve Mey Ziyâde gibi yazarlardan çok daha önce bu alanda çalışmalar yapan yazar; Mısır'da kalkınma ve

⁶⁰ Tuncî, s. 161-162.

⁶¹ Zeyneb Nübüvveh Bahbûh, Zeyneb Fevvâz Râidetü min A'lami'n-Nahdati'l-Arabiyyeti'l-Hadîse 1846-1914, Menşuratu Vizaratu's-Sakâfe, Dimeşk, 2000, s. 51.

özgürlük metodolojisinin ilk kadın sesidir. Özellikle Kâsım Emîn'in 1899 yılında yayımlanan "*Tahriru'l-Mer'a*" adlı eseri, o dönem Arap toplumunda kadın haklarını savunan ilk çalışma olarak bilinmesine rağmen; Zeyneb Fevvâz'n Mısır gazetelerinde aynı muhtevaya sahip "*ez-Zeynebiyye*" adlı makaleleri 1892 yılında yayımlanmaya başlamıştır.⁶² Bütün bunlar göz önüne alındığında Zeyneb Fevvâz için Arap nahda hareketinde kadının siyasî, sosyal, kültürel hakları bağlamında mücadele veren öncü şahsiyetlerin ilkidir diyebiliriz.

Zeyneb Fevvâz edebiyatçı, şair ve araştırmacı gazeteci kimliği olan bir yazar olması hasebiyle muhtelif alanlarda, kendi dönemi dâhilinde velut bir yazar olarak görülebilir. Yazar için böyle bir nitelendirmenin yapılma sebebi; onun kaleminden çıkan eserlerin kendi dönemine göre sayıca fazla olması ve edebiyatın farklı alanlarında eserler telif etmiş olması gösterilebilir. Zira onun yayımlanmış; bir şiir divanı, deneme ve makaleleri, iki romanı, bir de tiyatro eseri bulunmaktadır.

Zeyneb Fevvâz, Lübnan, Mısır ve Şam'da neşet etmiş bir yazar olduğundan onun hayatı adı geçen dönemler dâhilinde ele alınacaktır. Şüphesiz bu üç şehir, onun şahsî, edebî ve ilmî yönden değişim ve gelişimine ev sahipliği yapan mekânlardır.

2.1.1. Lübnan

Zeyneb Fevvâz'ın doğduğu yer olan Lübnan, Ortadoğu'da Akdeniz'e kıyısı olan bir ülkedir. Lübnan'ın; kuzeyinde ve doğusunda Suriye, güneyinde İsrail, batısında ise Akdeniz bulunmaktadır.⁶³ Resmi dili Arapça olan ülkenin içerisinde birçok etnik unsur ve din mensubu yaşamaktadır. Fiziki olarak derin vadilerle birbirinden ayrılan bölgede farklı mezhep ve din mensupları kendilerine ait alanlarda yaşamaktadırlar. Bu grupların başlıcalarını; ülkenin kıyı kesimindeki Sünnî Müslümanlar, Bik'â vadisinde ve güneyde Şiî Müslümanlar, Lübnan dağlarında Katolik Mârûnîler, bu dağların orta kesiminde

---

⁶² Buseyne Şa'ban, *Mietu Âmin min'er-Rivâyâtî'n-Nisâiyyeti'l-Arabiyye* (1899/1999), 1. Baskı, *Dâru'l-Âdâb*, Beyrût, 1999, s. 53; *Bahbûh*, s. 60-61.

⁶³ DİA, "Lübnan, Fizikî ve Beşerî Coğrafya", (Madde dört bölümden oluşmaktadır: Fizikî ve Beşerî Coğrafya, Tarih, Kültür ve Medeniyet, Kültür ve Medeniyet/Osmanlı Dönemi. 1. Bölüm DİA tarafından kaleme alınmıştır.), 2003, XXVII, s. 243.

Dürzîler, kıyı şehirlerinde Ortodoks Rumlar ve güney kesiminin kırsal bölgelerinde Katolik Ermeniler oluşturmaktadır.⁶⁴

2.1.1.1. Lübnan'ın Tarihsel Arka Planı (1800-1900)

Zeyneb Fevvâz'ın doğmasına yakın zamanda, Lübnan'da iç savaş hâkimdir. Ortaya çıkan mücadelenin aktörleri ise Mârûnî⁶⁵ ve Dürzî⁶⁶ gruplarıdır. Bu tarihlerde Lübnan, siyasî olarak Osmanlı'nın hâkimiyeti altında olduğundan Bâbîâlî bölgenin istikrarı için birtakım çözüm arayışları içerisine girmiş; ancak istenilen sonucu elde edememiştir. Bölgede çatışmalar şiddetlenince Fransa ve İngiltere gibi dış unsurlar, Mârûnî ve Dürzî mezheplerinin haklarını savunma bahanesiyle bölgeye müdahil olmuşlardır. Dış mihrakların da olaya dâhil olmasıyla Lübnan'da istenilen güven ortamı bir kez daha sağlanamamıştır.⁶⁷

Lübnan, kozmopolit bir yapıya sahip olduğundan, aynı coğrafyada yaşayan farklı din ve mezhepler arasında birtakım sorunların ortaya çıkması da kaçınılmazdır. Ancak, ülkede baş gösteren anlaşmazlıklar "*Cebel-i Lübnan Olayları*" adıyla anılacak olan iç savaşa dönüşünce; sorunları çözme amacıyla Osmanlı'nın başkanlığında İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya temsilcileri arasında görüşmeler başlamıştır. Aylarca devam eden müzakereler, Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta yapılmıştır.⁶⁸ Alınan kararlar neticesinde, 1861'de "*Lübnan Nizamnamesi*" olarak adlandırılan kararnamenin

⁶⁴ DİA, "Lübnan, Fizikî ve Beşerî Coğrafya", s. 243.

⁶⁵ Mârûnîlik, Aziz Mârûn'a nispet edilen bir Hristiyan cemaatidir. Mârûnîler, V. yüzyıldan beri çoğunlukla Lübnan'da yaşamaktadırlar. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Taşpınar, "Mârûnîler", DİA, XXVIII, s. 71.)

⁶⁶ Dürzîlik, Şîî-İsmailî düşünce sisteminden beslenen, ilkelerini Fatımî halifesi Hâkim bi-Emrillah'ın ulûhiyeti etrafında şekillendiren bâtınî muhtevalı bir harektir. Günümüzde yaklaşık bir milyon Dürzî bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu Ortadoğu sınırları içerisinde yaşamaktadır. Büyük bir çoğunluğu ise Lübnan'da ikamet etmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Tan, "Geçmişten Günümüze Dürzîlik", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 31, 2011, s. 173-216.)

⁶⁷ Şit Tufan Buzpınar, "Lübnan, Kültür ve Medeniyet/ Osmanlı Dönemi", DİA, 2003, XXVII, s. 250-251.

⁶⁸ Buzpınar, "Lübnan, Kültür ve Medeniyet/ Osmanlı Dönemi", s. 251.

maddelerinde ilgili devletler hemfikir olmuşlardır. Böylece, bölgenin Osmanlı'nın kontrolünde olacağı dış unsurlar tarafından kabul edilir olmuştur.⁶⁹

Osmanlı, bölgenin istikrarı için birtakım yenilikler getirmiştir. Bu yeni sistem; müstakil Hristiyanlık mutasarrıflığı statüsü adı altında uygulamaya konulmuştur. Uygulamaya konulan bu yeni sistemle bölge özerk bir sancak haline getirilmiştir. 1861-1915 yılları arasında devam eden bu yönetim şeklinde, toplamda sekiz mutasarrıf görev yapmıştır. Lübnan, bu yıllarda tarihinin en sakin dönemlerinden birini yaşamıştır.⁷⁰ Söz konusu bu tarihler, tam da yazarımız Zeyneb Fevvâz'ın yaşamış olduğu zamana tesadüf etmektedir.

Zeyneb Fevvâz'ın muhtemelen çocukluk dönemine denk gelen dönemlerde Lübnan, sadece dinî çatışmaların baş gösterdiği bir yer değildir. Osmanlı'nın hâkimiyetinde olan bu ülke Arap milliyetçiliği sorunuyla da karşı karşıya kalmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında; Osmanlı'nın merkezi yönetiminin zayıflaması, "*şark sorunu*" bahanesiyle Avrupalı ülkelerin Ortadoğu'ya müdâhil olmaları, Avrupa Üniversitelerinde Arapça kürsülerinin kurulması, batı tarzı okulların açılması, misyonerlerin faaliyetleri ve 1856 Islahat Fermanı'nın yabancılara vermiş olduğu ayrıcalıklar etkili olmuştur.⁷¹

Arap milliyetçiliğinin teşekkülünde şüphesiz Lübnan Cumhuriyetinin başşehri olan Beyrut'un büyük bir etkisi vardır. Bu akımda en büyük paya sahip olan zümre ise Beyrut'ta nüfusun çoğunluğunu oluşturan Hristiyan Araplardır. Bu zümrenin Fransızcadan çeviri yapması; milliyetçilik, eşitlik, adalet gibi kavramların Arap dünyasında tanınmasına zemin hazırlamıştır.⁷² Ayrıca, 1866'da Amerikalı protestan misyonerlerin Beyrut Amerikan Üniversitesi'ni, 1875'te Fransızların da Saint Joseph Üniversitesini kurmaları⁷³ Arap milliyetçilik şuurunun gençler üzerinde etkili olmasına

---

⁶⁹ Olcay Özkaya Duman, "Bir Ortadoğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-1861)", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 5, Ocak 2006, s. 9,12.

⁷⁰ Buzpınar, "Lübnan, Kültür ve Medeniyet/ Osmanlı Dönemi", s. 251.

⁷¹ Selçuk Günay, "II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri", AÜ Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 28, 1995, s. 86,87,90.

⁷² Günay, "II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri", s. 86.

⁷³ Cengiz Tomar, "Lübnan, Kültür ve Medeniyet", DİA, XXVII, s. 247.

neden olmuştur. Bu gençlerden en fazla ön plana çıkan isim ise Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Nâsif el-Yazıcî (ö. 1871)'dir. Bu akımın en büyük destekçisi olarak bir başka önder şahıs olarak da Butrus el-Bustânî (ö. 1883)'yi görmekteyiz.⁷⁴

Beyrut, Arap dili ve edebiyatı sahasında Ortadoğu halklarına eskiden beri öncülük eden bir şehir olmuştur. Nitekim Arap dünyasında yayımlanan ilk gazeteler; "*Had'iqatü'l-Ahbâr*" adıyla 1858'de Halîl Hûrî (ö. 1907) tarafından ve "*Lisânü'l-Hâl*" adıyla 1878'de Halîl Serkîs (ö. 1915) tarafından Beyrut'ta neşredilmiştir. O dönemde temelleri atılan bu yayıncılık faaliyeti, günümüze kadar devam etmiş ve Lübnan, Arapça kaynak basımında İslâm dünyasında ilk sırayı alır olmuştur.⁷⁵ Lübnan'ın Arap dünyasında en çok okuma yazma oranına sahip ülkelerden biri olmasında bu durumun şüphesiz bir katkısı bulunmaktadır.⁷⁶

Modern Arap edebiyatı öncülerinden biri olan Zeyneb Fevvâz'ın yaşamış olduğu dönem, Arap coğrafyasında yeni söylemlerin ve akımların ortaya çıkmış olduğu bir zamana denk gelmektedir. Söz konusu bu yeniliklerden biri de Arap edebiyatına 19. yüzyılda girmiş olan "*mehcer edebiyatı*" 'dır. Bu yeni literatür, iç ve dış unsurlardan kaynaklı olarak ülkelerinden Kuzey ve Güney Amerika'ya göç etmek zorunda kalan Arap aydınlarının oluşturduğu bir edebî topluluktur. Bu zümrenin çoğunluğunu Lübnanlı yazarlar oluşturmaktadır. Bununla birlikte "*mehcer edebiyatı*" 'nın fikrî oluşumunda ön plana çıkan yazarlar da yine Cibrân Halîl Cibrân (ö. 1931), Mihâil Nuayme (ö. 1988), Emin er-Reyhânî (ö. 1940) gibi Lübnan asıllı yazarlardır.⁷⁷

Lübnan'da batı metodolojisiyle yetişmiş birçok entelektüel yazarın Amerika ve Mısır gibi ülkelere göç etmek durumunda kalmaları, modern Arap edebiyatı tarihinde bir problem alanı olarak görülmüştür. Burada sorun teşkil eden husus ise göçe neden olan sebeplerin analizinde yanlı okuma veya değerlendirme yapılmasıdır. Nitekim birçok Arap edebiyatı yazarı söz konusu göçün sebebinin; Osmanlı'nın emperyalist,

---

⁷⁴ Günay, "II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri", s. 88.

⁷⁵ Davut Dursun, "Beyrut", DİA, VI, s. 82.

⁷⁶ Tomar, "Lübnan, Kültür ve Medeniyet", s. 247.

⁷⁷ Hüseyin Yazıcı, "Mehcer Edebiyatı", DİA, XXVIII, s. 364-365.

yayılmacı, baskıcı ve milliyetçi siyasetinden kaynaklandığını iddia etmiştir.⁷⁸ Bu iddia, araştırma yaptığımız Arapça kaynakların birçoğunda karşımıza çıkmıştır. Ne var ki böyle bir iddianın tutarsız olduğunu savunan Arap yazarlar da bulunmaktadır. Bu yazarlara, Osmanlı'ya hayranlığını şiirleriyle aksettiren Ahmed Şevkî (ö. 1932) ve Ömer Ferrûh'u (ö. 1987) örnek olarak gösterebiliriz.⁷⁹

2.1.1.2. Zeyneb Fevvâz'ın Doğumu, Çocukluğu ve Evliliği

Zeyneb bint Alî b. Hüseyin b. Ubeydillâh b. Hasan b. İbrahim b. Muhammed b. Yûsuf Fevvâz el-Âmiliyye (1860-1914), Lübnan'ın güney bölgelerinden biri Olan Cebeli Âmil'in Tebnin adlı bir köyünde dünyaya gelmiştir.⁸⁰ Yazarın doğum yeri ve tarihiyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler nakledilmektedir. Nitekim onun doğum tarihî kaynakların bazılarında 1846 yılına tesadüf etmekteyken⁸¹ doğum yerini Mısır olarak gösteren kaynaklar da bulunmaktadır.⁸² Ancak, kaynaklardaki bilgiler, dönemin siyasî olaylarıyla bağdaştırılınca yazarın Lübnan'da 1860 yılında dünyaya geldiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Zeyneb Fevvâz, 19. Yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında, yani kendi dönemi içerisinde tanınan bir yazardır. Meşhûr "*İrfân*" dergisi sahibi Ahmed Ârif ez-Zîy

---

⁷⁸ Arap aydınlarının yapmış olduğu bu değerlendirme, tarihi verileri yanlış okumanın bir neticesidir. Nitekim Lübnan'da halkı her yönden olumsuz bir şekilde etkileyen faktör; bir iç çatışmanın eseridir. Kozmopolit bir yer olan Lübnan, tarihte çok uzun zamanlardan beri Mârûnî ve Dürzî çatışmasına şahit olmuştur. Dolayısıyla söz konusu göçün sebebi, Osmanlı'nın yapmış olduğu zulüm ve katliamdan değil; aksine bir dinî çatışmadan kaynaklanmaktadır. Bu konu, M. Tayyib Gökbilgin tarafından belgelere dayalı olarak araştırılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tayyib Gökbilgin, "1840'tan 1861'e kadar Cebeli Lübnan Meselesi ve Dürzîler", Belleten, Cilt: 10, Sayı: 40, Ekim 1946, s. 641-703.)

⁷⁹ Yalar, s. 117-123.

⁸⁰ Îsâ Fettûh, Edebiyyâtun Arabiyyât Siyerun ve Dirrâsât, en-Nedvetu's-sikâfiyyetu'n-Nisâiyye, Dîmeşk, 1994, s. 75; Ömer Rıza Kehhâle, A'lâmu'n-Nisa fî Aleml'l-Arab ve'l-İslâm, Müessesetu er-Risâle, trs. II, s. 82; ez-Zerikî, III, s. 67.

⁸¹ Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin, IX, s. 198; Bahbûh, s. 51.

⁸² Yûsuf b. İlyân b. Mûsa Serkîs, Mu'cemu'l-Matbûatu'l-Arabiyye ve'l Mu'rabe, Matbaatu Serkîs, Mısır, 1928, II, s. 989.

(ö. 1960), onun kendi döneminde fikrî ve edebî sahada tanınan bir yazar olmasının kanıtı olarak; eserlerinde bulunan takrizleri⁸³ göstermektedir.⁸⁴

Zeyneb Fevvâz, her ne kadar dönemi dâhilinde tanınıyor olsa da yine de çağdaşları olan Mey Ziyâde, Melek Hifnî Nâsîf, Âişe Teymûriyye ve Nebeviye Mûsa kadar bilinir olmamıştır. Bu durumun bir sebebi de onun gelmiş olduğu sosyal tabakadan kaynaklanmaktadır. Zira o, ne saygın ne de zengin bir ailede dünyaya gelmiştir; kırsal bir kesimde, tıpkı o dönemin çoğu çiftçilerinin yaşadığı gibi, sade bir evde yetişmiştir.⁸⁵

Yazar, genç bir kız iken ailesinin maddi durumunun iyi derecede olmamasından dolayı, ailesinin de onayıyla hizmetçilik yapmaya karar verir. Çalışacağı yer ise Güney Lübnan'da Tebnîn Kalesinin kontrolünü elinde tutan Ali Bey el-Es'ad es-Sağır'ın sarayıdır.⁸⁶ Bu mekân, yazarın ilmî ve edebî uğraşlarının başlangıç noktası olarak kabul edilmelidir. Zira senelerce bu sarayda kalan Zeyneb; ilme, edebiyata, şiire ve nesre son derece düşkün olan saray sahibi Ali Bey'in karısı Fâtıma el-Halîl'in dikkatlerini üzerine çekmiştir. Fâtıma hanım, Zeyneb'in zekâsı ve ilme olan sevgisinden hareketle onun ilmî yolculuğunun baş mimarı olarak görülebilir. Zeyneb'e son derece önem gösteren Fâtıma Hanım, ona okuma yazma öğretmiş ve onun öğrenme isteğini desteklemiştir.⁸⁷ Zeyneb, bu şair hanımefendisinin tavsiyesiyle Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, edebî sahada ürünler verme idealiyle Arap dilinin incelikleri hakkında bilgi edinerek epey bir yol kat etmiştir.⁸⁸

---

⁸³ Takriz: Hayatta olan bir kimseyi övme anlamına gelmektedir. Yazarın isteği üzerine yazılan takrizler, bir nevi kitap tanıtım yazılarıdır. Genellikle yazarı ve eserini övme amacıyla yazılır. Ancak buradaki temel gaye, eseri okuyucuya tanıtmaktır. Takrizleri yazan şahıslar, dönemin önde gelen edip veya âlimleridirler. Takrizler, genellikle eserin yazarı hayattayken yazılmasına karşın, bu durumun istisnaları da bulunmaktadır. Takriz sahibi, söz konusu düşüncelerini ele alırken süslü ve edebî bir dil kullanır. Arap edebiyatında miladi 500'lü yıllardan beri kullanılan takrizler, Türk edebiyatında da sıkça kullanılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uzun, Ahmet Turan Arslan, "Takriz", DİA, XXXIX, 2010, s. 472-474.)

⁸⁴ Bahbûh, s. 54.

⁸⁵ Fettûh, s. 75; Bahbûh, s. 54.

⁸⁶ Şükran Fazlıoğlu, "Zeyneb Fevvâz", DİA, XXXIV, 2013, s. 359; Fettûh, s. 75; Bahbûh, s. 54.

⁸⁷ Bahbûh, s. 55; Fettûh s. 75.

⁸⁸ Fazlıoğlu, "Zeyneb Fevvâz", s. 359; Fettûh, s. 75.

el-Es'ad ailesinin evinde İranlı bir âlime ait büyük bir kütüphane bulunmaktadır. Bu kütüphane, nadirattan sayılan el yazmaları ve kıymetli eserleri içermektedir. Zeyneb, bu kütüphaneden çokça istifade etmiştir.⁸⁹ Ancak Zeyneb'in okumaya ve öğrenmeye olan tutkusu bir müddet kesintiye uğramak durumunda kalacaktır. Geleneğe göre, her ne kadar küçük yaşta bile olsa onun evlilik hayatına adım atması gerekmektedir.⁹⁰ Bu izdivacı gerçekleştireceği kişi de Tebnin'de, el-Es'ad'ların sarayında çalışan, muhtemelen Zeyneb Fevvâz'ın akrabası olan Muhammed Hamûd Fevvâz adında bir işçidir. Böylece Zeyneb, çok küçük bir yaşta evlilik hayatına dâhil olmuştur. Ancak o; büyük uyuşmazlıklar sebebiyle bu evlilikten beklediği anlayışı bulamamış ve kısa sürede evliliğini nihayete erdirmiştir. Onun evliliğinde görülen bu büyük uyuşmazlığın sesebi ise başta fikrî ve kültürel seviye farklılığı, istek ve arzularla birlikte hayattan beklenen gayenin farklı olması ve en nihayetinde de tabiatların uyum sağlayamaması olarak gösterilebilir.⁹¹

Yazarın evliliği hakkında, o dönemin ünlü gazetecilerinden Ahmed Arif ez-Zîy şu anektodu paylaşmaktadır: *"Tabiatıyla başarısız olan bu evlilik onun başarısızlığı değil; aksine içinde yaşadığı toplumun başarısızlığıdır. Bilinç ve idrak seviyesi olarak fikir hayatında dikkatleri üzerine çeken onun gibi bir geç kızın, aralarında büyük bir fikir ve kültürel seviye farkı varken ümmi bir adamla yaşaması nasıl mümkün olur?"*⁹²

Zeyneb Fevvâz, başarısız olarak nitelenen bu evliliğin ardından, ilim ve edebiyat sahasına yönelmeye başlamıştır. Yine yaşamış olduğu bu tecrübenin neticesi olarak, içinde yaşadığı toplumda kadının durumuyla ilgili sorunlara eğilmiştir. Ancak, tam da fikrî temâyülünü belirlemişken yeni bir evlilik konusu gündeme gelecektir, bu evliliği kabul etmeyen Zeyneb, kaçırılma girişimine uğramış ve nihayetinde mucize eseri kendini kurtarmıştır.⁹³ Burada ilginç olan durum ise tüm bu olanlar yaşanırken yazarın sadece on yaşları civarında olmasıdır.⁹⁴

---

⁸⁹ Bahbûh, s. 55; Ömer İshakoğlu, "19. Yüzyıl Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeyneb Fevvâz", Şarkiyat Mecmuası, Sayı: 21, s. 48.

⁹⁰ İshakoğlu, "19. Yüzyıl Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeyneb Fevvâz", s. 48.

⁹¹ Fettûh, s. 75; Bahbûh, s. 55.

⁹² Bahbûh, s. 55.

⁹³ Bahbûh, s. 55.

⁹⁴ Kehhâle, A'lâmu'n-Nisa fî Alemi'l-Arab ve'l-İslâm, II, s. 82.

Yazar, yaşadığı bu tecrübenin ardından, Tebnin'de daha fazla kalamamış ve Beyrut'a gitmiş, orada Mısırlı Yûsuf Hamdî Yeğen ailesinin hizmetine girmiştir. Bir müddet sonra da bu aileyle birlikte İskenderiye'ye göç etmiştir.⁹⁵

Lübnan, Zeyneb Fevvâz'ın ilmî ve edebî hayatının başlangıç noktası olarak görülebilir. Hizmetçilik yaptığı evin hanımı Fâtıma Hanım, onun dinî ve edebî alanlarda malumat sahibi olmasını sağlayan ilk hocası sayılırken başarısız olarak kabul edilen evliliği ise hayatı boyunca fikrî ve fiilî olarak verdiği mücadelenin yegâne konusunu oluşturmuştur. Şüphesiz bu konu da kadının eğitimi meselesi olacaktır.

2.1.2. Mısır

Mısır, sahip olduğu alan bakımından çoğunluğu Afrika'da, az bir kısmı da Asya'da yer alan bir ülkedir. Ülkenin batısında Libya, güneyinde Sudan, kuzeydoğusunda İsrail, kuzeyinde Akdeniz ve doğusunda Kızıldeniz bulunmaktadır. Resmi adı Mısır Cumhuriyeti olan ülkenin başkenti Kahire, diğer önemli şehirleri ise İskenderiye ve Port Said'tir.⁹⁶

Mısırlılar, ülkeleri için; dünyanın anası anlamına gelen "*Ummu'd-Dünya*" tabirini kullanmışlardır. Bu durum, ülkeyi adeta bir hegemonya alanı haline getirmiştir. Hakikaten de tarihin farklı dönemlerinde birçok uygarlık Mısır üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Mısır, medeniyetler üzerinde olan bu etkisini şüphesiz Nil nehrinin şahitliğinde yapmıştır.⁹⁷ Mısır'ın medeniyetler üzerinde yapmış olduğu etkilerin bir yansıması da üzerinde inceleme yaptığımız Zeyneb Fevvâz'da yankısını bulmuştur. Şehir yazara; tarih, mekân, dönem ve muhteva olarak ev sahipliği yapmıştır.

Mısır'ın önemi, Zeyneb Fevvâz'ın yaşadığı dönem dâhilinde düşünüldüğünde bir kat daha artmaktadır. Zira Arap edebiyatı literatüründe yeni bir dönemi ifade eden modern Arap edebiyatı, başlangıcı itibarıyla her ne kadar 1798'de Fransızların bu şehri işgâl tarihini gösterse de aslında bu edebiyatın gelişimi 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başına tekâbül etmektedir. Söz konusu bu edebiyatın bu tarihlerde merhale kat

⁹⁵ Fettûh, s. 75; Bahbûh, s. 55; Fazlıoğlu, "Zeyneb Fevvâz", s. 359.

⁹⁶ Suna Doğaner, "Mısır Fizikî ve Beşerî Coğrafya", DİA, 2004, XXIX, s. 553.

⁹⁷ Rahmi Er, "Modern Arap Edebiyatında Mısır'ın Yeri", Mısır Arap Cumhuriyeti Mısır Eğitim ve Kültür İlişkileri Merkezi, http://www.misirkultur.net/tr/article.php?id_article=17, (22.07.2018).

etmesinde en büyük paya sahip olan etkenlerden biri de Suriye ve Lübnan'dan Mısır'a göç eden entelektüellerdir.⁹⁸ Yazarımız Zeyneb Fevvâz da bu aydınlar arasında yer almaktadır.

Arap edebiyatının bu yeni dönemdeki tarihsel gelişimi göç edebiyatından bir hayli etkilenmiştir. Lübnanlı ve Suriyeli yazarlar aracılığıyla gerçekleşen bu faaliyetle Mısır, Arap edebiyatının merkezi haline gelmiştir.⁹⁹ Tabiatıyla oluşan edebî akımda ön plana çıkan şahsiyetler de burada adı geçen yazarlardır. Bu anlamda Mısır, batı edebiyatının Arap dünyasına açılan iki kapısından biridir. Buradaki ilk kapı da Mısır edebiyatının teşekkülünde büyük bir rol oynayan Lübnan'dır.¹⁰⁰

2.1.2.1. Mısır'ın Tarihsel Arka Planı (1800-1900)

Mısır'ın tarihsel arka planı; siyasî, sosyal ve kültürel alanlarda "*Modern Arap Edebiyatının Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Seyri*" adlı bölümde ele alındığından, bu bölümde; ortaya çıkan "*yeni edebiyat*" 'ta ele alınan konu ve muhtevaya değinilecektir.

Arap edebiyatında Fransız rönesansı olarak nitelenen nahda hareketinin başlangıcı Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgâlini gösterirken gelişimi Mehmet Ali Paşa ve devamında gelen siyasî otoritelerin dönemine tekâbül etmektedir. Bu süreçte siyasî, sosyal ve ekonomik alanda görülen değişim, şüphesiz o dönemin eğitim, kültür, ilmî ve edebî hayatını da doğrudan etkilemiştir. Böyle bir neticenin ortaya çıkması ise son derece tabî ve beklenen bir durumdur.

Mısır'da Arap dili ve edebiyatında görülen bu yeni döneme katkıda bulunan bir etken de "*mehcer edebiyatı*" kavramını ortaya çıkaran göç olgusudur. Adı geçen edebiyat, her ne kadar Amerika'ya giden yazarların ortak bir paydada bir araya gelerek oluşturduğu bir edebî topluluğu¹⁰¹ ifade etse de, Mısır'da oluşan bu "*yeni edebiyat*" 'ta da aynı zümrenin benzer etkilerini görmekteyiz. Nitekim Suriye ve Lübnan'dan Mısır'a göç eden bu entelektüeller, Mısır'da edebiyata yön veren kişiler olarak nitelendirilir.¹⁰²

⁹⁸ Er, *Modern Arap Edebiyatı*, s. 16.

⁹⁹ Er, *Modern Arap Edebiyatı*, s. 14.

¹⁰⁰ Er, "*Modern Arap Edebiyatında Mısır'ın Yeri*".

¹⁰¹ Yazıcı, "*Mehcer Edebiyatı*", s. 364-365.

¹⁰² Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi* (20. Yüzyıl), Çev. Bedrettin Aytaç, 1. Baskı, Gündoğan Yayınları, 1994, s. 55-56.

Bu noktada, söz konusu edebiyata katkıda bulunan bir zümre olan Lübnanlı Hıristiyan yazarların ayrıca zikredilmesi gerekir. Bu yazarlar, 1860 yılında ülkelerinde baş gösteren Mârûnî Dürzî çatışmasının şiddetlenmesi üzerine Mısır'a göç etmişler ve beraberlerinde de çok sayıda ilmî değeri olan eser getirmişlerdir. Bilindiği üzere Lübnan, Hıristiyanların çoğunlukta olduğu bir yerdir. Burada Fransa ve İngiltere gibi batı ülkelerinin okulları ve misyonerlik faaliyetleri yaygın olduğundan modern edebiyatla daha fazla iç içe olunmuştur.¹⁰³ Bu gibi faktörlerden yola çıkarak Mısır'a göç eden Lübnanlı aydınların nahda hareketinde büyük bir katkısı vardır diyebiliriz.

Mısır, göç olgusu neticesinde ilmî anlamda zenginleşirken Lübnan bu durumun tam aksini yaşamak durumunda kalmıştır. Bir nevî beyin göçüne maruz kalan Lübnan, edebî ve akademik birikimini bir anda kaybetmiştir. Hatta bu durum bölgedeki Arap edebiyatını o derece zedelemiştir ki, oradaki edebiyatın bugüne kadar kendine gelip gelmediği şüphe konusu olmuştur.¹⁰⁴ Söz konusu bu kültürel mirasın taşıyıcıları ise yeni yerlerinde modern Arap edebiyatının öncüleri olmuşlardır. Bu entelektüellere verilebilecek en büyük örnek ise Corcî Zeydân (ö. 1914)'dır.

Corcî Zeydân, Beyrut'ta Hıristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Son devir Arap tarihçisi, edip ve gazeteci olan Zeydan, batı eksenli bir eğitim almıştır. Yetişmiş olduğu ilmî muhitin fikrî alt yapısını da eserlerine yansıtmıştır. Tarih ilminin sorgulama ve yorumlama eksenli ele alınması gerektiğini söyleyen yazar, gelenekçi tarih anlayışından ayrılmış, bazen de aşırıya gitmiştir.¹⁰⁵ Asıl ününü de sayısı yirmi ikiye ulaşan tarihî romanlarıyla kazanmıştır. Yazar, tarihî romanı tür olarak edebiyata kazandıran kişi olmamasına rağmen; o bu türe işlerlik kazandıran ilk kişidir. Bu romanlarında ele aldığı konu ise çoğunlukla İslâm Tarihi'nin farklı dönemleridir. Burada ilginç olan durum da onun bir Hıristiyan olmasıdır. Adı geçen bu romanlarda onun kullandığı üslûp; okuyucuyu duygu yoğunluğunun içerisine hapsetme ve salt bilginin sınırlarını aşma şeklinde ifade edilirken muhtava ise sömürgeci devletlerin Ortadoğu'yu sömürgeleştirme planları karşısında bir Arap direnişi oluşturma şeklinde ifade edilebilir.¹⁰⁶

---

¹⁰³ Er, Modern Arap Edebiyatı, s. 23-24.

¹⁰⁴ Landau, s. 56.

¹⁰⁵ Muharrem Çelebi, "Corcî Zeydân", DİA, VIII, s. 69-70.

¹⁰⁶ Landau, s. 56.

Zeydan'ın romanlarında tema olarak seçmiş olduğu "*Arap milliyetçiliği*", Mısır yazınsalında çok fazla işlenen bir konu olmuştur. Bu durumun arka planında ülkenin maruz kaldığı siyasî olaylar yatmaktadır. Nitekim Mısır 1888'de İngiliz işgâline uğrayınca, yazarlar ülkenin içinde olduğu bu durumdan hareketle bağımsız bir Arap milleti fikrini eserlerinde ele almak durumunda kalmışlardır.

Ülkede bir karışıklık varken yazarların kendi fikir ve düşüncelerini rahatça dile getiriyor olmalarının sebebi ise Mısır'da merkezi otoritenin sarsılması olarak gösterilebilir. Zira Osmanlı bu dönemde mesaisinin tamamını ülkedeki siyasî otoriteyi yeniden sağlamaya ayırınca yazınsal alana müdahaleye zaman kalmamıştır. Bu duruma Mısır'ın batıyla olan yakın ilişkisi de eklenince ülkede her türlü düşünce ve ifade, özellikle de batı eksenli fikir ve teamüller yaygınlık göstermiştir.¹⁰⁷

Tarihî roman olarak Zeydan'ın kaleme almış olduğu eserlerin halk tarafından büyük bir beğeniyle okunduğunu gören yazarlar, aynı türde ve muhtevada roman yazmaya başlamışlardır. Bu yazarlar arasında Ferah Antûn (ö. 1922), Ahmed Şevkî (ö. 1932) ve Ya'kub Sarrûf (ö. 1927)'u sayabiliriz.¹⁰⁸

Zeydan'ın Arap edebiyatına getirmiş olduğu yeni atmosfer, kendisinden sonra gelen yeni nesil edebiyatçılara örnek teşkil etmiş ve bu alanda birçok özgün eser verilmiştir. Zeydan'ı söz konusu bu edebiyatta farklı kılan bir diğer durum da onun Zeyneb Fevvâz' la birçok yönden benzer yönlerinin bulunmasıdır. Bu iki yazar; muhtelif alanlarda yeni edebiyata yön veren öncü şahsiyetler olmalarının yanında Lübnan'da aynı zamanlarda dünyaya gelmişler, aynı dönemlerde Mısır'a göç etmişler ve milli birlik ve beraberlik şuurunu halka aynı derecede yansıtmışlardır. Ayrıca her iki yazar da tarihî roman türünde eserler telif etmiştir.

Mısır'da devam eden yazma uğraşısının en büyük vasıtası, o dönemin gazete ve dergileri olarak zikredilebilir. İncelemekte olduğumuz yazar Zeyneb Fevvâz da, fikirlerini muhtelif dergiler vasıtasıyla dile getirme imkânı bulmuştur. 1828 yılında resmi olarak çıkarılan ilk gazete olan "*el-Vakayi'l-Mısriyye*" ile beraber Mısır'da basın

---

¹⁰⁷ Nevin Karabela, Fezzettin Ekşi, "Arap Edebiyatında Tarihi Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 2, 2015, s. 9.

¹⁰⁸ Karabela, "Arap Edebiyatında Tarihi Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi", s. 15.

hayatı bir canlanma devresine girmiştir. Siyasî olaylardan dolayı zaman zaman kesintiye uğrayan basın, yeniden faaliyet alanına bir şekilde dönmeyi başarabilmiştir.¹⁰⁹ Mısır'da dergi yayımcılığının başlaması ise Zeyneb Fevvâz'ın çocukluk dönemi olan 1865 yılına tesadüf etmektedir. "*el-Ya'sûb*" adıyla Muhammed Paşa el-Baklî tarafından çıkarılan bu dergi, dünyadaki ilk Arapça dergidir. Derginin muhtevası ise tıp alanına dairedir.¹¹⁰

Mısır'da zamanla farklı görüş ve anlayışta etnik ve kültürel yönden çeşitli yazarlar tarafından birçok gazete ve dergi neşredilmiştir. Özellikle Lübnan ve Suriye'den Mısır'a göç eden yazarların çıkarmış olduğu matbuat, dünya basınında büyük yankı uyandırmıştır. Lübnanlı Corcî Zeydân'ın 1892'de çıkarmış olduğu "*el-Hilâl*" dergisiyle Suriyeli Selim Taklâ ve Bişâra Taklân'ın çıkarmış oldukları "*el-Ahrâm*" gazetelerini bunlara örnek olarak verebiliriz.¹¹¹

Mısır'ı ideolojik anlamda etkisi altında bırakan bir diğer önemli gazete de 1900'de Mısırlı bir gazeteci olan Mustafa Kâmil tarafından Kahire'de çıkarılan "*el-Livâ*" gazetesidir. Bu gazetenin halk tarafından itibar edilir olmasının sebebi de düşüncelerini milliyetçilik kavramı etrafında şekillendirmesi ve İngiliz sömürmesine karşı başkaldırması olarak gösterilebilir.¹¹² Batının hegemonyasına karşılık Osmanlı politikasını tercih eden bir çizgide hareket eden bu gazetede Zeyneb Fevvâz da yazılar kaleme almıştır.

2.1.2.2. Zeyneb Fevvâz'ın Mısır'daki İlmî ve Edebî Çalışmaları

Zeyneb Fevvâz, Lübnan'da bulunan iç karışıklık¹¹³ dolayısıyla Mısır'a göç eden yazarlar arasında zikredilmektedir.¹¹⁴ Her ne kadar onun bu yolculuğu hakkında farklı

---

¹⁰⁹ Yalar, s. 167.

¹¹⁰ Yalar, s. 167.

¹¹¹ Yalar, s. 168-169.

¹¹² Şit Tufan Buzpınar, "Mustafa Kâmil Paşa", DİA, XXXI, s. 309-310.

¹¹³ Söz konusu iç karışıklık, daha önce de değinildiği üzere, Arap tarihçi ve yazarların çoğuna göre; o dönemde iktidarı elinde bulunduran Osmanlı'nın kötü yönetiminden, yazarlara fikrî ve edebî sahada özgür bir ortam sağlamamasından kaynaklanmaktadır. Oysa ülkede baş gösteren huzursuzluğun baş mimarları farklı etnik ve dinî grupların bizzat kendileridir. Bu grupların birbirleriyle olan kanlı çatışmalarıdır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Olcay Özkaya Duman, "Lübnan'da Mârûnî Dürzî Çatışmaları ve

rivayetler bulunsa da, sonuç itibariyle o; Mısır'daki edebî hayat üzerinde etki bırakan bir yazardır. Onun Mısır'a gidiş sebebiyle ilgili aktarılan rivayetlerin ilki; o sıralar Mısır'da avukat olarak çalışan erkek kardeşi Muhammed Ali Fevvâz'la olan yazışmalarıdır. Bu yazışmalarda yazar, kardeşinden kendisi için yardım istemiş veya kardeşinin yardım ihtiyacına cevap vermek istemiştir.¹¹⁵ Burada ilk ihtimal daha kuvvetlidir. Zira Zeyneb Fevvâz'ın içinde bulunduğu zor koşullar düşünüldüğünde yardıma ihtiyacı olan bizzat kendisidir.

Yazarın Mısır'a yolculuğunda ikinci sebep ise şüphesiz onun ilme ve okumaya olan düşkünlüğünde aranmaktadır. Bunda da Mısır'ın edebî ve fikrî yönden faaliyet ve özgürlük alanının Lübnan'a kıyasla daha geniş olması etkeni ağır basmaktadır. Özellikle o dönemde, yazılan ürünlerin neşredilmesinde kullanılan gazete ve dergilerin de Mısır'da faaliyet göstermesi, Mısır'ı cazip hale getiren bir başka özelliktir.¹¹⁶

Zeyneb Fevvâz'ın yolculuk sebebine dair anlatılan bir başka rivayette de onun evliliğini sona erdirmesinden sonra yaşadıklarıdır. Eşinden boşanan Zeyneb, bir başka izdivaç talebiyle daha karşılaşacaktır. Bu evlilikten kurtulmak için epey bir mücadele vermek durumunda kalan yazar, nihayetinde bir kabileyle birlikte Beyrut'a gitmiş ve orada hizmetçilik için zengin bir ailenin kapısını çalmıştır. Böylece Mısırlı Yûsuf Hamdi Yeğen ailesinin hizmetine giren Zeyneb, bir müddet sonra bu aileyle birlikte İskenderiye'ye göç etmiştir. Yazar orada, Yûsuf Hamdi Beyin aile dostu ve meşhûr "*en-Nil*" gazetesinin sahibi Türk asıllı Hasan Hüsnü Paşa et-Tuveyrânî'nin¹¹⁷ (ö. 1897) dikkatini çekmiş¹¹⁸ ve ondan Arap dili ve belâğâtı ile edebiyatına dair dersler almıştır.¹¹⁹

Osmanlı'nın 19. Yüzyıl Ortadoğu Siyaseti", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 8, Ocak 2007.)

¹¹⁴ Bahbûh, s. 56.

¹¹⁵ Bahbûh, s. 56.

¹¹⁶ Bahbûh, s. 56.

¹¹⁷ Hasan Hüsnü Paşa et-Tuveyrânî 1850'de Kahire'de dünyaya gelmiştir. Türk asıllı olmasına rağmen Arap ülkesinde neşet ettiğinden mustarab sınıfına dâhil olunmuştur. Şairlik vasfıyla ön plana çıkan yazar, ilmî anlamda Türkçeyi ve Arapçayı çok iyi kullanmaktadır. Yazarın altmış civarında Arapça, on civarında Türkçe eseri, yine her iki dilde toplamda sekiz tane de divanı bulunmaktadır. Asya, Afrika, Avrupa ve Ortadoğuyu defalarca ziyaret eden yazar, Mısır ve Türkiye'de eş zamanlı olarak birçok dergi çıkarmıştır. Bu matbuattan İstanbul'da basılan *el-İnsan*; Mısır'da basılan ise *en-Nil* adlı dergilerdir. Yine yazar, İstanbul'da çeşitli gazetelerde editörlük yapmış ve Mısır'da da muhtelif gazeteleri yayın sahasına çıkarmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayreddin ez-Zerikî, *el-'Âlâm*, 15. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Malâyîn,

Zeyneb Fevvâz'ın Mısır'a olan göç sebepleri her ne kadar muhtelif rivayetlere dayansa da, bu rivayetlerin ortak paydasında onun ilmî faaliyet içerisinde olma arzusunu görmekteyiz. Bir şekilde Mısır'a gelen Zeyneb, kendini geliştirebilme imkânı ve akademik anlamda çalışmalarını ilgili çevrelere sunabilme fırsatı elde etmiş olmuştur. Bu meyanda Mısır'da onun gelişimine katkıda bulunan ilk kişi olarak da Hasan Hüsnü Paşa et-Tuveyrânî'yi gösterebiliriz. Et-Tuveyrânî, Fevvâz'ın kendini geliştirmesinde çok büyük katkıları olan bir yazar olmasının yanında birçok alanda kalem sahibi olan bir şahsiyettir.¹²⁰ Ayrıca Et-Tuveyrânî'nin çağdaş Arap edebiyatında ön plana çıkmasında Arap diline noktalama işaretlerinin gelmesi için ilk adımı atmış olması da bulunmaktadır. Şüphesiz yazarı böyle bir gelişmeye sevk eden düşüncenin temelinde ise öğrencisi Zeyneb Fevvâz'ın talep ve arzusu yer almıştır. Fevvâz, hocasının sahibi olduğu *en-Nil* gazetesinde söz konusu talebini şu sözleriyle ifade etmiştir:¹²¹

"İlim erbabı ve kalem ustalarınca bilinir ki, dilimiz Arapça dilsel varlığı bakımından en zengin, en estetik, kendisinde ustalaşmak isteyenlere farklı yollar ve imkânlar bahşeden en geniş ve derin dildir. Ancak görüyorum ki, ifade imkânları ve dilsel varlığı daha az olmasına rağmen Batılılar bazı konularda bizden daha iyi durumdadır. Hâlbuki bizim o yönlerden de onlardan iyi olmamız gerekir. Çünkü böylesine geniş alanlarda yol işaretlerine daha çok ihtiyaç vardır. Yol işaretleri az çaba gerektiren, fakat faydası çok olan kılavuzlardır. Bu işaretler sözü açık hale getirir, okuyucunun ufkunu genişletir ve düşüncesinin derinliğini arttırır... Evet, bazı gazeteler Batılıların kullandığı bu işaretleri kullanıyorlar. Fakat bu, yeterli değildir. Çünkü okuyucu onlardan neyin kastedildiğini bilmemektedir... Bu durum, beni konuyu alanın otoritelerine arz etmeye sevk etti. Bu önerimin nazar-ı dikkate alınacağını umarım... Bu konu ile özellikle sizin ilgilenmenizi rica ediyorum. Çok teşekkür ederim."

Beyrût, 2002, II, s. 187; Viscount Philippe De Tırâzî, Tarihu's-Sahâfe, el-Matbaatu'l-Edebiyye, Beyrût, 1913, I, s. 224.)

¹¹⁸ Bahbûh, s. 57.

¹¹⁹ Şa'ban, s. 53.

¹²⁰ ez-Zeriklî, II, s. 187.

¹²¹ Atik Aydın, "Arap Dilinde Noktalama İşaretleri: Tarih ve Uygulama", Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 23, 2012, s. 94.

Yazarın Mısır'da et-Tuveyrânî'den aldığı dersler Şeyh Muhammed Şiblî ve Muhyiddîn en-Nebhânî ile devam etmiş ve bu hocalardan; sarf, nahiv, beyân, arûz ve inşâ dersleri almıştır.¹²²

Mısır, Zeyneb Fevvâz'ın edebî şahsiyetinin olgunlaşp entelektüel uğraşlarının gerçekleşme imkânı bulduğu önemli bir yerdir. O siyasî, sosyal ve kültürel birçok konu etrafında derince muhasebeler yapmış ve bu çalışmalarını çeşitli gazete ve dergilerde seslendirmiştir. Onun makalelerinin yayınlandığı başlıca gazeteler: *en-Nîl*, *Lisânü'l-Hâl*, *el-Müeyyed*, *el-Livâ*, *el-Ahâlî*, *el-İttihâdü'l-Mısri* şeklinde sıralanabilir. Yazarın makalelerinin yayımlandığı dergiler ise Hind Nevfel'in çıkarmış olduğu *el-Fetât* ile Aleksandra el-Hûrî Afrinovah'ın *Enîsü'l-Celis* adlı dergileridir. Yazarın bu iki dergide yayımlanan makaleleri, toplumsal konuları ve kadının çeşitli sahalarda karşılaştığı sorunları kapsamaktadır.¹²³

Yazarın kadının özgürlüğü konusuna eğilimi, ülke adına davet edildiği konferans ve toplantılarda ortaya çıkmıştır. Özellikle 1893'te Santiago'da kadının hak ve eğitim durumunu ele almak için düzenlenen uluslararası bir kadın kongresinde bu durumu net bir şekilde görmekteyiz. Bu toplantıya Suriye kadınlarını temsilen edebiyatçı Hona Kevranî de katılmıştır. Zeyneb Fevvâz, burada adı geçen problem alanıyla ilgili alınan ortak kararları eleştirmiştir. Ona göre, bahsi geçen sorunlardan en fazla üzerinde durulması gereken kadının eğitimi meselesidir.¹²⁴

Zeyneb Fevvâz'ın, çoğunluğu kadının eğitimi ve hürriyeti içerikli makaleleri "*er-Resâilu'z-Zeynebiyye*" başlığıyla 1892'de "*en-Nîl*" gazetesinde yayımlanmaya başlamıştır.¹²⁵ Yazar bu makalelerinde kadının sosyal hayattaki konumunun yükseltilmesi gerektiğini vurgulayarak erkeğin elinde olan siyasî, sosyal ve idari hakların kadınlar için de geçerli olması gerektiğini dile getirmiştir.¹²⁶ Yazarın kendisine söylem alanı olarak seçmiş olduğu eğitim meselesini; hem edebî bir dille hem de fikrî

---

¹²² Kehhâle, A'lâmu'n-Nisa fî Alemi'l-Arab ve'l-İslâm, II, s. 82.

¹²³ Fettûh, s. 75.

¹²⁴ Bahbûh, s. 59.

¹²⁵ Bahbûh, s. 59.

¹²⁶ Kehhâle, A'lâmu'n-Nisa fî Alemi'l-Arab ve'l-İslâm, II, s. 82.

çıkarımlarla desteklediği ve okuyucu üzerinde fevkalâde bir tesir bıraktığı da fark edilmektedir.¹²⁷

Kadının hürriyeti problemi, o dönemin Mısır'ında birçok yazar tarafından ele alınmıştır. Bu problem alanıyla ilgili kalemiyle ilk mücadeleyi veren Zeyneb Fevâz olmasına rağmen; Kâsım Emîn, *Tahriru'l-Mer'e* ve *el-Mer'etu'l-Cedide* isimli çalışmalarıyla bu alanda ilk söz sahibi kişi olarak bilinmektedir.¹²⁸ Ancak Zeyneb Fevâz'ın kadının hürriyeti bağlamında ele almış olduğu konular, Kâsım Emîn'in aynı alandaki çalışmalarından daha önceki bir tarihte kaleme alınmıştır. Zira Kâsım Emîn, bu meyandaki çalışmalarının ilkini 1899'da neşretmiş; Zeyneb Fevâz ise Kâsım Emînle aynı içerikte olan kadının hürriyeti konulu yazılarını 1892'de *en-Nil* gazetesinde kaleme almaya başlamıştır. Bu anlamda, kendi döneminde ve ileriki tarihlerde bazı çağdaşları kadar tanınmayan yazar, Arap coğrafyasında kadının hürriyetini isteyen ilk öncü şahsiyettir diyebiliriz.¹²⁹

Mısır'da İngiliz işgâlinin baş göstermesiyle beraber çeşitli gazete ve dergilerde milli birlik ve beraberlik duygusu hâkim kılınmaya çalışılmıştır. Şüphesiz bu tür girişimler, ülkenin maruz kaldığı durumdan kurtulma çabaları olarak görülebilir. Yaşanan bu politik olaylar, Arap edebiyatının yönünü değiştirmiş ve edebî sahada yeni muhtevalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Oluşan bu yeni akımla beraber farklı ideolojide fikirler okuyucuyla buluşmuş ve en nihayetinde farklı kitleler arasında gruplaşmalar baş gösterir olmuştur. Bu meyanda kimileri batının destekçisi olurken kimileri de Osmanlıyı ve Osmanlının yapmış olduğu icraatları savunur olmuştur. O dönemde Osmanlı'ya vermiş olduğu destekle ön plana çıkan Mustafa Kâmil¹³⁰ de Zeyneb Fevâz'ın destek verdiği önemli siyasetçilerden biridir.

---

¹²⁷ Yumna Al'îd, "Lebanon", Arab WomenWriters A Critical Reference Guide 1873-1999, Ed. Radwa Ashouri Mohammed Berrada, Ferial J. Ghazoul, Amina Rachid, The American University in CairoPress, Kahire, 2008, s. 16.

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülfem Kurt, Kâsım Emîn ve Kadınların Özgürlüğü Bağlamında Eğitimle İlgili Görüşleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2014.

¹²⁹ Bahbûh, s. 59; Şa'ban, s. 53.

¹³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Görgün, "Mısır'da 19. Yüzyıl Sonunda Panislamist Osmanlı Tarih Yazıcılığı: Muhammed Ferid ve Mustafa Kâmil", İslâm Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, 2000, s. 105-131.

İttihâd-ı İslâm¹³¹ fikrini destekleyen Mustafa Kâmil, "*el-Mes'ebetü's-Şarkıyye*" adlı eserinde ve yazmış olduğu makalelerinde İngilizlere karşı Osmanlı'nın yanında olduğunu açıkça ifade etmiştir. Ayrıca hayatının sonlarına doğru kurmuş olduğu "*Hizbu'l-Vatan*" partisinde de siyasî olarak düşüncelerini ifade etmiştir.¹³² Bu parti, Mısır'ın İngilizler tarafından işgâline sonradan kurulan ilk ulusal parti¹³³ olmasının yanında 1927'de Hasan el-Bennâ (ö. 1949) tarafından "*Müslüman Kardeşler Teşkilatı*" olarak kurulacak olan siyasî ve dinî oluşumun da nüvesini oluşturmuştur.¹³⁴

Zeyneb Fevâz'ı; siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî konular üzerinde yazılar yazan bir entelektüel olarak düşünebiliriz. Yazarın bu yönünün en büyük delili olarak da çeşitli gazetelerde kaleme almış olduğu makaleleri gösterilebilir. O, her alanda bağımsızlığı çok arzulayan bir şahıs olduğundan "*Vatan Partisi*" siyasî lideri Mustafa Kâmil'in en büyük destekçilerinden biri olmuştur. Partinin düzenlemiş olduğu kongre ve mitinglere sıkça katılan Zeyneb Fevâz, alışılmış olan birtakım değer yargılarını da değiştirmiştir. Bunun en büyük kanıtı olarak da Mustafa Kâmil'in konuşmasına başlarken kullandığı hitap cümlesini gösterebiliriz. O, "*beyefendiler*", diye başlayan hitabını "*hanımefendiler ve beyefendiler*" diye düzeltir olmuştur.¹³⁵

Yazar, gerek şahsî hayatında gerekse de ilmî faaliyet alanında İslâmî çizgiden ayrılmayan bir tutum sergilemiştir. Bu durumun arka planında ise onun almış olduğu eğitimin şekli yatmaktadır. Zira o, batı tarzında eğitim veren resmi okullarda değil de özel hocalardan ders alarak çoğu zaman da kendi gayretleriyle ilerleme kat etmiştir. Onun mezhebinin Şiilik olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Ancak yazarın bu mezhebe mensup olduğunu gösteren en ufak bir delile dâhi eserlerinde rastlanılmamaktadır.¹³⁶ Onun muhafazakâr bir Müslüman olduğu eserlerinden, özellikle

---

¹³¹ Müslümanların ortak bir platformda bir araya gelerek sömürgeciliğe karşı koyması gerektiğini savunan görüştür. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra II. Abdülhamit döneminde ortaya çıkmıştır. Müslümanların bir araya gelmesi fikrini ifade eden bu kavram, sonraları "Panislamizm" ile de ifade edilir olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Özcan, "İttihâd-i İslâm", DİA, XXIII, s. 470-475.)

¹³² Görgün, "Mısır'da 19. Yüzyıl Sonunda Panislamist Osmanlı Tarih Yazıcılığı: Muhammed Ferid ve Mustafa Kâmil", s. 123-124.

¹³³ Yalar, s. 169.

¹³⁴ Er, Modern Mısır Romanı-I (1914-1944), s. 44.

¹³⁵ Bahbûh, s. 61.

¹³⁶ Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin, IV, s. 198.

de makalelerinden bir de İslâmî çizgide ilerleyen Vatan Partisi lideri Mustafa Kâmilî desteklemesinden ve ona ait olan *el-Liva* dergisinde yazılar yazmasından kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Zeyneb Fevvâz, kadın haklarını savunan bir yazar olması hasebiyle çağdaşı olan feminist yazarların birçoğundan farklı bir çizgide hareket etmiştir. Şüphesiz onun bu meseleye yaklaşımının temelinde, Arap toplumunda görülen yanlış Müslümanlık algısıyla mücadele etmek yatmaktadır. Böyle bir sonuca onun yazmış olduğu yazılarından ve yazılarının neşredildiği gazete ve dergilerin takip ettiği vizyondan ulaşılabilir. Bir diğer ifadeyle kadının eğitimi meselesi, çağdaşları feminist yazarlar tarafından batının fikrî alt yapısıyla dile getirilirken Zeyneb Fevvâz'da bu durum, İslâm'ın savunduğu fikrî alt yapıyla desteklenmiştir.

2.1.3. Suriye

Ortadoğu'da bir Akdeniz ülkesi olan Suriye, kuzeyden; Türkiye, doğu ve güneydoğudan; Irak, güneyden; Ürdün, güneybatıdan; İsrail, batıdan; Lübnan, Akdeniz ve Türkiye ile çevrilidir. Resmîyetteki adı *el-Cumhûriyyetu'l-Arabiyyetu's-Sûriyye* olan ülkenin başşehri Şam, diğer önemli şehirleri ise Halep, Humus ve Lazkiye'dir. Ülkenin en önemli etnik grupları Araplar, Türkler, Dürzîler, Kürtler ve Ermenilerdir.¹³⁷

2.1.3.1. Suriye'nin Tarihsel Arka Planı (1800-1900)

Suriye, tarihin her evresinde farklı milletlere ev sahipliği yapmış eski ve köklü bir medeniyettir. Amoritler, Fenikelier, İbrânîler, Hititler, Persler, Makedonyalı İskender, Roma ve Bizans'ın hâkimiyet kurduğu bölgeye, Müslümanlar da ilk kez dört halife döneminde hâkim olmuştur. Bu hâkimiyet, Şîî Fatımîler, Selçuklular ve Osmanlıyla devam etmiştir.¹³⁸

Suriye'nin idaresinin Osmanlı'nın eline geçmesi Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında yapmış olduğu Mercidâbık Savaşının bir sonucudur. Bölgeyi sınırlarına dâhil

¹³⁷ Cemalettin Şahin, "Suriye, Fizikî ve Beşerî Coğrafya", DİA, XXXVII, 2009, s. 545.

¹³⁸ Cengiz Tomar, "Suriye, Tarih/Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar", DİA, XXXVII, 2009, s. 545-550.

eden Osmanlı, burada kendi idari ve dinî yapılanmasında Hanefi mezhebi eksenli bir uygulamaya gitmiştir. Şüphesiz Osmanlı'nın bu bölgeye önem vermesinin arka planında; buradaki iktisadî ve sosyal hayatı düzenleme ve buradan geçen Hac yolunun güvenliğini temin etme ideali yatmaktaydı.¹³⁹

Suriye, Osmanlı hâkimiyetindeyken 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında birçok ayaklanma ve işgâl girişimini başarıyla atlatmıştır. Fransa'nın 1799 yılında Suriye'yi işgâl girişimi ve ülkede baş gösteren Vahhabi tehlikesi bunlar arasında zikredilebilir. Bölgedeki Vahhabi tehlikesini ise Osmanlı'nın merkezde olan karışıklıklarla uğraşması sebebiyle 1811'de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa bertaraf etmiştir. Böylece Paşa, Suriye üzerinde söz sahibi olmaya hak kazanmış ve ilerleyen süreçte de buranın idaresini oğlu İbrahim Paşaya bırakmıştır.¹⁴⁰

1832-1840 yılları arasında Suriye'nin idaresini elinde bulunduran Mısır yönetimi; siyasî, sosyal, iktisadî ve kültürel hayatta gelenekselleşmiş birçok uygulamaya son vermiştir. Osmanlı devletine karşı Avrupalı devletlerin desteğini almak amacıyla gayri Müslimlere birçok imtiyaz tanınması ve misyonerlik faaliyetlerinin serbest bırakılması, ülkede uygulamaya konulan modernleşme adımlarından sadece birkaçıdır. Ancak kabul edilen bu yeni kararlar, arzu edilen sonuçları vermemiş ve ülke ekonomisi gittikçe kötüye gitmiştir. Tüm bu olanlar karşısında kayıtsız kalamayan Osmanlı, uygulamış olduğu stratejiyle Suriye yönetimini 1841'de tekrar elde etmiştir.¹⁴¹

Osmanlı döneminde Suriye'nin idari ve siyasî konumunda birçok değişiklik yapılmıştır. Bunlardan biri de 1865 yılında uygulamaya konulan Vilâyet Nizamnamesidir. Bu nizamnameyle Trablusşam, Sayda ve Şam vilayetleri Suriye vilayeti adı altında birleştirilmiştir. Böylece tarihte ilk kez Şam merkezli vilayetin resmi adı Suriye olarak geçmiştir.¹⁴²

Tanzimat döneminde Osmanlı'nın Suriye üzerindeki etkinliğinin artmasına paralel olarak bölgede etkin olmaya çalışan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi batılı devletlerin etnik gruplar üzerinden hareket etmeye başlaması ve aynı tarihlerde

¹³⁹ Şit Tufan Buzpınar, "Suriye, Tarih/Osmanlı Dönemi", DİA, XXXVII, 2009, s. 551.

¹⁴⁰ Buzpınar, "Suriye, Tarih/Osmanlı Dönemi", s. 551.

¹⁴¹ Buzpınar, "Suriye, Tarih/Osmanlı Dönemi", s. 552.

¹⁴² Komisyon, "Osmanlı Belgelerinde Suriye", T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın numarası: 129, İstanbul, 2013, s. 4; Buzpınar, "Suriye, Tarih/Osmanlı Dönemi", s. 552.

Lübnan'da ortaya çıkan iç çatışmanın Suriye'ye de sıçraması, ülkede gerginliği artırmıştır. Tüm bu olanlar karşısında bölgedeki hâkimiyetini sürdüren Osmanlı, II. Abdülhamit döneminde yönetime karşı ayaklanmaların önemli merkezlerinden biri olmuştur.¹⁴³

Ülkede siyasî olarak yaşanan vaziyet, ilmî ve edebî hayata da yansımış ve Suriye'de modern anlamda ilk edebî çalışmalar, 19. yüzyılın ortalarında görülmeye başlamıştır. Batıyla olan ilişkiler sebebiyle ortaya çıkan modern Arap edebiyatının bu ilk ürünleri diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi burada da çevirilerle başlamıştır. Suriye'de yapılan ilk çeviri Cibri Cebrâil el-Halebî'nin 1851 yılında yapmış olduğu çeviridir. Bu çeviriyi Muhammed Kürd Ali (ö. 1953), Yûsuf Serkîs (ö. 1929) ve Halîl Mihâil Bedevî'nin (ö. 1933) çevirileri takip etmiştir. Bu ürünler Suriye'de modern Arap edebiyatının ilk ürünlerini oluşturmuştur.¹⁴⁴

Suriye'nin içinde bulunduğu siyasî koşullar ve toplumsal yapı edebiyatın ve fikrî hayatın gelişimine sınırlı olarak imkân vermiştir. Bu durum yayım ve matbaada da kendini göstermiş ve Suriye'de ilk edebî gazete 1886 gibi geç bir dönemde neşredilmiştir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi, Suriye'de de modern anlamda roman ve hikâye gibi edebî türler, ülkeye gazeteler aracılığıyla girmiştir. Sayıları gittikçe artan gazetelerle tefrika romanlar türünün ilk özgün örneklerini burada verir olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte ülkede baş gösteren olaylar nedeniyle gazetelerin yayımlanması engellenince Suriye'deki fikir hayatı, "göç" olgusuyla, başka mekânlarda devam etmek durumunda kalmıştır. Bu göç merkezlerinden biri de o dönemde ilmî ve edebî faaliyetlerin daha rahat yapıldığı Mısır'dır.¹⁴⁵ O dönem Suriye'sinde Mısır'a göç eden gazeteciler arasında, Suriye edebiyatında öne çıkan II. Abdülhamit ve Osmanlı karşıtı eylemleriyle tanınan Abdurrahman b. Ahmed Kevâkîbî (ö. 1902)¹⁴⁶ de bulunmaktadır.¹⁴⁷

¹⁴³ Buzpınar, "Suriye, Tarih/Osmanlı Dönemi", s. 552.

¹⁴⁴ Mevlüt Kula, "Modern Suriye Hikâyesine Genel Bir Bakış", Doğu Araştırmaları: Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 18, 2011, s. 18; Hüseyin Yazıcı, The Story in Modern Arabic Literature General Eypion Book Organization, Kahire, 2004, s. 69.

¹⁴⁵ Kula, "Modern Suriye Hikâyesine Genel Bir Bakış", s. 19-20.

¹⁴⁶ Buzpınar, "Abdurrahman b. Ahmed Kevâkîbî", s. 339.

¹⁴⁷ Şit Tufan Buzpınar, "Abdurrahman b. Ahmed Kevâkîbî", DİA, XXV, s. 339.

1890'lar Suriye'sinde Osmanlı yönetimi aleyhinde birçok fikir akımı ve grup faaliyet gösterir olmuştur. Ortaya çıkmasıyla geniş kitleleri etkisi altında bırakan bu fikir akımlarından biri de Arap milliyetçiliğidir. Bu akımın Suriye'de ses getirmesinde Lübnanlı Hristiyan asıllı Butrus el Bustânî, Nâsif el-Yazıcî ve İbrahim el-Yazıcî gibi batı merkezli eğitim görmüş yazarlar etkili olmuştur. Bu yazarların ortak düşüncesi; Arapların Osmanlı idaresinden kurtulması gerektiği ve bunu sağlamanın yegâne yolunun ise din farkı gözetilmeksizin tüm Arapların birlik oluşturmasında gizli olduğudur. Bu hedefin gerçekleşmesi için de Suriye merkez alınmış ve bu meyanda yazılar kaleme alınıp çeşitli gazete ve dergilerde neşredilmiştir.¹⁴⁸

Suriye, batının fikir akımlarıyla çeşitli vasıtalar aracılığıyla karşılaşınca dinî sahada da birtakım farklı yorumlarla muhatap olmak durumunda kalmıştır. Dinde reforma ve rasyonel ifadelerle olan ihtiyacın gerekliliğinden bahseden bu yazarların öncüleri Mısır'da Cemâleddin Efgânî ve Muhammed Abduh'tur.¹⁴⁹ Modern selefilik¹⁵⁰ olarak adlandırılan bu akımın Suriye'deki önde gelen savunucuları ise Şam'ın Muhammed Abduh'u olarak tanınan, Arap entelektüel uyanış hareketinin Şam'daki öncülerinden biri olarak kabul edilen Tâhir el-Cezairî¹⁵¹ (ö. 1920) ve Osmanlı yönetimine karşı reformcu düşünceleriyle tanınan Kevakibî¹⁵² 'dir.

---

¹⁴⁸ Karabela, "Arap Edebiyatında Tarihi Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi", s. 189-191.

¹⁴⁹ Adil Baktıaya, Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 20.

¹⁵⁰ 19. Yüzyılda bir kısım aydın tarafından benimsenen fikir akımıdır. Selefi düşünceyle çıkış noktası temelde aynıdır. Selefiliğin temeli, itikadi konularda Kur'an ve sünnetin lafzına bağlı olmaya ve tevili kabul etmemeye dayanır. Modern selefiliğin ana düşüncesinde ise dini; aslî, saf haline döndürme çabası vardır. Adı geçen bu girişime sebep olan durum ise Avrupalı ülkelerin Müslüman ülkeleri işgal edip buraları sömürgeleştirmeleridir. Bu durumu sorgulayan aydınlar, vaziyetin sebeplerini tespit ettikten sonra birtakım çıkış yolları aramaya başlamışlardır. Bu çıkmaza sebep olan etmenler ise şunlardır: İslâmiyet'in ilk asrından sonra dine çeşitli hurafe ve yanlış anlayışların girmesi, ulema arasında taklidin yaygınlaşması, dinin kendisi yerine dine ait şahsî görüşlerin ön plana çıkması, tasavvuf ve tarikatların halkı miskinleştirmesidir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Sait Özvarlı, "Selefiyye", DİA, XXXVI, s. 399-402)

¹⁵¹ Abdullah Emin Çimen, "Tâhir el-Cezairî", DİA, XXXIX, 2010, s. 395-396.

¹⁵² Buzpınar, "Abdurrahman b. Ahmed Kevâkibî", s. 339.

Osmanlının Suriye topraklarındaki yönetimi resmi olarak I. Dünya Savaşından sonra 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından sonra sona ermiştir.¹⁵³ Böylece Suriye'de dört yüz yıldan beri devam eden Osmanlı hâkimiyeti son bulmuştur. Osmanlı iktidarının Suriye topraklarında sona ermesinin ardından ülkede Fransız manda yönetimi egemen olmaya başlamıştır. Fransızlar ülkede söz sahibi olmaya başladıktan sonra (1920-1946) birçok direnişle karşılaşmışlardır.¹⁵⁴

2.1.3.2. Zeyneb Fevvâz ve Edip Nazmî

Zeyneb Fevvâz, Mısır'da edebî çalışmalara aktif olarak katıldığından bu sahaya ilgisi olan kimselerin dikkatlerini üzerine çekmeyi başarmıştır. Onun ele almış olduğu konular; gerek içerik gerekse de şekil olarak beğenilmiş ve bu sahaya ilgili yazarların onunla iletişime geçmesini sağlamıştır. Bu yazarlardan biri de Edip Nazmî'dir.¹⁵⁵

Suriyeli bir edebiyatçı olan Edip Nazmî (ö. 1918)¹⁵⁶, daha çok gazetecilik yönüyle tanınmaktadır.¹⁵⁷ Ancak yazarın dergilerde yayımlanmış şiirlerinden hareketle onun şairlik vasfının da olduğunu söyleyebiliriz. Kaleme aldığı şiirlerinde methiye türünü kullanan Edip Nazmî, bu methiyelerinin birini de Şam valisi Hüseyin Paşa (ö. 1913) için yazmıştır.¹⁵⁸ Ayrıca yazar için; Suriye'deki edebî çalışmalara yön veren öncü şahsiyetlerden biridir, şeklinde bir çıkarımda bulunabiliriz. Zira o, 1896'da Suriye'de neşredilen ve ilk toplumsal haber gazetesi olan Şam gazetesinin sahibidir ve aynı zamanda da bu gazetenin editörlüğünü yapmıştır.¹⁵⁹

Edip Nazmî, Suriye'de ilmî ve edebî kimliğiyle ön plana çıkmasının yanında Osmanlı yönetiminin son dönemlerine denk gelen tarihlerde çeşitli vazifelerde

---

¹⁵³ Komisyon, "Osmanlı Belgelerinde Suriye", s. 5; Buzpınar, "Suriye, Tarih/Osmanlı Dönemi", s. 552.

¹⁵⁴ Buzpınar, "Suriye, Tarih/Osmanlı Dönemi", s. 553.

¹⁵⁵ ez-Zerikî, I, s. 286; Bahbûh, s. 64; Fettûh, s. 75.

¹⁵⁶ Bahbûh, s. 64.

¹⁵⁷ Bahbûh, s. 64; ez-Zerikî, I, s. 286.

¹⁵⁸ Mu'cemu'l-Bâbetîn, "Edip Nazmî", Mu'cemu'l-Bâbetîn li Şuarâi'l-Arabiyyeti fi'l-Karni't-Tâsi' ve'l-Işrîn, http://www.almoajam.org/poet_details.php?id=910#2650%20, (08/08/2018).

¹⁵⁹ Bahbûh, s. 64; ez-Zerikî, I, s. 286.

bulunmuş bir kişi olarak da bilinmektedir. O, Temyiz mahkemelerinde hâkimlik,¹⁶⁰ ticaret odasında yönetim kurulu başkanlığı¹⁶¹ gibi görevlerde hizmet vermiştir. Edip Nazmî'nin yaşamış olduğu dönemde Suriye'de Osmanlı yönetimi aleyhinde çeşitli fikir akımları ve gruplar bulunmaktayken o; Osmanlının yanında olmuş bir devlet adamı ve yazar olarak vasıflandırılabilir. Bu durumun kanıtı olarak da onun Osmanlı devletinde bulunan memuriyetlerini ve vali Hüseyin Paşa için yazmış olduğu methiyeyi gösterebiliriz.

Şöhreti Suriye'ye kadar ulaşan Zeyneb Fevvâz'la Edip Nazmî'nin tanışması, içeriği fikrî ve edebî olan yazışmalarla başlamıştır. Uzun bir süre devam eden bu yazışmalar evlilikle nihayete ermiştir. Zeyneb Fevvâz, fikrî olarak anlaşılammaktan kaynaklı, başarısız olarak gördüğü ilk evliliğinin ardından kültürel seviye olarak kendisine denk olan biriyle evliliğin daha isabetli olacağını düşünmüştür. O, bu evlilikle edebî sahasının daha da genişleyeceğini temenni etmiş ve mukaddes olarak gördüğü annelik hayalini gerçekleştirmeyi arzu etmiştir. Yalnız tüm bunlar olurken onun ilmî ve edebî faaliyetlerinin başladığı Mısır'ı terk etmesi gerekecektir. Zira eşi Edip Nazmî Suriyelidir ve onun da burada ikamet etmesi icap etmektedir.¹⁶²

Zeyneb, ikinci kez evlenmiş ve Suriye'ye yerleşmek için yola çıkmıştır. İskenderiye'den Beyrut'a oradan da Şam'a geçmiş ve nihayet eşinin yaşadığı yer olan Havran'a bağlı Şeyh Sa'd adlı yerleşim yerine ulaşmıştır. Burası Edip Nazmî'nin görev yapmış olduğu küçük bir köy olduğundan Zeyneb, arzu ettiği ilmî faaliyetleri orada gerçekleştirememiştir. Bu durumdan büyük bir rahatsızlık duyan Fevvâz, eşinden kendisini Şam'a götürmesini istemiştir. Eşi Edip Nazmî de bu isteği geri çevirmemiş, hatta onun ilgilendiği alanlarda ilerleme kat etmesi için her türlü isteğine cevap vermiştir. Gerçekleştirilen bu göçün sebepleri arasında buradaki hayatın köydeki hayata nazaran daha kolay olması ve edebî atmosfere daha fazla açık olması yer almaktadır.¹⁶³

Edip Nazmî'nin Şam'daki evi, yoğun bir şekilde ilmî faaliyetlerin gerçekleştiği bir yer haline dönüşmüştür. Bu evde Şam'ın ileri gelen edebiyatçıları ve düşünürlerinin katılmış olduğu haftalık edebiyat toplantıları düzenlenmiştir. Söz konusu bu toplantılara

---

¹⁶⁰ ez-Zerikli, I, s. 286.

¹⁶¹ Bahbûh, s. 64.

¹⁶² Fettûh, s. 75; Bahbûh, s. 65.

¹⁶³ Bahbûh, s. 65-66; Fettûh, s. 75.

katılanlar arasında; Hasan Abdülmecid ed-Dumanî, Ebu's-Suûd Murâd, Abdülkâdir Bedrân, Selim Unhûrî, Reşîd el-Huşeymî, Seyyid es-Seletacî, Sâlih Tâha, Mahmûd Hamdî, Yüzbaşı el-Asâkir-i'ş-Şâhâniyye, Huseyn Husnî, Ömer Nuhûlî, Sâlih Vehbî el-Bağdâdî ve Es'ad el-Hımsî gibi zamanın edip ve şairleri de bulunmaktadır. Katılımcıların toplantıda ele aldığı konuların merkezinde ise edebiyat ve şiir yer almıştır. Bu yazarlar, zamanın edebiyat sorunları üzerine eğilmiş, nazım ve taşir şeklinde şiir atışmaları yapmışlardır.¹⁶⁴

Zeyneb, yapılan bu toplantılara bizatihi değil de; perde arkasından veya yakın bir odadan katılmıştır. Onunla bu entelektüel zümre arasındaki bilgi alış verişi ise kocası olarak Edip Nazmî aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Zeyneb Fevvâz'ın her ne kadar bir yazar veya düşünür kimliği bulunsa da içinde yaşamış olduğu gelenek, hayatın her alanında onun bağımsız olarak hareket etmesine müsaade etmemiştir. Yazar, bu durumu kabullenmekte her ne kadar zorlanmasa da zamanla iç dünyasında gurbet duygusunu hisseder olmuştur. Ona bu gurbet duygusunu hissettiren şey ise şüphesiz; onun yazma ve üretmeye olan uzaklığıdır.¹⁶⁵

Zeyneb Fevvâz'ın Edip Nazmî ile evliliği ve Suriye'deki ikameti üç yıldan fazla devam etmemiştir. Onun bu evliliği nihayete erdirmesinin arka planında yaşamış olduğu zor hayat koşullarından başkası yoktur. Bu zor hayat koşullarından ilki; Suriye'deki ilmî ortamın Mısır'a kıyasla yetersiz olmasıdır. Zira buradaki siyasî koşullar, o dönemde tabiatı itibariyle edebî faaliyetlerin özgürce yapılmasına engel teşkil etmektedir. Mısır'da yayımlanan gazete ve dergilerin eş zamanlı olarak Suriye'de neşredilmemesi, bu matbuattan bir kısmının ülkeye girişinin yasaklanması, o dönemde tek haberleşme vasıtası olan postanın haftada bir hatta bazen ayda bir ülkeye ulaşması ve tüm bunlara ilaveten ilmî ve kültürel etkinliklerin de yetersiz olması; Zeyneb gibi yazarların zor zamanlar geçirmelerine sebep olan etmenlerdendir.¹⁶⁶

Zeyneb Fevvâz'ı Suriye'den ve eşi Edip Nazmî'den ayıran ikincil saik ise eşinin evlenmeden önce kendisinden gizlediği ve sonraları kendisinin bu durumla yüzleşmek durumunda kaldığı çok evlilik hadisesidir. Fevvâz, eşinin üç kadınla evlendiğini ve ilk karısından da dört kızının olduğunu Suriye'ye geldikten sonra öğrenmiştir. İlmî ve

---

¹⁶⁴ Fettûh, s. 75; Bahbûh, s. 66.

¹⁶⁵ Bahbûh, s. 66; Fettûh, s. 75.

¹⁶⁶ Bahbûh, s. 65.

kültürel anlamda diğer üç eşten daha ileri bir seviyede olan Fevvâz, hayatını dördüncü eş olarak bir müddet sürdürmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar Zeyneb Fevvâz'ın yaşadığı toplumda çok evlilik hadisesi yaygın olsa da o, bu uygulamaya; eşler arasında kıskançlığa sebebiyet vermesi, bu kıskançlığın eşi ve çocukları da doğrudan etkilemesi sebebiyle karşı olmuştur.¹⁶⁷

Zeyneb Fevvâz, şahsî hayatında yaşamış olduğu acı tecrübeler ve akademik anlamda karşılaştığı zorluklarla bir süre mücadele etmiştir. Ancak önünde boşanmaktan ve Mısır'a dönmekten başka seçenek kalmamıştır. Bu ayrılıktan hem eşi Nazmî hem de Suriyeliler son derece müteessir olmuşlardır. Ancak bu durumdan en fazla etkilenen kişi ise şüphesiz eşi Edip Nazmî'dir. Ona, Zeyneb Fevvâz'ın tartışma esnasında nasıl bir eş olduğu sorulduğunda; o, bu soruya şiirle cevap vermiştir:¹⁶⁸

"رأيت أناسا يضربون نساءهم
فشلت يميني يوم أضربُ زينبا
فزینب شمس والنساء كواكب
إذا طلعت لم تُبقِ منهن كوكبا"¹⁶⁹

*"Eşlerini döven nice insanlar gördüm,
Ben o durumdayken elim Zeyneb'e kalkmadı,
Çünkü Zeyneb güneş, kadınlar da birer yıldız hükmündeydi,
Güneş doğduğunda yıldızlar da kaybolmaktaydı."*

Zeyneb Fevvâz, edebî ve fikrî hayatının ilk ürünlerini vermeye başladığı Mısır'a döndüğünde asıl özleminin doğup büyüdüğü yer olan Tebnin'e olduğunu fark etmiştir. Tebnin'e olan bu özlemini "*Tebnin Kalesi*" başlığıyla¹⁷⁰ "*İrfan*" gazetesine gönderdiği bir kasidede şöyle dile getirmiştir:¹⁷¹

¹⁶⁷ Fettûh, s. 76; Bahbûh, s. 65.

¹⁶⁸ Bahbûh, s. 66-67.

¹⁶⁹ Bahbûh, s. 67.

¹⁷⁰ Danyâ Yûsuf, "Durratu Cebelu Âmil, Zeyneb Fevvâz", Itruniyyât, 10/05/2016, <http://www.aitarouniat.com/?p=5424>, (14/08/2018).

¹⁷¹ Bahbûh, s. 67.

"قد كنت مسقط رأسي في ربي وطني
أن الدموع على الأوطان تنهمل
تبينين! إن كنت في بعدي على حزن
فا ليوم، يوم رجوعي، القلب يشتعل

وقفت وقفه مشتاق به شغف
علي أرى أحدا يحيا به الأمل
إذ الأحبة قد سارت ركابهم
فزاد شوقي كما قلت بي الحيل"¹⁷²

*"Sen vatanımın tepeleri doğduğum yerdin,
Şüphesiz gözyaşları vatan uğruna dökülür,
Tebnin! Benden uzakta hüzne boğuldun,
Bugün dönüş vakti, yüreğim yangın yeri,*

*Meftun olurcasına karşıdayım işte,
Emelimi gerçekleştirecek biri olmalı
Sevdiklerim ise çoktan göçüp gitti,
Hasretim arttı ama takatim de tükendi."*

Zeyneb Fevvâz'ın içinde bulunduğu ruh halini gösteren bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere o; Tebnin'e büyük bir özlem duymakta ve oraya dönmeyi arzulamaktadır. Ancak yazar, bu arzusunu gerçekleştirmeden hastalanmış ve 27 Ocak¹⁷³ 1914'te, bu beyitleri kaleme alışından dört yıl sonra¹⁷⁴ Mısır'da vefat etmiştir.

¹⁷² Bahbûh, s. 67; Ahmed Temmâm, "el-Kâtibetu'l-Kebîratu Zeyneb Fevvâz el-Âmiliyye (1846/1914)", 22/11/2008, <http://www.syrianstory.com/zynabe.htm>, (14/08/2018).

¹⁷³ Yazarın vefat tarihi ile ilgili kaynaklar hemfikirdir; ancak yazarın vefat etmiş olduğu günle ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Nitekim kaynakların bazıları onun vefat tarihini 19 Ocak olarak belirtmektedir. (Fazlıoğlu, "Zeyneb Fevvâz", s. 359; İshakoğlu, "19. Yüzyıl Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeyneb Fevvâz", s. 49.)

¹⁷⁴ Yûsuf, "Durratu Cebelu Âmil, Zeyneb Fevvâz".

Vefat haberini başta "*İrfan*" dergisi olmak üzere, çok sayıda gazete ve dergi okuyucularıyla müteessir bir şekilde paylaşmıştır.¹⁷⁵

Lübnan, Mısır ve Suriye, Zeyneb Fevvâz'ın hayatına şahitlik eden özel mekânlardır. Bu beldeler, Fevvâz'ın şahsî hayatında ve modern Arap edebiyatının teşekkülünde büyük bir öneme sahiptirler. Ayrıca, bu mekânlarda gelenek henüz kadının ön plana çıkmasına hazır değilken; Zeyneb Fevvâz'ın yazar kimliğiyle kendini bu topluma benimsetmesi de son derece takdire şayan bir durumdur.

O, 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başlarında Arap nahda hareketinde edebî sahada sonraki nesle örneklik teşkil eden bir yazardır. Onu, yazarlığı ve mücadelecî tabiatından dolayı çağdaşları; kadınların timsali anlamına gelen "*Bi hucceti'n-Nisâ*" ve doğunun incisi olarak tabir edilen "*Durretu's-Şark*" olarak vasıflandırmışlardır.¹⁷⁶ Ancak Fevvâz, her ne kadar kendi dönemi dâhilinde tanınan bir yazar olsa da sonraki dönemlerde meçhûl öncü yazarlardan biri olarak da nitelendirilmiştir. Onun sonraki nesil tarafından bilinmemesinde kendisinin de payı bulunmaktadır. Zira o, kendisinden ziyade başkalarını, başkalarının hayatlarını yazmayı tercih etmiştir.¹⁷⁷

Zeyneb Fevvâz'ın üzerine inşa ettiği fikrî alt yapının temelinde eğitim ve özellikle de kız çocuklarının eğitimi meselesi yer almıştır. O, resmî olarak herhangi bir okulda eğitim görmemesine rağmen,¹⁷⁸ kaderin bir lütfu olarak kendini geliştirebilme imkânı bulmuştur. Ancak, onun dönemindeki kız çocukları Zeyneb Fevvâz kadar şanslı olamayacaktır. Bu sorunun farkında olan yazar, mesaisinin neredeyse tamamını kadınların eğitime ayırmıştır. Ona göre, toplumun ıslahında çözülmesi gereken en büyük sorun kadınların eğitimidir. Bunun arka planında da şüphesiz kadınların annelik

---

¹⁷⁵ Bahbûh, s. 69.

¹⁷⁶ Yûsuf, "Durratu Cebelu Âmil, Zeyneb Fevvâz".

¹⁷⁷ Onun bu konudaki en büyük eseri "ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr" adlı biyografik çalışmasıdır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeyneb Fevvâz, ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Thk. Muhammed Emin ed-Denavî, Beyrut, 1999.)

¹⁷⁸ Zeyneb Fevvâz, İskenderiye'ye geldiğinde; Muhammed Şiblî'den okuma ve yazma dersleri, "*en-Nîl*" dergisi sahibi Hasan Hüsnü Paşa et-Tuveyrânî'den sarf, beyân, arûz ve tarih dersleri, Muhyiddîn en-Nebhânî'den de nahiv ve inşa dersleri almıştır. (Kehhâle, A'lâmu'n-Nisa fî Alemi'l-Arab ve'l-İslâm, II, s. 82.) Zeyneb Fevvâz'ın eğitim ve öğretim hayatının tamamı burada adı geçen hocalar aracılığıyla olmuştur. Dolayısıyla o, eğitimini nizami bir okulda değil de özel hocalardan aldığı derslerle tamamlamıştır.

vasfıyla yeni nesiller yetiştirmek durumunda olmaları bulunmaktadır.¹⁷⁹ Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer husus da onun anneliğe ve annelere çok büyük değerler atfettiği bilinmesine rağmen çocuk sahibi olmadığıdır.¹⁸⁰

Modern Arap edebiyatının meçhûl öncü yazarı olarak nitelenen Zeyneb Fevvâz'ın hayatını ve eserlerini müstakil olarak veya bir bölüm halinde ele alan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar şunlardır: Zeyneb Bahbûh "*Zeyneb Fevvâz er-Râidetu min A'lam'in-Nahdati'l-Arabiyyeti'l-Hadîse 1846-1914*",¹⁸¹ Hilmi Nemnem "*er-Râidetu'l-Mechûle Zeyneb Fevvâz*",¹⁸² Buseyne Şa'ban "*Mietu Âmin min'er-Rivâyeti'n-Nisâiyyeti'l-Arabiyye*",¹⁸³ Marilyn Booth "*Classes of Ladies of Cloistered Spaces: Writing Feminist History Through Biography in fin-de-siècle Egypt*",¹⁸⁴ Marilyn Booth "*Zaynab Fawwaz (1850)*"¹⁸⁵, Yûsuf Ya'kub Miskûnî "*min Abkariyyât Nisâi'l-Karni't-Tâsi'i Aşera: Dirâsâtun Edebiyyetun min Vahyi'l-Mâdî li'ş-Şâirâti'l-Edebiyyât: es-Seyyide Âişe Teymûriyye ve's-Seyyide Verde el-Yâzicî ve's-Seyyide Zeyneb Fevvâz el-Âmiliyye mea Mukaddimeti an Meâneti'l-Mer'ati fî Hayâti'l-İctimâiyye*",¹⁸⁶ Susanne Bräckelmann "*Wir Sind die Halfte der Welt!:Zaynab Fawwaz*

¹⁷⁹ Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", s. 71.

¹⁸⁰ Zeyneb Fevvâz'ın dünyaya gelmiş bir çocuğu bulunmamaktadır. O, Suriyeli olan ikinci eşi Edip Nazmî'den ayrıldıktan sonra İskenderiye'ye gelir ve çok geçmeden hamile olduğunu öğrenir. Ancak, doğum gerçekleşmeden bebek ölür. (Fettûh, s. 75.)

¹⁸¹ Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Zeyneb Bahbûh, Zeyneb Fevvâz er-Râidetu min A'lam'in-Nahdati'l-Arabiyyeti'l-Hadîse 1846-1914, Menşuratu Vizaratu's-Sikâfe, Dîmeşk, 2000.

¹⁸² Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Hilmi Nemnem, er-Râidetu'l-Mechûle Zeyneb Fevvâz, Dâru'n-Nahâr, Kahire, 1998.

¹⁸³ Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Buseyne Şa'ban, Mietu Âmin min'er-Rivâyâti'n-Nisâiyyeti'l-Arabiyye (1899/1999), 1. Baskı, Dâru'l-Âdâb, Beyrût, 1999.

¹⁸⁴ Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Marilyn Booth, Classes of Ladies of Cloistered Spaces: Writing Feminist History Through Biography in fin-de-siècle Egypt, Edinburgh University Press, Edinburg, 2015.

¹⁸⁵ Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Marilyn Booth, Zaynab Fawwaz (1850), Oxford University Press, Oxford, trs.

¹⁸⁶ Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Yûsuf Ya'kub Miskûnî, min Abkariyyât Nisâi'l-Karni't-Tâsi'i Aşera: Dirâsâtun Edebiyyetun min Vahyi'l-Mâdî li'ş-Şâirâti'l-Edebiyyât: es-Seyyide Âişe Teymûriyye ve's-Seyyide Verde el-Yâzicî ve's-Seyyide Zeyneb Fevvâz el-Âmiliyye mea Mukaddimeti an Meâneti'l-Mer'ati fî Hayâti'l-İctimâiyye, Matbaatu'l-Ma'rife, Bağdat, 1947.

(1860-1914) un Malak Hifni Nasif (1886-1918)-zwei Publizistinnen der Frühen Agyptischen Frauenbewegung".¹⁸⁷

Yazarla ilgili şu ana kadar Türkçe olarak yapılan tek çalışma ise Doç. Dr. Ömer İshakoğlu'na ait olan "19. Yüzyıl Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeyneb Fevvâz" adlı makaledir.¹⁸⁸

2.2. ESERLERİ

Zeyneb Fevvâz'ın yazıları, kendi dönemindeki genç kuşağın sesi olmuştur. O, muhtelif alanlarda fikrî ve edebî birçok ürün bırakmıştır. Roman, makale, deneme, hikâye, tiyatro ve şiir, vermiş olduğu bu ürünler arasında yer almaktadır. Ancak ne yazık ki bu eserlerin bir kısmının basımı olmadığından söz konusu çalışmalara ulaşmak son derece meşakkatlidir.

Zeyneb fevvâz'ın hayatını "er-Râidetu'l-Mechûle" adlı çalışmasında ele alan Hilmi Nemnem, aynı eserde şöyle demektedir:

"Geçen yüzyılın seksen ve doksanlı yıllarına baktığımızda; makaleler, tartışmalar, telif eserler aracılığıyla kadın ve kadın hakları sorunsalına güçlü bir şekilde yoğunlaşan, siyasî ve sosyal konulara iştirak eden, adı geçen dönemin sesi olan bir hanımefendiyle karşılaşmaktayız: Zeyneb Fevvâz. O aynı zamanda, edebiyatçı ve şair olan Âişe Teymûr'la da çağdaştır."¹⁸⁹

Yazarın basılmış eserleri şunlardır:¹⁹⁰

1. Biyografi: ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr¹⁹¹

(الدر المنثور في طبقاتي ربات الخدور)

¹⁸⁷ Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Susanne Bräckelmann, Wir Sind die Hälfte der Welt!: Zaynab Fawwaz (1860-1914) und Malak Hifni Nasif (1886-1918)-zwei Publizistinnen der Frühen Agyptischen Frauenbewegung, Orient Institut, Beyrut, 2004.

¹⁸⁸ Ömer İshakoğlu, "19. Yüzyıl Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeyneb Fevvâz", Şarkiyat Mecmuası, Sayı: 21, s. 43-51.

¹⁸⁹ Bahbûh, s. 71.

¹⁹⁰ ez-Zeriklî, III, s. 67; Fettûh, s. 77-78; Bahbûh, s. 71-72; Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin, I, s. 745.

¹⁹¹ Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Zeyneb Fevvâz, ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Thk. Muhammed Emin ed-Denavî, Beyrut, 1999.

2. Tiyatro: el-Hevâ ve'l-Vefâ.¹⁹²

(الهواء والوفاء)

3. Romanları: Husnu'l-Avâkıb ev Ğâde ez-Zehrâ.¹⁹³

(حسن العواقب أو غادة الزهراء)

el-Meliku Kûrş ev Meliku'l-Furs.¹⁹⁴

(الملك كورش أو ملك الفرس)

4. Makaleleri: er-Resâilu'z-Zeynebiyye.¹⁹⁵

(الرسائل الزينية)

5. Şiiri: Dîvânu Zeyneb Fevvâz.¹⁹⁶

(ديوان زينب فواز)

Matbu Olmayan Eserleri:¹⁹⁷

1. Medâricu'l-Kemâl fi Terâcimi'r-Ricâl.¹⁹⁸

(مدارج الكمال في تراجم الرجال)

2. Cevheru'n-Nadîd fi Me'seri'l-Meliki'l-Hamîd.¹⁹⁹

(الجوهر النضيد في مآثر الملك الحميد)

¹⁹² Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Zeyneb Fevvâz, el-Hevâ ve'l-Vefâ, el-Matbaatu'l-Câmia, Mısır, 1893.

¹⁹³ Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Zeyneb Fevvâz, Husnu'l-Avâkıb ev Ğâde ez-Zehrâ, el-Meclisu's-Sekafî, Beyrut, 1984.

¹⁹⁴ Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Zeyneb Fevvâz, el-Meliku Kûrş ev Meliku'l-Furs, Müessesetu Hendavi, Mısır, 2016.

¹⁹⁵ Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Zeyneb Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, Müessesetu Hendavi, Mısır, 2014.

¹⁹⁶ Kitabın yayınevi, basım yeri ve basım yılı için bkz. Zeyneb Fevvâz, Dîvânu Zeyneb Fevvâz, Thk: Hasan Muhammed Salih, Dâru'l-Mahacca'l-Baydâ' li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', Beyrut, 2008.

¹⁹⁷ ez-Zerikî, III, s. 67; Kehhâle, A'lâmu'n-Nisa fi Alemi'l-Arab ve'l-İslâm, II, s. 91.

¹⁹⁸ Farklı dönemlerde meşhûr olmuş şahısların anlatıldığı biyografik bir çalışmadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Semah Adil, "er-Rivâtetu'l-Arabiyye" <https://kitab.com/cultural/-التلور-الرواية-العربية-بين-التلور-واللمسات>, (13.09.2018).)

¹⁹⁹ Yazar bu çalışmasında II. Abdülhamit'in hayatını kaleme almıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Semah Adil, "er-Rivâtetu'l-Arabiyye".)

2.2.1. ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr (الدر المنثور في طبقاتي (ربيات الخدور)

ed-Durru'l-Mensûr, Zeyneb Fevvâz'ın en büyük, en meşhûr, en fazla edebî ve yazınsal değere sahip olan eseri olarak kabul edilir. Yazar, bu kitabında farklı din ve milletlerden öne çıkmış kadınların hayat hikâyelerini kaleme almıştır. İlk basımı 1893'te yapılan bu eser, 552 sayfalık büyük bir hacme sahiptir.²⁰⁰

O, bu eserinde; doğulu ve batılı, çeşitli sosyal tabakalardan olan meşhûr kadınların birçoğunun biyografisini ele almıştır. Yazar, bu eserini meydana getirirken yaklaşık kırk edebî ve tarihî kaynaktan iktibas etmiş ve kitabın mukaddimesinde yararlandığı bu kaynakları da ayrıca zikretmiştir. Bu kaynaklar arasında İbn Haldun'un *Kitâbu'l-İber'i*, İbn Batuta'nın *Tuhfetu'n-Nazâr fî Ğarâibi'l-Emsâr'ı*, İbn Esîr el-Cezerî'nin *Usdu'l- Ğâbe bî Mağrifeti's-Sahâbe'si* ve Ebî Temmâm'ın *Dîvanu'l-Hamâse'si* de yer almaktadır. Yazarın yararlandığı kaynaklar arasında dönemin gazete ve dergileri de bulunmaktadır. Bu gazete ve dergilerde yer alan kadın yazarların ortak noktası ise kadının eğitimini ve ilerlemesini destekleyen yazılar yazmalarındır. Adı geçen alanda yazılar yazan bu kadın yazarlar; Sâre Nevfel, Nahle Mûsa, Hona Kevrânî, Meryem Hâlid ve İstîrâzherî'dir. Zeyneb Fevvâz, bu yazarların makalelerine de eserinde yer vermiştir.²⁰¹

ed-Durru'l-Mensûr, dünyanın farklı beldelerinden ve dönemlerinden çeşitli din ve ırka mensup olup ait oldukları toplumda örneklik teşkil ederek öne çıkan bir çok kadının hayat hikayesini okuyucuya tanıtan bir çalışmadır. Bu kadınlardan kimisi yönetimi ve devletin idaresini ele geçirip önemli kararlarda yetki sahibi olan kadınlarken kimisi de korkusuzca harp meydanlarında orduyla aynı safta yer alan kadınlardır. Siyasî, sosyal ve kültürel anlamda farklı şahsiyetleri bir araya getiren bu eserde; şair, şarkıcı, cariye, edip ve kraliyet ailesine mensup olan hayatlarla da karşılaşmaktadır.²⁰² Eser, ansiklopedik bir çalışma olduğundan "elif" harfiyle

²⁰⁰ Kehhâle, A'lâmu'n-Nisa fî Aleml-i-Arab ve'l-İslâm, II, s. 91.

²⁰¹ Fevvâz, *ed-Durru'l-Mensûr*, s. 9-25.

²⁰² Fevvâz, *ed-Durru'l-Mensûr*, s. 30-882.

başlamıştır. Ayrıca bu çalışmanın ilk maddesinin Hz. Peygamber'in annesi Âmine ile başlaması da yazarın dinî inancındaki hassasiyetini göstermektedir.

Bu kitap, temel kaynaklar gibi üzerine değer atfedilen klasik eserlerden biri olarak görülebilir. Yazar, bu eserin üzerinde iki yıl kadar çalışmıştır. O, 1891'de bu eserini telif etmeye başlamış ve 1893'te tamamlayarak yayımlamıştır.²⁰³ Kitabın bu basımında Âişe Teymûr ve *en-Nîl* gazetesi sahibi meşhûr yazar Hasan Hüsnü Bey'in *ed-Durru'l-Mensûr* için övgü dolu birer takrizi yer almaktadır.²⁰⁴ Eserin son basım yeri Beyrut, basım yılı ise 1999'dur. *Daru'l-Kutubi'l-İlmiye* yayınevinden çıkan eserin tahkikini Muhammed Emin ed-Denavi yapmıştır.

Dr. Buseyne Şa'bân²⁰⁵ "*Mietu Amin min'er-Rivâtetî'n-Nisâiyyeti'l-Arabiyye*" adlı çalışmasında, *ed-Durru'l-Mensûr* hakkında şöyle der: "*Zeyneb Fevvâz'ın ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr adlı eserinin; genel manada kadın edebiyatı tarihinde, özel manada ise Arap kadın edebiyatı tarihinde eşsiz bir yeri vardır. Zira bu antolojide – Seçkin Kadın Edebiyatçı Derlemeleri- eski ve modern, doğulu ve batılı önemli 456 kadın kayda geçmiştir. Ayrıca yazarın kitabın kapak sayfasında yer alan iki beyti de onun gerçekleştirmiş olduğu bu muazzam işin, kadına ve kadın haklarına hizmet için olduğunu göstermektedir. O, kadınların tarihini yazmayı ve onların farklı alanlarda kaydedilmiş çalışmalarını düzene koymayı tasarlamıştır. Nitekim o, kitabının kapağında da yer aldığı üzere, bu konuda şöyle der: ' Benim kitabım, kendi saraylarında oturan kadınların cennetini temsil eder. Ki bu cennet, doğulu ve batılı ünlü mütefekkir kadınları bir araya getirmiştir. Şüphesiz ben bunu hemcinsim olan kardeşlerime hizmet olsun diye yaptım. Aynı zamanda bu çalışma, muhterem hanımefendilere verilebilecek olan en güzel hediyedir.'*"²⁰⁶

Zeyneb Fevvâz'ın biyografi türünde ele alınan bu çalışması, yazarının ismiyle anılır olmuştur. Onun bu eserinden alıntı yapanlar "*ed-Durru'l-Mensûr sahibi Zeyneb*

²⁰³ Fevvâz, *ed-Durru'l-Mensûr*, s. 8.

²⁰⁴ Bahbûh, s. 84-86.

²⁰⁵ Buseyne Şaban, 1953 doğumlu Suriyeli bir akademisyendir. Aynı zamanda bir siyasetçi olan Şaban, 2008'den beri Suriye rejiminde Beşar Esed'in siyasi danışmanı olarak görev yapmaktadır. Yazarın kitaplarına bakıldığında daha çok Arap kadını temalı çalışmalar yapmış olduğu fark edilmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.marefa.org/بثينة شعبان>, (03/09/2018).)

²⁰⁶ Şa'ban, s. 51.

Fevvâz" diye dipnot düşmüşlerdir.²⁰⁷ Ancak bu çalışma, her ne kadar kendi döneminde ve sonrasında övgüyle anılmış olsa da bazı yönlerden eleştiriler de almıştır. Bu tenkitlerden biri, onun tarihî şahsiyetler hakkında bilgi verirken doğru olma ihtimali düşük olan ve hatta yanlış olan birtakım bilgiler vermesidir. Bu yanlış aktarımlardan biri de, Rabi'atü'l-Adeviyye'nin kabri ile ilgili birtakım bilgilerdir.²⁰⁸

Biyografik türde yazılan bir çalışma olan *ed-Durru'l-Mensûr*, yararlanılan kaynaklar itibariyle de tenkide uğramıştır. Bu görüşe sebep olan durum, yazarın bilgiyi biyografik eserlerden ziyade farklı alanlarda yazılmış eserlerden alması olarak gösterilmiştir. Yazarın eleştirildiği bir diğer nokta da, onun eserinin başlığıyla içeriğinin uyumsuz olmasıdır. Başlıkta yer alan "*Rabbâti'l-hudûr*" terkihi "*Haremdeki Kadınlar*" anlamına gelmektedir. Eseri bu minvalde eleştiren görüş sahipleri, bu terkihin bir sembol olduğunu ve ahlakî durumu ileri seviyede olan kişileri anlatmak için kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle eleştiri sahipleri, eserin içerisinde yer alan birçok şahsiyet için geçerli olmayan bir durum söz konusuysa bu zatların eserde yer alması doğru değildir, demişlerdir. Ayrıca yazarın eserinde eleştiri gördüğü bir diğer husus da ele aldığı kişileri Müslüman, kâfir veya başka bir dine mensup diye ele almamış olmasıdır. Müslüman olmayıp önemli addedilebilecek birtakım faaliyetlerde bulunmamış kişilerin; eserin içerisinde yer alması, onların kitaba ait bir kategoride bulunmaları, bir kısım yazar tarafından doğru olmayan bir tutum olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁹

2.2.2. el-Hevâ ve'l-Vefâ (الهواء والوفاء)

el-Hevâ ve'l-Vefâ, Zeyneb Fevvâz'ın tiyatro türündeki eseridir. Dört bölümden oluşmaktadır. Kitabın sayfa sayısı 94'tür.²¹⁰ Kitap; Irak, Basra ve Bağdat arasında geçen bir aşk hikâyesini konu edinmektedir. Kitapta işlenen konu ahlakî ve dinî değerler

²⁰⁷ Şeyho, s. 353.

²⁰⁸ Kâzım ed-Decilî, Mecelletu Lüğati'l-Arabi'l-İrâkiyye, Vizâratu'l-A'lâm, VII, Bağdat, trs. s. 541.

²⁰⁹ Tuveylebe Âlem, "Vakafâtu Mea Kitab ed-Durru'l-Mensûr fi Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr li Zeyneb el-Âmilî", Arşiv Mültekâ Ehli'l-Hadîs, Cilt: 48, 2010, s. 466.

²¹⁰ Fevvâz, el-Hevâ ve'l-Vefâ, el-Matbaatu'l-Câmia, Mısır, 1893.

ekseninde ele alınmaktadır. Bu anlamda kitabın temel gayesinin irşat ve yönlendirme olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.²¹¹

Zeyneb Fevvâz bu tiyatrosunda, adeta doğunun yaşamından kesitler sunmaktadır. Yazar, eserde yer alan şahısların tahlilinde de son derece gerçekçidir. Öyle ki, kendisinin bu eserinin tercümesi Kolimbiya gibi ülkelere kadar ulaşmış ve eserde geçen kişilerin analizinde doğulu yaşam tam anlamıyla analiz edildiğinden eser büyük beğeni toplamıştır.²¹² Yazar, 1893 yılında ilk telif ettiği²¹³ eser olan bu çalışmayla Arap edebiyatında piyes kaleme alan ilk kadın yazar olarak nitelendirilmiştir.²¹⁴

O dönemin Mısır'ında ve diğer Arap ülkelerinde kadın bir yazarın yazınsal alanda ön plana çıkması alışık olunmayan bir durum olduğundan Fevvâz ve çağdaşları eserlerinde müstear adlar kullanmışlardır. Dolayısıyla da bu yazarlardan bir kısmı eserlerinde kullandıkları müstear adlarla tanınır olmuşlardır. Bu duruma verilebilecek en büyük örnek; eserlerinin tamamında "*Bâhissetü'l-Bâdiye*" müstear adını kullanan Melek Hifnî Nâsîf'tir. Zeyneb Fevvâz da ilk eseri olan *el-Hevâ ve'l-Vefâ*'da "*Mısırlı bir Kadın*" müstear adını kullanmış; ancak sonraki çalışmalarında kendi ismini açıkça zikretmekten çekinmemiştir. Bu dönemde her ne kadar müstear ad kullanma fikri yaygın olsa da Âişe İsmet Teymûr ve Verde el-Yâzicî gibi yazarlar kendi isimlerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Kadın yazarların kendi isimlerini gizledikleri bu uygulamaya 1908'de kadınların yazmaya ve üretmeye teşvik edilmesi için son verilmiştir.²¹⁵

Fevvâz, tiyatro olarak kaleme aldığı bu eserde kahramanları konuştururken konuşma dili yerine şiir dilini tercih etmiştir. Bu nedenle piyes, baştan sona şiirden oluşmuştur denebilir. Kitap bu yönüyle akıcı bulunmayarak eleştirilmiş ve başarısız olarak değerlendirilmiştir.²¹⁶

Zeyneb Fevvâz'ın hocalarından et-Tuveyrânî, bu eseri öven bir kaside yazmıştır. Ayrıca eserin takrizini de Abdullah Ferîc ve Corc Mirza yapmışlardır.²¹⁷

---

²¹¹ Bahbûh, s. 77.

²¹² Bahbûh, s. 77.

²¹³ Huda et-Temîmi, el-Edebu'l-Arabiy-yye Abra'l-Asûr, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2016, s. 594.

²¹⁴ Fazlıoğlu, "Zeyneb Fevvâz", s. 360.

²¹⁵ et-Temîmi, s. 594.

²¹⁶ Fazlıoğlu, "Zeyneb Fevvâz", s. 360.

²¹⁷ Bahbûh, s. 77-80.

2.2.3. Husnu'l-Avâkıb ev Ğâde ez-Zehrâ (حسن العواقب أو غادة الزهراء)

Husnu'l-Avâkıb, ilk Arap romanıdır. Gelen bilgilere ve Fevziye Fevvâz'ın kitabın 1984'teki baskısında yazmış olduğu mukaddimeye göre kitabın ilk baskısı 1899'da yapılmıştır. Ayrıca Hilmi Nemnem de Zeyneb Fevvâz'ın hayatını anlattığı çalışmasında *Husnu'l-Avâkıb*'in ilk modern Arap romanı olduğunu söylemektedir.²¹⁸

Kitabın ilk baskısı bir rivayete göre 1892'de yapılmıştır. Ancak aynı baskının mukaddimesinde yer alan bir şiire göre kitabın ilk basımı 1885'i göstermektedir. Kitabın basımı konusunda her ne kadar farklı rivayetler bulunsa da, nihayetinde bu tarihler erken bir dönemi göstermektedir. Bu anlamda modern ilk Arap romanı olarak bilinen Muhammed Huseyn Heykel'in "*Zeyneb*"²¹⁹ adlı romanının basım tarihi geç bir tarihi göstermektedir. Zira bu roman 1914 yılında basılmıştır.²²⁰ Tüm veriler değerlendirildiğinde modern anlamda ilk romanın Muhammed Huseyn Heykel'e değil de Zeyneb Fevvâz'a ait olduğunu söyleyebiliriz.

İlk Arap romanının hangi yazara ait olduğu konusu Arap edebiyatçıları arasında uzun süren bir tartışma konusu olmuştur. Kıyaslama daha çok *Husnu'l-Avâkıb ve Zeyneb* adlı romanlar arasında yapılırken ilk roman unvanının her iki yazara da ait olmadığını ileri süren edebiyatçılar da bulunmaktadır. Rıza Aşur'a (ö. 2014) göre Arap edebiyatındaki ilk roman niteliği gün geçtikçe farklı yazarlara atfedilir olmuştur. Modern Arap edebiyatının ilk romanı olarak bilinen 1914 basımlı "*Zeyneb*", 1899 tarihli "*Husnu'l-Avâkıb*"'la değişmiş bunu Selim el-Bustânî'nin *el-Cinan* gazetesinde 1870'te neşredilen "*el-Hayyâm fî Cinân'ı-Şâm*" adlı çalışması takip etmiştir. Selim el-Bustânî, Arap edebiyatında bir müddet ilk romancı olarak bilinmiş ancak bu unvanı 1865 basımlı "*Ğâbetu'l-Hak*" adlı eseriyle Fransız Marrâş almıştır. Çok sürmeden Arap basınında

---

²¹⁸ Bahbûh, s. 89.

²¹⁹ Köy hayatını derinlemesine tasvir eden ilk roman özelliğine sahip olan bu çalışma, Heykel'in Avrupalı anlamda yazılan ilk uzun hikâyesi olarak da bilinmektedir. Bu hikâyede ailesinin zoruyla evlendirilen Zeyneb adlı bir genç kızın hastalıklarla dramatize edilmiş hayatı konu edilmektedir. Romandaki olay örgüsü, Zeyneb ve Hamid adlı başkahramanlar etrafında dönmektedir. (Gülyaşar Demirci, Mısır Edebiyatında Kısa Hikâye, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 2014, s. 58-59.)

²²⁰ Şa'ban, s. 37.

yeni bir iddia daha orta atılmıştır: "*Kahire, Halîl Hûri'yi ilk Arap romancısı olarak ilan etti.*". 2007 yılında *Ceridetu'l-Hayat* gazetesinde adı geçen başlıkla yayımlanan bu yazıyla ilk Arap romancı unvanı, 1859 tarihinde neşredilen "*Vây, İzen Lestu bi İfrancâ*" adlı çalışmayla Halîl el-Hûri'ye geçmiştir.²²¹

Arap edebiyatında değişen bu unvanlara son olarak Rıza Aşur yeni bir iddia eklemiştir. O da söz konusu bu nitelemenin gerçek sahibinin 1855 tarihli "*es-Sâk ale's-Sâk*" adlı çalışmayla Ahmed Fâris eş-Şidyâk'a ait olduğu görüşüdür.²²² Buseyne Şa'ban'a göre ise bu iddialar doğru değildir ve ilk modern Arap romanı Zeyneb Fevvâz'a aittir. Ona göre Heykel'in *Zeyneb* adlı romanı hariç diğer eserlerin tamamının Husnu'l-Avâkıb'tan önce telif edildiği doğrudur. Hatta Zeyneb Fevvâz'ın başta bu romanı olmak üzere diğer eserlerinin çoğunda bu yazarlara ait esintiler de hissedilmektedir. Bu anlamda yazarın özellikle Selim el-Bustânî'den etkilendiği de kolaylıkla fark edilmektedir. Ancak bu çalışmaların önceki tarihli olması ve Zeyneb Fevvâz'ın da bu eserlerden mezc yapması, onlara modern Arap romanı nitelemesini vermeyi hak ettirmemektedir. Zira burada Husnu'l-Avâkıb'a kadar adı geçen çalışmaların tamamı yarı makâme ve yarı modern roman tarzında kaleme alınmışlardır. Bu özellik de onlara batıdan yaptıkları tercüme vasıtasıyla geçmiştir. *Husnu'l-Avâkıb* ise konu, şahıslar ve romanı çepe çevre saran edebî atmosfer bakımından modern romanın özelliklerinin çoğunu üzerinde taşımaktadır.²²³

Husnu'l-Avâkıb, siyasî ve sosyal bir karaktere sahip ilk Arap romanıdır. 37 bölümden oluşan roman, ele aldığı konuları işlerken; ahlakî değerleri ön planda tutmaktadır. Ayrıca romanda, 19. Yüzyıl Lübnan'ında yaşanmakta olan gelenek ve göreneklere bağlı kalındığından roman; geleneksel bir bakış açısının ürünüdür, diyebiliriz. Romanda işlenen bir diğer tema ise cesaret ve bağımsızlıktır.²²⁴

Zeyneb Fevvâz, *Husnu'l-Avâkıb*'ın mukaddimesinde roman türünün önemini derin anlamlar içeren şu sözleriyle tabir etmiştir: "*Edebî romanlar, kişinin zihin dünyası hakkında bilgi veren ve okuyucuya yarar sağlayan yazınsal ürünlerin en*

---

²²¹ Rıza Aşur, *el-Hâddâsatu'l-Mumkine eş-Şidyâk ve's-Sâk ale's-Sâk er-Rivâyetu'l-Ûlâ fi'l-Edebi'l-Arabi'l-Hadîs*, 2. Baskı, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2012, s. 4.

²²² Aşur, s. 8.

²²³ Şa'ban, s. 47-48.

²²⁴ Şa'ban, s. 48.

önemlileridir.”²²⁵ Fevvâz'ın kendisi de bu düsturdan hareket etmiş ve vermek istediği mesajı edebî bir üslûp içerisinde okuyucuya sunmuştur. Bu anlamda Zeyneb Fevvâz'da, sanat toplum içindir anlayışı daha baskındır diyebiliriz.

Husnu'l-Avâkıb, dönemin ünlü ve tanınmış edebiyatçıları tarafından büyük bir beğeni toplamıştır. Bu yazarlara verilecek en büyük örnek Muhammed Abduh'tur. Abduh, kendisinin davasını verdiği yenileşme hareketini ele aldığından, bu romanı okuyuculara tavsiye etmiştir. *En-Nil* gazetesi editörü Hasan Hüsnü Bey de *Husnu'l-Avâkıb* hakkında bir değerlendirme yazısı kaleme almıştır. O, bu yazısında romanın daha çok üslûbu ve edebî güzelliği üzerinde durmuş, yazarı Zeyneb Fevvâz hakkında da taltif edici ifadeler kullanmıştır. Ayrıca şair Abdullah Ferîc, şair Muhammed Tevfik ve Muhammed Ali de *Husnu'l-Avâkıb* için birer kaside yazmışlardır.²²⁶

Husnu'l-Avâkıb, iki amcaoğlu arasında geçen hâkimiyet mücadelesini anlatmaktadır. Bunlar Şekib ve Tâmir adında Lübnanlı iki prensdir. Bu iki prensin mücadelelerinin sebebi ise Lübnan'da önemli bir konumu bulunan Cebeli Şâmih bölgesinin hâkimiyet altına alınmasıdır. Ancak bu mücadele, görüldüğü gibi sadece siyasî bir rekabetten ibaret değildir. Zira onların karşısında duran asıl hâkimiyet alanı; amcalarının kızı prenses Faria'dır.²²⁷

Tâmir, amcaoğulları arasında yaş olarak en büyüğü, en kurnazı ve en fazla kötü niyete sahip olanıdır. O, amcasının ahlâken daha iyi olan Şekib'e itimat ettiğini görünce siyasî nüfuzunu garanti altına almak için harekete geçmiştir. Zaten dedesinin vasiyeti de iktidarın en büyüğün, yani kendisinin, hakkı olduğuna yönündedir.²²⁸

Kitabın ilk bölümü Şekib'in yönetimi ele geçirme kararını ve Tâmir'in de onu öldürme planlarını ele almaktadır. İkinci bölümde de aralarında olan bu mücadele çeşitli entrikalarla devam etmektedir. Roman, baştan sona iyi ve kötünün mücadelesini ele almaktadır. Olaylar aşk hikâyesiyle birlikte daha da girift bir hal almakta ve romanın sonuna doğru iyiler ve kötüler hak ettikleri muamelelerle karşılaşmaktadır.²²⁹

---

²²⁵ Şa'ban, s. 48.

²²⁶ Bahbûh, s. 98-101; Şa'ban, s. 51.

²²⁷ Bahbûh, s. 90.

²²⁸ Bahbûh, s. 90.

²²⁹ Bahbûh, s. 90.

Lübnanlı eleştirmen Abdülmecid Zerkâd, *Husnu'l-Avâkıb* hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre bu roman, okuyucuyu tarihî bir yolculuğa sürüklemektedir ve her okuyucunun Zeyneb Fevvâz gibi bir edebiyatçıyı muhakkak tanınması gerekmektedir. Ayrıca ona göre bu romanla Zeyneb Fevvâz, hem Arap kadınının hem de Arap romanının tarihinde eşsiz izler bırakmıştır ve tarihî bir roman olan bu çalışma; hem eski Arap geleneği hakkında bilgi vermekte hem de modern Arap romanının özelliklerini taşımaktadır.²³⁰

Zerkâd, bu romanın modern olarak kabul edilmesinde yazarın kullanmış olduğu fasih dili, üslûbu ve romanda geçen olaylara bakış açısını göstermektedir. Yine ona göre, *Husnu'l-Avâkıb*'in mekân olarak geçtiği yer Zeyneb Fevvâz'ın doğduğu yer olan Cebeli Âmil'dir. Romanda burayı temsilen Cebeli Şâmih denilen bir yer kullanılmıştır. Ayrıca yazarın kendisinin yaşamış olduğu Es'ad Beylerin evi ve Tebnin kalesi, romanda başka isimlerle sembolleştirilmiştir. Romandaki olay örgüsünden, mekân ve şahıslardan da anlaşılacağı üzere, Zeyneb Fevvâz okuyucuya bu romanda kendi hayat hikâyesinden üstü kapalı kesitler sunmuştur. Bu durumu romanının mukaddimesinde kendisi de bizzat dile getirmiştir. O, romanını yaşanmış olaylardan hareketle yazdığını, burada değişiklik yaptığı tek noktanın ise şahısların isimleri olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebi olarak da adı geçen şahısların hayatta olmalarını göstermiştir.²³¹

Zeyneb Fevvâz'ın romanı her ne kadar tarihî bir roman olsa da o, okuyucuyu tarihî verilerle boğmamış, edebî bir atmosferde okuyucuyu dinlendiren, dinlendirirken de düşündürülen bir üslûp kullanmıştır. Tüm bunların yanında o, vermek istediği ahlakî mesajı dolaylı yollarla da olsa okuyucuya ulaştırmıştır.²³²

Husnu'l-Avâkıb'ta bariz bir şekilde kullanılan bir diğer edebî tür de şiirle istişat yöntemidir. Bu yöntemi yazar doğrudan veya dolaylı olarak romanda geçen şahısların diliyle kullanmıştır. Bu şiirler, çoğunlukla romanın edebî havasıyla uyum içerisindedir. Yazar, iktibas ettiği şiirlerin kaynağını zikretmediğinden bu şiirlerin kendisine ait olma ihtimali de bulunmaktadır. Onun romanında çok fazla yer kaplayan şiirler, eski Arap

---

²³⁰ Bahbûh, s. 91.

²³¹ Bahbûh, s. 91.

²³² Bahbûh, s. 91.

yazınsalında var olan bir uygulamanın devamı niteliğindedir.²³³ Bu yönüyle *Husnu'l-Avâkıb*, eski Arap edebiyatından izler taşımaktadır diyebiliriz.

Husnu'l-Avâkıb, çağdaş Arap romanı için erken sayılabilecek bir dönemde, toplumdaki kadın imajından farklı birtakım söylemler oluşturmuştur. Öyle ki Zeyneb Fevvâz, romanındaki kadın şahsiyetleri toplumun önemli merkezlerine oturtmuş, siyasî oyunlarda onları son derece anlayış sahibi, kararlı tutumları olan, duygularını net ve açık bir şekilde ifade edebilen birer kadın olarak portrelemiştir. Bu durumu Şekîb ve Faria arasında geçen aşk mektuplarında kolaylıkla görmekteyiz. Faria, Şekîb'in duygularına kararlı ve net bir şekilde cevap vermiş hatta Şekîb için, kalbindeki ve zihnindeki duygularını açık bir şekilde anlatan bir kaside dâhi yazmıştır.²³⁴

Romanda kadına yüklenen bir diğer anlam da, Faria'nın ailesinin kızlarına karşı gösterdiği anlayışlı tutumdur. Onlar, Faria'nın amcasının oğlu Tamir'in kızlarıyla evlenme isteğine karşı çıkmışlardır. Tamir'in zengin ve siyasî nüfuzunun olmasına rağmen bu evliliği istemeyen aile, Tamir'in ısrarları üzerine nihaî kararın kızlarına ait olduğunu söylemişlerdir.²³⁵ Zeyneb Fevvâz'ın Lübnan'daki hayatından kesitler sunan bu roman, belki de onun bir kadın olarak isteyip de gerçekleştiremediği arzularını dile getirmiştir. Zira romanda kendi kararlarını açıkça dile getirmekten çekinmeyen ve görüşlerine değer verilen Faria, Zeyneb Fevvâz'ın yaşayamayıp da arzuladığı bir karakterdir.

Romanda kadın şahıslar, bir yan aktör olarak değil de tersine olayların merkezinde etkin rol alan ana karakterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu servet ve itibar sahibi Tamir'in evlilik teklifini kabul etmeyen Faria'da net bir şekilde görmekteyiz. İki amcaoğlu Tamir ve Şekîb'in mücadelesine konu olan bu kadın, siyasî olaylara yön veren bir konumda olmuş ve aldığı kararlarla olayları bizzat kendisi yönlendirmiştir. Tamir'in isteğine olumlu cevap vermediğinden zor zamanlar geçiren Faria, her ne olursa olsun kararlarının arkasında durmuş ve sağlam bir tavır sergilemiştir.²³⁶

---

²³³ Bahbûh, s. 93.

²³⁴ Bahbûh, s. 93-94.

²³⁵ Bahbûh, s. 97.

²³⁶ Bahbûh, s. 97-98.

Arap edebiyatında erken dönem roman girişiminin anlatı unsurları belirlenmek istenildiğinde, bu unsurların tamamı *Husnu'l-Avâkıb*'ta görülmektedir. Ancak bu roman modern tarza göre değerlendirilmek istenildiğinde; o dönemin Arap edebiyatında var olan olanaklar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Söz konusu değerlendirme Jane Austen (ö. 1817) ve George Eliot (ö. 1880) gibi yazarların romanlarıyla değil de aynı coğrafyada yetişmiş İbrahim Yazıcı ve Selim el-Bustanî gibi yazarların eserleriyle yapılmalıdır. Ayrıca bu romanın batı romanlarıyla kıyas yapılması adil değildir. Zira burada işlenen tarih, kültür, toplum ve mekânlar farklılık arz etmektedir.²³⁷

2.2.4. el-Meliku Kurş ev Meliku'l-Furs (الملك كورش أو ملك الفرس)

Tarihî bir aşk romanı olan *el-Meliku Kurş*'un ilk basımı 1905²³⁸ yılında yapılmıştır. Bu yönüyle eser, Zeyneb Fevvâz'ın modern izler taşıyan ikinci romanıdır. Roman, 75 sayfadır ve 15 bölümden oluşmaktadır.²³⁹ Romanda işlenen konulara bakıldığında romanın hacmiyle muhtevasının paralel olmadığı görülecektir. Sayfa sayısı olarak bir roman için az sayılabilecek bir hacimde olan bu eser, içerisinde ele alınan konular bakımından bir hayli kabarıktır. Tarihi roman sınıflandırmasına giren eserdeki olay örgüsü yaşanmış tarihi verilerden hareketle ele alınmıştır. Romanda ele alınan olay örgüsü okuyucuyu tarihî verilerle boğmamış aksine tarihî verileri roman anlatı unsurlarına giydirilmiş birer malzeme haline getirmiştir. Romanda tarihî olayların aktarımı esnasında en fazla kullanılan tema ise genel anlamda din, özel manada ise tevhit inancıdır. Tüm bu olaylar birbiri ardına okuyucuya aktarılırken de aşk unsuru yer yer romanda ait olduğu yerlerde okuyucunun karşısına çıkmaktadır.

Yazar, bu eserde milattan önce yaşamış Pers imparatorluğunun büyük bir lideri olan II. Kyros'un hayat hikâyesini anlatmaktadır. Tarihte büyük Kyros olarak bilinen II. Kyros, kitapta Fars kralı ve Kurş meliği olarak geçmektedir. Romanda Kyros'un; Medlere, kitapta geçtiği şekliyle Mâddi imparatorluğuna son vermesi, Babil'i ele geçirmesi gibi siyasî olarak verdiği mücadeleler işlenirken, bir yandan da onun içine düştüğü aşk hikâyesi konu edilir.

²³⁷ Bahbûh, s. 98.

²³⁸ et-Temîmi, s. 594.

²³⁹ Zeyneb Fevvâz, *el-Meliku Kûrş ev Meliku'l-Furs*, Müessesetu Hendavi, Mısır, 2016.

Tarihî verilere baktığımızda Perslerin tarih sahnesinde önemli bir yerinin olduğu görülecektir. Perslerin erken dönemlerine ait bilgiler kaynaklarda pek fazla bulunmamaktadır. Bu medeniyetin ismi ilk kez MÖ. 9. yüzyıla ait olan Asur metinlerinde geçmektedir. İran'da boy göstermeye başlayan Persler, bir süre burada Medlerin hâkimiyeti altında yaşamışlardır.²⁴⁰

İran'da Medlerin idaresi altında yaşayan Persler, MÖ. 550'de II. Kyros önderliğinde ayaklanmışlar ve Medler'in idaresine son vererek Pers İmparatorluğunun temelini atmışlardır. İlerleyen süreçte hâkimiyet alanlarını Yakın Doğu, Yunanistan, Orta Asya ve Mısır'ı kapsayacak kadar genişleten Persler, tarihte farklı kültürlerin 200 yıl boyunca bir arada yaşamasını başarılı bir şekilde sağlayan ender devletlerden biri olarak bilinmektedir. MÖ. 330'da Büyük İskender tarafından bozguna uğratılan Persler, böylece tarih sahnesinden silinmiştir.²⁴¹

el-Meliku Kurş'ta olay örgüsü MÖ. 751'de Mâddi devletinin kuruluşuyla başlamaktadır. Ülkenin yönetimi, Azerbaycan ve Irak yakınlarında Hemedan eyaletinin başkenti olan ve "Mâddi" olarak isimlendirilen beldede gerçekleşmektedir. Burası surlarla çevrili korunaklı ve gösterişli bir ülkedir. Ülkenin başında ise Estiyac isminde hırslı ve zalim bir kral bulunmaktadır. Başta kral olmak üzere ülkenin tamamının dinî inancı ateşperestliktir. Ateşe çok büyük bir değer atfeden bu ülkenin kaderi ilerleyen süreçte kral Estiyac'ın kendi soyundan biriyle tevhit inancına dönüşecektir.

Kralın *Mindan* adında bir kızı dünyaya gelmiştir. Bu çocuk, olaylar üzerinde düşünen, muhasebe yapan ve sorgulayan bir karaktere sahiptir. O, özellikle dinî inanç noktasında yaşamı ve varlığı sorgulayan sorularının cevabını öğretmeni kâhin Erbasis'ten almıştır. Erbasis, kralın en büyük yardımcısı olmasına rağmen bir Mecusi değildir ve tek olan Allah'a inanmaktadır.

Mecusiliğin o dönemdeki yaygın inancına göre her yıl üç çocuk ateş için kurban edilmektedir. Mindan ve Erbasis de bu ateş ayinlerinin birinde üç çocuğun kurtulmasına vesile olmuşlardır. Onlar, bu üç çocuğu temsilen insan suretinde üç kukla yapmışlar,

---

²⁴⁰ Eray Karaketir, "Pers Kralı II. Kyros'un (Büyük Kyros) (MÖ. 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi", Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, Aralık 2016, s. 69.

²⁴¹ Karaketir, "Pers Kralı II. Kyros'un (Büyük Kyros) (MÖ. 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi", s. 69.

çocukların da tanınmaması için renklerini değiştirmişlerdir. Bu üç masum çocuk ileride Pers devletinin kurulmasına büyük katkıda bulunacaktır.

Kral, kızı Mindan'ı kendi ülkesinin meliklerinden olan Kambiz adında biriyle evlendirir. Çok geçmeden de rüyasında kızının kucağından çıkan bir nurun Asya ve civarını aydınlattığını görür ve bu rüyasını bir kâhine tabir ettirir. Kâhinin yorumuna göre Mindan'ın dünyaya getirdiği bir çocuk Mâddi devleti başta olmak üzere, Fars beldelerine ve Asya'ya hâkim olacaktır. Kral bu rüyadan hareketle kızını yanına getirtmiş ve doğum gerçekleşir gerçekleşmez çocuğu öldürmeye niyet etmiştir.

Kralın baş veziri tüm olanları Mindan'a anlatmış ve onu kimsenin bulamayacağı bir yere saklamıştır. Kral, kızını ülkenin her yerinde aramasına rağmen hiçbir yerde bulamamıştır. Sarayda bu gibi olaylar baş gösterirken Mindan, çocuğunu fakir bir ailenin yanında dünyaya getirmiş, bir müddet sonra da çocuğu onlara emanet edip oradan ayrılmıştır. Öte yandan tüm bu olanlardan sorumlu olan kişinin kendisinin baş veziri olduğunu öğrenen kral, onun çocuğunu öldürterek ona en büyük cezayı verdiğini düşünmüştür.

Mindan, kimsenin onu tanımaması için vücudunu habeşî bir renge boyamış ve gemiyle Fars'a yolculuk yapmıştır. Orada cariyeye zannedilmiş, esir alınıp bir meliğe götürülmüştür. Mindan, meliğe kendisinin hür olduğunu anlatınca ona kutsal bir görev verilmiştir. Şüphesiz bu da onların en büyük putlarına hizmet etme görevidir. Böylece o, koç suretinde olan bir puta aylarca hizmet edip ona yakın davranacaktır. Mindan, tüm bu olanlar karşısında metanetini korumuş ve kendi inancını yaşamaya çalışmıştır.

Mindan'ın habeşî olan rengi zamanla açılmış ve o kendi asıl rengine dönmüştür. Melik ve halk bunu görünce kerametın putlarından kaynaklandığını zannedip sevinmişlerdir. Bu kerametten dolayı Mindan'a yakınlık kurmaya çalışan meliğin oğlu zamanla Mindan'a âşık olmuş ve onun dinî inancından etkilenmiştir. Mindan, her hafta bir grup kişiye gizlice tevhit inancından bahsetmiş ve onların iman etmelerine vesile olmuştur.

Kral Estiyac'a gelince o, bir şekilde torunu Kurş'la karşılaşmış ve öldürmek için onu hapsedmiştir. İleri görüşlü olan vezir ise zamanında ateşe kurban olmaktan son anda kurtulan üç çocukla beraber Kurş'u hapisten kurtarmıştır. Bunun üzerine kral bir kez daha öfkesine yenik düşmüş ve damadı Kambiyaz'ı, Kurş'u sakladığı iddiasıyla Tahran'da çarımha gererek öldürtmüştür.

Kurş, 17 yaşına gelince ileri görüşlü vezir tarafından üç çocukla birlikte bir eğitime tabi tutulmuştur. O bir gün, Ninova melikinin kızı Şahiznan'la karşılaşmış ve ona âşık olmuştur. Bu aşktan dolayı ıstırap çeken sadece Kurş değil aynı zamanda Şahiznan'dır da. Her iki taraf da birbirlerine olan hissiyatlarından dolayı ağıtlar yakmışlar ve bu aşklarını sadece en yakınlarındakilerle paylaşmışlardır. Kurş'u bu aşkın karşısında çaresiz bırakan şey ise onun bir çobanın çocuğu olması Şahiznan'ın ise bir meliğin.

Vezirin Kurş'a ailesi hakkında bilgi vermemesinin sebebi Kurş'un öfkeyle hareket edebileceği ve dedesinden aceleyle intikam almaya çalışacağı ihtimalidir. Ancak zamanla şartlar olgunlaşınca Kurş'a olan biten her şey anlatılmış ve Pers imparatorluğunun kurulması için harekete geçilmiştir. Bu anlamda atılan ilk adım Mâddi devletine son vermek olmuştur. Bu devlete son verilmesinin ardından Fars imparatorluğunun yaptığı en büyük faaliyet ise Mecusilere tevhit inancını anlatmaları ve onları ikna etmeye çalışmalarıdır. Bu irşat faaliyetinde ikna edilmeye en çok ihtiyaç duyan kişi ise şüphesiz kral Estiyac'tır. Onu en nihayetinde ikna eden durum ise inandığı batıl inançtan vazgeçmediği takdirde ateşe atılacağı korkusudur.

Kurş, Şahiznan'ın babasının hâkimiyetinde olan Babil'i de idaresi altına almış ve sevdiği kızla evlenmiştir. Hâkimiyet alanını giderek genişleten melik son olarak da annesine kavuşmuştur.

Zeyneb Fevvâz'ın *el-Meliku Kurş* adlı bu romanı dolaylı yoldan İran'ın tarihi hakkında okuyucuya bilgi vermektedir. Romanda geçen olay örgüsüne bakıldığında tevhit inancının romanda ana merkezde yer aldığı ve çoğu zaman aklî delillerle irşat faaliyetinde bulunduğu fark edilecektir. Buradaki aklî çıkarımlar ise kimi zaman Hz. İbrahim'in hayatından, kimi zaman Hz. Nuh'un yaşadıklarından, yer yer Hz. İsa'nın başına gelenlerden, kimi zaman da Hz. Peygamber aleyhisselam'ın hadislerinden izler taşımaktadır. Şüphesiz bu durum yazarın dinî akidesinin ve tarihî bilgisinin bir göstergesidir.

Zeyneb Fevvâz'ın şiire olan düşkünlüğü ve özellikle de gazel türündeki mahareti romanda yer yer âşıkların duygularını dile getirme aracı olarak kullanılmıştır. Roman her ne kadar genel itibariyle bir dizi olaylar silsilesinden oluşsa da romandaki kişi tahlilleri ve tasvirler de epey dikkat çekmektedir. Ayrıca yazarın romanda kullandığı

fasih ve süslü dil, anlatımı çekici hale getiren bir diğer unsurdur. Onun bu romanının anlatımında Selim el-Bustânî'den etkilendiği de fark edilmektedir.²⁴²

Romanda ayrıntı olarak Zeyneb Fevvâz'ın işlediği bir diğer mesaj da kadının bazı durum ve olaylar içerisinde çok iyi bir yerde konumlandırılmasıdır. Bunun en büyük örneği Kurs'un annesi Mindan'da karşımıza çıkmaktadır. O, romanda devletin istikbali için her türlü zorluğu göze alan ve maddi tüm isteklerinden vaz geçen bir kadın olarak vasıflandırılmıştır. Ayrıca o bir kadın olmasına rağmen muhatapları erkek de olsa onlara irşat faaliyetinde bulunmuş, bir diğer ifadeyle onlara öğretmenlik yapmıştır. Bu durumun romanda işlenmesi Arap toplumunu bir şekilde, kadının eğitim ve öğretim faaliyetinde yer alabileceği görüşüne hazırlama da olabilir.

Modern Arap edebiyatının erken dönem örneklerinden biri olan bu romanın, çağdaşı olan diğer tarihî romanlarla kıyaslandığında pek fazla ön plana çıkmadığı fark edilecektir. Bu alanda, özellikle yazarla aynı dönemde yaşamış olan Corcî Zeydân'ın çalışmaları daha fazla ses getirmiştir. Bu durum, yazarın sadece bu eserinde değil de yapmış olduğu tüm çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun sebebi olarak yazarın çalışmalarının çağdaşlarına nazaran iyi olmaması veya cinsiyet olarak kadının o dönemdeki gayretlerinin dikkate alınmaması olarak gösterilebilir.

2.2.5. er-Resâilu'z-Zeynebiyye (الرسائل الزينية)

Er-Resâilu'z-Zeynebiyye, Zeyneb Fevvâz'ın *en-Nil*, *Lisanu'l-Hâl* ve *el-Müeyyed* gibi Mısır'da en fazla ses getiren gazetelerde yazmış olduğu makalelerinden oluşmaktadır.²⁴³ Bu makalelerinin çoğunluğu, onun kadın ve kadın hakları konulu görüşlerini içermektedir. Ayrıca yazar, adı geçen makalelerde siyaset, toplum, felsefe ve din konularına da yer vermiştir. Yazarın muhtelif alanlarda kaleme almış olduğu bu makaleler, yedi yıllık bir uğraşının ürünüdür. Zira yazar bu yazılarını adı geçen gazetelerde 1892'den 1899'a kadar sürdürmüştür.²⁴⁴

²⁴² Fazlıoğlu, "Zeyneb Fevvâz", s. 360.

²⁴³ Nakûla Ziyâde, A'lamu'n Arabun Muhaddisûn min'el-Karneyni 19 ve 20, el-ehliyyetu'n-Neşru ve't-Tevzi', Beyrut, 2002, s. 189.

²⁴⁴ et-Temimi, s. 594.

Bu makaleler, okuyucuların yoğun isteği üzerine kitap haline getirilmiştir. Okuyucu bu şekilde makalelerin kalıcı hale geleceği kanaatinden hareketle böyle bir talepte bulunmuştur. Kitabın içeriği hakkında yazar, mukaddimesinde şöyle demiştir: *"Benim bu çalışmam, kadın haklarının savunulması ve kadının eğitiminin gerekliliği hakkındaki görüşleri, kötü kazançtan uzak durmayı, ilerlemeyi ve ilim öğrenmeye teşviki, kadınların ahlakıyla ilgili olan erdemleri ve kadınların insanlık âlemine etkileri konularını içermektedir."*²⁴⁵

Kitaptaki makaleler gazetelerdeki yayım tarihine göre düzenlenmiştir.²⁴⁶ İlk makale, 1891'de yayımlanmıştır. Bu makale, modern dönemde kadın haklarından bahseden ve kadına İslâmî çizgide en geniş hakkı veren ilk yazınsal haykırıdır.²⁴⁷ Onun bu konudaki görüşlerinin yer aldığı makalelerin tamamı, Arap coğrafyasına kadının sesini duyuran ilk çalışmalardır. Ne var ki, kadının özgürlüğü bağlamında ilk çalışması bulunan kişinin Kâsım Emîn zannediliyor olması Zeyneb Fevvâz'ın bu alandaki çalışmalarına hak ettiği değerin verilmemesine sebebiyet vermiştir.

Yazarın eserleri sınıflandırılırken makalelerini iki ayrı bölüm halinde zikreden kaynaklar da bulunmaktadır. Nitekim onun makalelerinin tamamının yer aldığı kaynak *er-Resâilu'z-Zeynebiyye* olmasına rağmen; bu kitapta yer alan *zar* konusunu ayrı bir makaleler dizini olarak kabul edip müstakil bir çalışma olarak kabul edenler de bulunmaktadır.²⁴⁸ Kitapta yer alan konu başlıklarına bakıldığında öncelikle kitapta 71 makalenin yer aldığı ve bu makalelerin de çoğunun eğitim konusuna ayrılıp diğer konuların da hayatın farklı alanlarına ait muhtelif içeriklerde olduğu görülmektedir.

Er-Resâilu'z-Zeynebiyye, yaklaşık 300 sayfalık bir hacme sahip olmasının yanında yazarın kardeşi Muhammed Fevvâzla ve önemli kişilerle ilmî yahut edebî olarak yapmış olduğu mektupları da içermektedir. Bu mektupların muhatapları ise genel itibariyle önemli gazeteciler ve yurt dışındaki bazı entelektüellerdir. Mektupların içeriğine bakıldığında ise kısmen karşılıklı tebrik kısmen de tenkit merkezli oldukları fark edilmektedir. Ayrıca mektuplarda bulunan tebrik mesajları da genel itibariyle şiirle verilmiştir. Kitabın önemine dair takriz de şair Kasım'a aittir.

---

²⁴⁵ Fevvâz, *er-Resâilu'z-Zeynebiyye*, s. 11.

²⁴⁶ Fevvâz, *er-Resâilu'z-Zeynebiyye*, s. 11.

²⁴⁷ Bahbûh s. 110.

²⁴⁸ Bahbûh, s. 112.

Er-Resâilu'z-Zeynebiyye'de ele alınan belli başlı makale başlıklarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Mutluluk mal çokluğuyla değildir,

Bekârlık ve evlilik,

Bir okul ziyaretine dair mülâhazalar,

Kadın ve siyaset,

Bir tefsir örneği,

Kadının ilerlemesi,

Amerika kadın başkanına bir mektup,

Adil olma hakkı,

Adil olma hakkının hakikati,

Cinlerin insan bedenine girme meselesi,

Doğulu kadınlar için kalkınmanın zarureti,

Kişilik tipleri,

Arap âlimler ve dereceleri,

İnsan toplumunda Deccallerin sıkıntıları,

Mısırlıların bazı adetleri,

Doğunun incisi,

Özgürlüğün kısıtlanması,

Nil gazetesinin yeni yayını için bir değerlendirme,

İlim nurdur -kadınların eğitimine bir itiraz olarak-,

Sevdiğiniz şeylerden infak etmediğiniz sürece iyilik etmiş olmazsınız,

Bazı felsefi problemler,

Evlilik hakları,

Hamilelik,

Hayır vakıfları,

Sporsal etkinlikler,

Bir şahsın evliliği,

Mısırlılar ve okullar,

Köleliğin hürleştirilmesi hürlüğü köleleştirilmesi,

Hizmetçiler,

Astana'da meydana gelen depreme dair,

Ziyaretçinin sırları,
Kadınlar erkeklerin sahip olduğu hakların hepsini ister mi?
Hayvanları koruma derneği,
Vatan sevgisi,
Doğruluk,
Kadınların genel hayatı,
Geleceğin erkeği ve kadınların eğitimi,
Okul ve din yahut din ve okullar,
İslâm ve mösyö Harnuto,
İslâmî kalkınma,
Vatanın çocuklarının durumu,
Her Müslüman erkek ve kadına bir sesleniş,
Paris fuarında Mısır sevgisi,
İslâm yeniden canlanacak mı?
Şamlı kadınların gayreti,
Padişah için bir tebrik.²⁴⁹

2.2.6. Dîvânu Zeyneb Fevvâz (ديوان زينب فواز)

Zeyneb Fevvâz İskenderiye'ye geldiğinde muhtelif hocalardan kıraat, kitabet, sarf, nahiv, belagat, beyan, aruz, inşa ve tarih dersleri almıştır. O, bu ilimlerde ilerleme kat edince şiire yönelmiş, bir müddet sonra da bu şiirlerini büyük bir divanda toplamıştır.²⁵⁰ Eserin basım tarihi ise bir hayli uzak bir tarihi göstermektedir. Eser, *Dâru'l-Mahacca'l-Baydâ' li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzi* yayınevi tarafından Beyrut'ta 2008 yılında basılmıştır. Eserin tahkikini ise Hasan Muhammed Salih yapmıştır.²⁵¹

Zeyneb Fevvâz'ın şiire olan ilgisi ve kabiliyeti bir edebiyatçı olma vasfıyla kaçınılmaz bir durumdur. Bilindiği üzere o dönemin genel edebî kanısında şiire çok büyük anlamlar atfedilmektedir. Bu tercihin temelinde ise şüphesiz şiirin, cahiliyeden

²⁴⁹ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 5-8.

²⁵⁰ Kehhâle, A'lâmu'n-Nisa fî Aleml-i-Arab ve'l-İslâm, II, s. 82.

²⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeyneb Fevvâz, Dîvânu Zeyneb Fevvâz, Thk: Hasan Muhammed Salih, Dâru'l-Mahacca'l-Baydâ' li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', Beyrut, 2008.

beri Arap edebiyatında en fazla önem verilen yazınsal bir saha olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle o dönemin edebiyatında da şiir bütün yazarların uğrak noktalarından biri olmuştur. Tüm bunların sonucunda ise klasik Arap edebiyatında nesirden ziyade şiir gelişme göstermiştir. Zeyneb Fevvâz da iki romanında, piyesinde, biyografisinde ve makalelerinde şiire oldukça yer vermiştir.

Yazar, eserlerinde özellikle methiye ve gazel türünü sık sık kahramanlarını konuştururken kullanmıştır. Onun özellikle ilk telif etmiş olduğu *el-Heva ve'l-Vefa* adlı piyesinde nesirden daha fazla yer kaplayan şiir, eseri donuk ve durgun bir hale getirmiştir. Bu yönüyle eser tenkit edilmiş ve başarısız bulunmuştur. Yazarın diğer iki romanında da kahramanların duygularına tercüman olan şiir, genellikle gazel türüyle okuyucunun karşısına çıkmıştır. Ayrıca yazarın dinî akidesi de bu şiirlerde hissedilmektedir. Bu durumun en büyük sebebi de onun ilim öğrenmeye temel İslâm bilimleri alanından başlaması ve bu minvalde eğitim görmesi olarak gösterilebilir.

Yazarın divanında yer alan şiirlerinde kullandığı dil, üslûp ve muhtevaya örneklik anlamında birkaç şiirine burada yer vermek yerinde bir tutum olacaktır. Onun divanında yer alan bir gazeli şu şekildedir:

لا زال قلبي مدى الأيام خفاقا
وبدر حسنك يجلو العين إشراقا
تكون الجسم منه من سنا قمر
حتى تكامل إلماعا وإيناقا

نور تجلى على الأرواح منفردا
حتى جلى منه الأحشاء إحداقا
سرى غرامك في قلبي وفي جسدي
لذلك أثر استنقاما وإخراقا

كلي بك مشغول ومرتب
فلمست أشكو إلى لقياك أشواقا
وأصبح القلب من وجد يذوبه
نور الشبيبة تهيما وإشفاقا²⁵²

²⁵² Kehhâle, A'lâmu'n-Nisa fî Aleml'l-Arab ve'l-İslâm, II, s. 82.

*"Kalbim hâlâ mütemadiyen çarpıyor,
Güzelliğınse dolunay misali gözleri kamaştırıyor,
Cemalinle vücudun ay ışığından bir parça oluyor,
Işığını saçıp parlamasını kemale erdirinceye kadar,*

*Nurun ruhlara birer birer aksediyor,
Gizli olanları ortaya çıkarıncaya kadar,
Aşkın kalbimde ve bedenimde hâkimiyet kuruyor,
Böylece doğrudan ve sinsice bana tesir ediyor,*

*Her şeyim seninle meşgul ve ilintili,
Hasretinle yaşamaktan şikâyetçi de değilim,
Kalbim aşkından eriyip yok oldu,
Gençliğim aşk ve şefkatle aydınlandı."*

O, II. Abdülhamit 1905'te tahta çıktığında onun için şu beyitleri kaleme almıştır:

عيد الجلوس على سعد السعود علا
وغيب النحاس عنا شط و ارتحلا
ويومه زاد في الأفلاك بهجتها
وزينت مصرحيث البشر قد شما
ولجنة العيد قامت تحتفي فرحا
مقرونة بسخاء غيثة هطلا

فأشعلت ضوأها بالكهربا وقد
جاز الحدائق حتى السهل والجبلا
وتلك رايات مصر صفقت طربا
يوم الجلوس وضج الجمع مبتها
بقوله دم أمير المؤمنين لنا
ركناً ركيناً وكهفا لا ينال ولا
أرسلت للعلم ضياءً فاستنار وقد

كان انزوى زمنا واليوم قد كمالا
تذاكر مولى الورى عبد الحميد لنا
روح الحياة ونجم البؤوس قد أفلا
فاستبشر ومعشر الإسلام أن لنا
حصناً منيعاً يرد الخصم معتقلاً²⁵³

*" Tahta çıkışınla yıldızlar yükseldi,
Uğursuzluk bizden uzaklaşıp gitti,
Ogün feleklerin süruru arttı,
Mısır'ın her tarafı sürurla ziynetlendi,
Bayramlaşanlar sevinçle kutlama yaptı
Yağmurdan dökülen ihsanla ilintili,
Böylece Mısır'ı ışığınla aydınlatmış oldun,
Bahçeler, vadi ve dağlara varıncaya kadar aydınlandı,
Şu Mısır bayrakları sevinçle şaha kalktı,
Tahta çıkmanla dua nidaları yükseldi,
Bizim için baki ol, Ey Mü'minlerin emiri,
Temel bir rükûn ve fethedilemeyen bir sığınak ol, sözleriyle
Bize ilmin ışığını göndermenle aydınlandık,
Dönem zayıflamışken sen onu kemale erdirdin,
Sen bize hayat vadettin,
Hayatın acıları ve uğursuzluk kayboldu,
İşte, ey Müslüman toplumu, müjdeleyin
Bizim düşmanı amansız bırakan kuvvetli bir kalemiz olduğunu."*

²⁵³ Kehhâle, A'lâmu'n-Nisa fî Aleml-i-Arab ve'l-İslâm, II, s. 83.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ER-RESÂILU'Z-ZEYNEBİYYE'DE KADININ EĞİTİM SORUNU

Zeyneb Fevvâz, *er-Resâilu'z-Zeynebiyye* adlı eserinde, muhtelif konuları ele alarak bu konularla ilgili çözüm ve önerilerini okuyucuya sunmuştur.²⁵⁴ Makale ve deneme türünde kaleme alınan bu çalışma, yer yer şiirsel tasvir ve ifadelerle edebî bir

---

²⁵⁴ Fevvâz, *er-Resâilu'z-Zeynebiyye*, s. 11.

metin izlenimi de vermektedir. *er-Resâilu'z-Zeynebiyye* 'nin dili şimdiki dönemin diline göre bir hayli ağır ve süslüdür. Bunun sebebi ise bu eserin modern Arap edebiyatının ilk ürünlerinden biri olmasıdır.

Fevvâz'ın bu çalışması, üzerinde araştırma yaptığımız konunun son bölümünü ihtiva etmektedir. Bu bağlamda onun bu eserinde müstakil olarak tetkiki yapılacak olan kısım, sadece kız çocuklarının eğitime dair olan bölüm olmaktadır. Fevvâz'ın adı geçen bu mesele hakkındaki görüşleri ele alınırken; onun kendi döneminde bu alanda meydana gelen yeniliklerle çağdaşlarının meseleye yaklaşımına da yer verilecektir.

3.1. KADININ EĞİTİM SORUNU

Modern Arap edebiyatının kurucuları arasında yer alan Tahtavî ve Muhammed Abduh gibi Müslüman entelektüeller, batının kurum ve düşüncülerini İslamî ilkelerle harmanlayan bir tutum sergilemişler ve yaptıkları bu faaliyetlerde de Avrupanın sömürgesinin karşısında durarak Osmanlı'ya yaklaşan bir metod takip etmişlerdir. Bu anlamda *nahda* hareketi Avrupa'dan beslenerek Avrupa'nın sömürgeciliğine bir meydan okuma olarak gelişim göstermiştir, diyebiliriz.²⁵⁵

Nahda hareketiyle oluşturulan modern edebiyatın birçok sahasında yeni yazınsal ürünler ortaya çıkmıştır. Oluşturulan bu yeni söylem alanlarının temelinde ise ilerlemenin ve kalkınmanın cinsiyet ayrımına dayanmadan insanî hak ve sorumluluklar ekseninde olması gerektiği düşüncesi yer almıştır. Bu anlamda batının müşahedesine bir şekilde maruz kalan Arap aydınları, oralarda özellikle kadınlara dair edindikleri izlenimleri kendi ülkelerine taşımışlar ve gerek sözlü gerekse de fiilî olarak kadının toplum içinde gözle görülür ve hissedilir olmasını sağlamışlardır. Şüphesiz yapılan bu girişim, bir nevî toplumda yerleşmiş olan geleneğe de bir başkaldırı niteliği taşıyacaktır. Geleneğe aykırı olan her şey bir tepkiye maruz kaldığından bu yeni söylem alanının da ihtilaflara sebep olması son derece tabii bir durum olacaktır.

3.1.1. Kadının Eğitime Dair Yapılan Çalışmalar (1800-1900)

²⁵⁵ Somuncuoğlu, "On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap Düşüncesinin Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları", s. 108.

Osmanlının son döneminde Mısır'da siyasi hâkimiyeti elde eden Mehmet Ali Paşa, takip ettiği metotlarla burada yeni bir ülke inşa etmeye çalışmıştır. Paşanın yapmış olduğu faaliyetlerin temelinde ise batının fikrî alt yapısını elde ederek bu alanlarda yeni kurumlar inşa etme düşüncesi yer almıştır. Bu amacın gerçekleşmesi için yapılan ilk faaliyet de batıya burslu öğrenci gönderme şeklinde olmuştur. Bu öğrenciler kalkınmanın temel taşıyıcıları olduklarından ülkeye döndüklerinde batıya dair edindikleri izlenimleri sözlü olarak dile getirip fiilî olarak uygulamışlardır. Onlara göre toplumun içinde olduğu durum eğitim meselesinden kaynaklanmaktadır ve bu sorun da ancak kadın ve erkeğin aynı anda eğitilmesiyle ortadan kalkacaktır. Adı geçen sahada çalışmalar başlatıp mücadeleye veren bu öncü yazarların başında ise şüphesiz Rifâ- et-Tahtavî bulunmaktadır.²⁵⁶

Tahtavî, modern Arap edebiyatına yapmış olduğu katkılardan dolayı Mısır'ın kültürel ve edebî hayatına yön veren en önemli şahsiyet olarak nitelendirilmiştir. O, 1826 yılında Fransa'ya gönderilen ilk burslu öğrenciler arasında yer almaktadır.²⁵⁷ 44 kişilik bir heyetle²⁵⁸ Fransa'ya gönderilen bu öğrenci grubunun lideri olan Tahtavî, 1826 yılından 1831 yılına kadar burada kalmış ve Fransızca öğrenerek kendisini muhtelif sahalarda geliştirmiştir.²⁵⁹ Tahtavî'nin modern Arap edebiyatının oluşumunda yapmış olduğu katkıların başında çeviri faaliyeti yer almaktadır. Onun batıdan yapmış olduğu bu çeviriler, Arap edebiyatına üslûp ve içerik olarak yeni bir hava getirmiştir.²⁶⁰ Tahtavî'yi nahda hareketinin haricinde öncü kılan bir diğer husus da onun batıdaki izlenimlerinden hareketle farkındalık kazanmış olduğu kadının eğitim meselesine yönelmesidir. Ona göre eğitim, kadın erkek fark etmeksizin vatanın yükselmesi için mecburi bir durum arz etmektedir. Buradaki temel gaye ise mutlu ve saygın bir millet şuuruna sahip olmaktır.²⁶¹

---

²⁵⁶ Ahmet Muhammet Salim, el-Mer'atu fî Fikri'l-Arabiyyi'l-Hadîs Kıraatu'n fî Meârikî Asr'n-Nahda, 1. Baskı, Ravabibu'n-Neşri ve't-Tevz', Kahire, 2018, s. 203.

²⁵⁷ Er, Modern Mısır Romanı-I (1914-1944), s. 14.

²⁵⁸ Cihaner Akçay, Rifâ'a Râfi' et-Tahtavî (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Toplumsal Konulardaki Düşünceleri), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1992, s. 6-7.

²⁵⁹ Akçay, s. 9-10.

²⁶⁰ Er, Modern Mısır Romanı-I (1914-1944), s. 14.

²⁶¹ Salim, s. 203.

Tahtavî'ye göre bir kişinin eğitimi bir milletin eğitimiyle eş değerdir. Ancak buradaki eğitimin niteliği ona göre çok fazla önem arz etmektedir. Ona göre her ne kadar dinî ve dünyevi eğitimin aynı anda verilmesi gerekse de dinî eğitim daha fazla önem verilmesi gereken bir yerdedir. O, kadınların eğitimine dair ifadelerinde dinî vecibeleri ön plana tutan bir yöntem takip etmektedir. Ona göre aslolan ahlakî temellere dayanan bir nesil inşa etmektir. Bu nesilde aile kurumunun temelini oluşturan kadının da ayrıca eğitimden geçmesi gerekmektedir. Zira bu durum kadının başta annelik vasfını tam anlamıyla gerçekleştirebilmesi için elzem bir durum olmaktadır.²⁶²

Tahtavî'nin kız çocuklarının eğitimine dair gündem oluşturmasının ardından birçok yazar aynı konuda çalışmalarda bulunmuş ve düşüncelerini kaleme alarak toplumu yönlendirmeye çalışmışlardır. Bu tarz çalışmaların ilki Tahtavî'den sonra *Ta'limu'l-Merre (Kadının Eğitimi)* adıyla Butrus el-Bustânî' ye aittir. Kadının eğitimine dair mücadele veren yazarların sayısı zaman içerisinde artarak devam etmiştir. Ahmed Fâris eş-Şidyâk, Ali Mübârek, Cemâleddin Efgânî, Muhammed Abduh ve Kâsım Emîn bu sahada ön plana çıkan yazarlardır. Bu yazarların yapmış olduğu çalışmalardan en fazla ses getireni ise başta Tahtavî'nin *el-Mürşid el-Emin fî Ta'limi'l-Benât ve'l-Benîn (Kız ve Erkek Çocuklarının Eğitiminde Takip Edilmesi Gereken Doğru Adımlar)*, Kâsım Emîn'in *Tahrîru'l-Merre (Kadının Özgürleştirilmesi)* ve *el-Mer'etu'l-Cedide (Yeni Kadın)* adlı eserleridir.²⁶³

Kadının eğitimi sorununa sadece fikrî aşamada çözüm bulunmamış ve bu alanda muhtelif okullar da açılmıştır. Şüphesiz bunu gerçekleştirecek olan da Mısır'da siyasî nüfuzu elinde bulunduran Mehmet Ali Paşa olacaktır. O, Tahtavî'nin de etkisiyle 1833'te kızlar için bir ebelik okulu açmıştır. Ancak bu duruma toplum henüz alışkın olmadığından okul amacına ancak yıllar sonra ulaşmış ve Mısırlı kız öğrenciler 1846'da buraya kaydolmaya başlamıştır.²⁶⁴

Modern Arap edebiyatının oluşum içerisine girmesinde temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilen Lübnanlı yazarlar, kadının eğitim meselesine yaklaşımlarıyla bu alanda çok büyük katkılarda bulunmuşlardır.²⁶⁵ Lübnan, faaliyet alanı temelde

---

²⁶² Salim, s. 204-206.

²⁶³ Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", s. 65.

²⁶⁴ Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", s. 64

²⁶⁵ Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", s. 65.

misyonerlik olan kendi okullarıyla öğrencilere Avrupâî tarzda eğitim vermiştir. Bu anlamda Hristiyan birçok yazar yetiştiren Lübnan, sahip olduğu zihnî ve fikrî mirası göç olgusuyla diğer ülkelere gönderince kendisi için olumsuz diğer ülkeler için olumlu bir adım atmış olmuştur.²⁶⁶ Böylece Arap edebiyatının yeni bir oluşum içerisine girdiği mekânı ifade eden Mısır da bu yazarların etkisiyle yeni edebî bir atmosfer içerisine girmiş bulunmuştur. Mısır'daki bu köklü değişimin baş mimarları sayılabilecek Lübnanlı yazarların başında ise Butrus el-Bustânî, Nâsif el-Yâzıcî, Ahmed Fâris eş-Şidyâk, Mâru'n en-Nakkâş bulunmaktadır.²⁶⁷

Mısır'daki edebiyata doğrudan katkıda bulunan Lübnan asıllı yazarlar eğitime özellikle de kadının eğitimine dolaylı da olsa katkıda bulunmuş olmaktadır. Zira kalkınmanın ve ilerlemenin yolu bilgidir ve üretmekten geçmektedir. Bu da kadın erkek, eğitim faaliyetinin içinde olmayı gerektiren bir durumu gerektirmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer unsur ise modern Arap edebiyatının teşekkülüne zemin hazırlayan faaliyetlerin tamamının kadınların eğitime atıfta bulunmasıdır. Bir diğer ifadeyle edebiyattaki yeniyi ifade eden nahda hareketiyle kadının eğitim meselesi paralel bir şekilde gelişim göstermiştir.

İslâmî gelenekte cinsiyet ayrımı yapılmadan kız ve erkek çocuklarının eğitime dair olan yaklaşım aşikâr olduğu üzere bu konuda tartışmak söz konusu bile olamaz. Bu durumun arka planında İslâmiyet'in sahip olduğu temel ilkelerin insanî olan üzerine kurulması bulunmaktadır. Bunun en büyük kanıtı olarak da ilk dönemden itibaren uygulamaya konulan eğitim ve eğitime dair olan faaliyetler gösterilebilir.

İslâmî gelenekte siyasî egemenliğin etkisi altında şekillenen eğitim zamanla olumlu veya olumsuz etkilere maruz kalmasına rağmen bir şekilde devam edegelmiştir. Yazarımız Zeyneb Fevâz'ın hayatına ev sahipliği yapan mekânlar olan Lübnan, Suriye ve Mısır'da da eğitim öğretim faaliyetleri Osmanlı hâkimiyetinde ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Burada talihsiz olarak nitelenebilecek durum ise Osmanlı'nın adı geçen dönemlerde son dönemlerini yaşaması ve siyasî nüfuzunu kaybetmek üzere olmasıdır. Bu durum başta Mısır olmak üzere Lübnan ve Suriye'de Osmanlı'nın farklı kurumlarında gerilemeye ve işlev kaybına sebep olmuştur. Ancak Arap aydınları tüm bu olanların arka planında bizatihi Osmanlı'nın despot rejimini göstermişlerdir. Siyasî rejim karşıtı

---

²⁶⁶ Landau, s. 56.

²⁶⁷ Er, Modern Mısır Romanı-I (1914-1944), s. 24.

eylemlerin yoğunlaştığı bu dönemde kadınların eğitimindeki eksikliğin âmili olarak da yine Osmanlı zihniyeti görülmüştür.²⁶⁸

Osmanlı geleneğinde kız çocuklarının eğitimi farklı içeriklerdeki okullarla devam etmesinin²⁶⁹ yanında şahsî imkânlarla da sürdürülmüştür. Buradaki eğitimin muhtevası ise genel olarak temel İslâm bilimleri alanına dair olmuştur. Arap edebiyatında değişim ve gelişime ev sahipliği yapan Mehmet Ali Paşa Mısır'ında da orta ve düşük gelire sahip aileler, kız çocuklarının eğitimini kendi çabalarıyla özel hocalar vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Mehmet Ali Paşa gibi gelir seviyesi daha yüksek olan aileler ise kız çocuklarının eğitimini o dönemde yeni yeni kurumsallaşmaya başlayan modern içerikli okullar vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu kurumlar hem misyonerlik faaliyetlerini yürütmekte hem de toplumun alışık olmadığı bir tarzla faaliyet göstermektedirler. Bu yüzden bu okulların ilk mensupları çoğunlukla Hristiyan ailelerin kız çocukları olmuştur. 1830 yılında Mısır'da faaliyet gösteren bu modern içerikli okullar uzun yıllar faaliyet göstermiştir. Kaynaklarda sadece 1863 yılıyla 1879 yılı arasında dâhi 129 misyoner okulunun olduğu geçmektedir.²⁷⁰

Bu dönemin Mısır ve Suriye'sinde 19. yüzyıl itibariyle kız çocuklarının eğitimi için sadece misyoner okulları faaliyet göstermemiştir. Söz konusu okulların tarihsel süreci ise şu şekildedir:²⁷¹

1832: Mısır'da kız öğrenciler için ilk ebelik okulunun açılması.

1834: Lübnan'da kız öğrenciler için "*Beyrut*" okulunun açılması.

1873: Mısır'da kız öğrenciler için "*es-Suyufiyyeh*" adıyla ilk devlet okulunun açılması.

1889: Mısır'da kız öğrenciler için "*es-Seniyye*" adıyla ilk lisenin açılması.

Bu tarihler arasında Lübnan, Suriye ve Mısır'da kız çocuklarının eğitimi için çalışmalar yapan yazarların kaleme aldığı eserler ise kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:²⁷²

---

²⁶⁸ Salim, s. 203.

²⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sibel Dulum, Osmanlı Devletinde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006.

²⁷⁰ Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", s. 65.

²⁷¹ Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", s. 66.

²⁷² Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", s. 66-67.

1835: Rıfa et-Tahtavî, Paris'te edinmiş olduğu izlenimlerini bir araya getirmiş olduğu "*Tahlisu'l-İbriz fî Telhîz-i Bariz*" (*Paris Gözlemleri*)²⁷³ adlı eserini yayımlamıştır.

1860: Butrus el-Bustânî "*Ta'limu'n-Nisa*" (*Kadınların Eğitimi*) adlı eserini yayımlamıştır.

1872: Rıfa et-Tahtavî, "*el-Mürşid el-Emin fî Ta'limi'l-Benât ve'l-Benîn*" (*Kız ve Erkek Çocuklarının Eğitiminde Takip Edilmesi Gereken Doğru Adımlar*) adlı eserini yayımlamıştır.

1887: Âişe Teymur "*Netaicu'l-Ahval fî'l-Agval ve'l-Efal* (*Söz ve Eylemlerin Sonuçlarına Dair*) eserini yayımlamıştır.

1892: Zeyneb Fevvâz "*er-Resâilu'z-Zeynebiyye*" adıyla kitaplaştıracığı yazılarını çeşitli gazetelerde yazmaya başlamıştır.

1899: Kâsım Emîn "*Tahrîru'l-Merre*" (*Kadının Özgürleştirilmesi*) adlı çalışmasını yayımlamıştır.

1900: Kâsım Emîn "*el-Mer'etu'l-Cedide*" (*Yeni Kadın*) adlı çalışmasını yayımlamıştır.

Modern Arap edebiyatının teşekkülünde Arap coğrafyasında gazete ve dergiler çok fazla önem arz ettiğinden kadının eğitimi meselesinde de aynı yayım organları önemli bir yere sahiptir. Bu problem alanında dönem olarak erken bir tarihte başta Zeyneb Fevvâz olmak üzere kadın ve erkek birçok yazar farklı ülkelerde gündem oluşturmaya çalışmışlardır.²⁷⁴

19. yüzyıl yazarlarının eğitim meselesine bakışında genel itibariyle eğitimle dinî unsurları birleştirdikleri ve bu meselenin hareket noktası olarak da dînin kendisini gördükleri fark edilmektedir. Onlar toplumdaki temel sorunun eğitimden kaynaklandığını kabul etmekle birlikte dinin bizatihi kendisinin eğitime ve öğrenmeye teşvik ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu meyandaki çalışmalarında ise başta Tahtavî olmak

²⁷³ Tahtavî'nin bu eseri seyahatname türünde bir çalışmadır. Yazar, burada yaşadığı izlenimleri okuyucuyla paylaşmaktadır. Yazarın bu eseri telif etmekteki asıl maksadı ise Avrupanın ilmini ve kültürünü Mısır halkına tanıtmaktır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifâ'a Râfi' et-Tahtavî, *Tahlisu'l-İbriz fî Telhîz-i Bariz*, Müessesatu Hendavî, Kahire, 2012; Hourani Albert, *Çağdaş Arap Düşüncesi: Arabic Thought in the Liberal Age (1798-1939)*, Çev. Hüseyin Yıldız-Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994, s. 69.)

²⁷⁴ Korkmaz, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", s. 69.

üzere Kurân ve hadisle istişhat yöntemini sık sık kullanmışlardır.²⁷⁵ Dinî temellerle desteklenen bu eğitim fikri ilerleyen süreçte muhteva değiştirecektir. Bu değişimde en fazla ön plana çıkan yazar ise Kâsım Emîn'dir.²⁷⁶

Kadının eğitimine dair 19.yüzyılın sonuyla 20.yüzyılın başlarında çalışmalar yapan yazarlar genel itibariyle şu şekilde sıralanabilir: Rıfa et-Tahtavî, Kâsım Emîn, Butrus el-Bustânî, Ahmed Fâris eş-Şidyâk, Cemâleddin Efgânî, Muhammed Abduh, Ali Mübârek, Âişe Teymûr, Verde el-Yâzıcî, Zeyneb Fevvâz, Melek Hifnî Nâsîf, Hind Nevfel, Nebeviye Musa, Mariyânâ Marrâş, Mey Ziyâde, Lebîbe Mâzi Hâşim, Nâzik el-Âbid, Mârî Acemî.

3.1.2. Kâsım Emîn'in Kadının Eğitimine Dair Görüşleri

Kâsım Emîn kadının eğitimine dair çalışmalarda bulunan yazarların en fazla ses getirenidir. Bu alanda çeşitli yazarlar çalışmalarda bulunmuş olsa da o, kadının toplum içerisinde hak talep edebilmesi ve toplumun bizzat bir ferdi olabilmesi için mücadele veren yazarların en başında zikredilir. Onu diğer yazarlardan ayıran belirleyici unsur ise eğitimde dinin ait olduğu konumu değiştirmesidir. Ona göre bozulan ve tahrife uğrayan dine ait kaideler ilk başta aklî melekeyi çöküntüye uğratmakta daha sonra da kadın ve erkek eğitimine zarar vermektedir.²⁷⁷ Onun burada kastettiği kaideler dinin bizatihi kendisi değil de tahrife uğrayan dinin kaideleridir.

Kâsım Emîn, eğitim ve özgürlük kavramlarından yola çıkarak kadının eğitimini zaruri görmektedir. Ona göre eğitilmiş kadın kendi ailesinin her bir köşesine nüfuz ederken eğitim görmemiş kadın ailesinin sadece ev işlerine hâkim olmaktadır.²⁷⁸ Kadının gerek bu gibi durumlarda, gerekse de tıpkı bir erkek cinsinin yaptığı gibi kendi ayakları üzerinde durmasını gerektiren zaman dilimlerinde eğitime ihtiyacı bulunmaktadır. Ona göre buradaki gaye kendine güvenen ve kendini ifade edebilen bir kadın nesli yetiştirmektir. Kâsım Emîn'in buradaki bağımsızlık fikri onu Tahtavî'den

---

²⁷⁵ Salim, s. 204-208.

²⁷⁶ Salim, s. 208.

²⁷⁷ Kâsım Emîn, Tahriru'l-Merra, Müessesetü Hendavi li't-Ta'lim ve's-Sekafe, Kahire, 2016, s. 67.

²⁷⁸ Emin, s. 83.

ayıran en büyük düşünce sistematiğidir. Tahtavî'ye göre kadın erkeğin himayesinde onun kanatları altında olabilmek için eğitilmelidir. Bu noktada ona göre, kadının eğitilmesi gereken alanlar; ahlakî değerler, hayâ duygusu, kimi zaman da korkaklık ve zayıflık gibi konulardır.²⁷⁹

Kâsım Emîn kadının örtünmesiyle eğitimi paralel görmektedir. Kadın iyi bir eğitimden geçtiği sürece gerçek manada örtülü demektir. Şayet o kötü bir eğitimden geçmişse tüm örtüleri yakmış demektir. Kâsım Emîn'in bu görüşü onu diğerlerinden ayıran noktalardan biridir. Diğer ulemanın bu konudaki kanaati ise kadının örtünmesi zaruri bir durum olmakla beraber eğitim kötülükleri veya bozulmayı tek başına çözüme kavuşturmakta yeterli değildir, yönündedir.²⁸⁰

Kâsım Emîn'in genel itibariyle kadın sorunsalını ele almış olduğu "*Tahrîru'l-Merre*" adlı eseri, dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla kadının eğitimi, kadının örtünmesi, kadın ve toplum ve annelik başlıklarıdır.²⁸¹ Kâsım Emîn'e göre kadının cinsiyet olarak farklı bir sınıfa dâhil edilmesinin sebep olduğu sorunların baş mimarı eğitimidir. Bu tespit, hem onun yazmış olduğu yazılarının içeriğinden hem de kitabını sınıflandırırken takip etmiş olduğu metottan anlaşılmaktadır. Ona göre kadının eğitilmesi, başta toplumların ıslahı için gereklidir. Bu gaye gerçekleştirilirken de kadının ev işlerine mahkûm edilmemesi ve her türlü bilgiyle donatılması gerekmektedir.²⁸²

Kâsım Emîn'e göre dinî vecibelerin yerine getirilmesi olmazsa olmaz hayat düsturu kabul edilmelidir. Ancak birçokları tarafından toplumun sosyo kültürel açıdan gerilemesinin sebepleri arasında dinî yaptırımlar ileri sürülmüştür. Ona göre böyle bir çıkarım yanlıştır ve tüm bunların sebebi İslâm değil, ihdas edilen gelenektir. Bu durum özellikle kadının toplum içerisindeki konumuna da aksetmiştir. Başta tesettür diye peçenin kullanımı dindeki asıl ölçüyü ifade etmemekle beraber sadece geleneksel bir uygulamayı gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda kadının kendi ayakları üzerinde durmasına da bir engel teşkil eden bu durum, aşılması gereken değer yargılarından

---

²⁷⁹ Salim, s. 209.

²⁸⁰ Salim, s. 209.

²⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâsım Emîn, *Tahrîru'l-Merra*, Müessesu Hendavi li't-Ta'lim ve's-Sekafe, Kahire, 2016, s. 67.

²⁸² Emin, s. 18-36.

biridir. Kâsım Emîn, tüm bunlardan hareketle kendisinin tesettüre karşı olduğunun anlaşılmasını istememektedir ve ona göre geleneğin öngördüğü örtünme değil de dinin koyduğu sınırlar dâhilinde tesettür olmazsa olmaz bir vecibedir. Bir de ona göre kişiyi asıl ahlaklı kılan şey; iyi bir eğitim ve ahlakî unsurların düşünce sisteminden geçmesidir. Diğer türlü peçe veya tesettür tek başına toplumu veya kadını tüm ahlaksızlıklardan koruyacak olan bir tedbir değildir.²⁸³

Kâsım Emîn, "*Tahrîru'l-Merre*" adlı eserinde birçok aydın tarafından tenkit edilince bu eleştirilere cevap niteliğinde "*el-Mer'atu'l-Cedîde*" adlı eserini kaleme almıştır. Onun bu çalışması diğerine nazaran daha fazla batılı düşünce sistemini ele almaktadır. Yazarın ilk çalışmasında dinî literatürle istiṣhat yaptığı görülmekteyken, ikinci çalışmasında genellikle batılı düşünürlerin düşünce sistematiğinden ve görüşlerinden iktibas ettiği fark edilmektedir.²⁸⁴

Kâsım Emîn en nihayetinde kadının özgürlüğü için kalemiyle mücadele veren bir aktivist olduğundan, bu düşüncelerini en uygun ifadelerle dile getirmiştir. Kanaatimizce onun yazılarını dikkat çeker hale getiren unsurlardan biri de kullandığı edebî dil ve kelimelere giydirmiş olduğu manalar olmaktadır. Üzerinde çalışma yaptığımız Zeyneb Fevvâz'la çağdaş olan ve Mısır'da aynı alanda çalışmalar yapan Kâsım Emîn, ilgili alanda Fevvâz'dan daha fazla ses getirmiştir. Ne var ki Zeyneb Fevvâz, Kâsım Emîn'den çok önce adı geçen alanda yazılar yazmaya başlamıştır. Her iki yazarın yazıları kıyaslandığında ise Kâsım Emîn'in Fevvâz'a göre daha modern bir düşünce sistematiğine ve yazı üslûbuna sahip olduğu fark edilmektedir. Şüphesiz bu durumun arka planında her ikisinin de almış olduğu eğitim sistematiğinin farklı olması bulunmaktadır. Zira Kâsım Emîn, bir devlet okulunda ve batıda eğitim görmüş²⁸⁵, Fevvâz ise resmi bir okulda eğitim görmemekle beraber özel hocalardan klasik usulde dersler almıştır. Ayrıca her ikisini farklı kılan bir diğer husus da Fevvâz'ın şiir, roman, piyes gibi edebî alanlara ağırlık vermesi, Kâsım Emîn'in ise felsefe, sosyoloji gibi alanlarda çalışmalar yapmış olması yer almaktadır.

3.2. ER-RESÂILU'Z-ZEYNEBİYYE'DE KADININ EĞİTİM SORUNU

---

²⁸³ Emin, s. 37-61.

²⁸⁴ Kurt, s. 50.

²⁸⁵ Kurt, s. 18, 19.

Zeyneb Fevvâz'ın muhtelif konularda makalelerinin yer aldığı er-Resâilu'z-Zeynebiyye adlı eserinde en fazla dikkat çeken kavram eğitim meselesidir. O, bu konuyu genel anlamda ümmetin bir meselesi, özel anlamda ise cinsiyet farkı gözetmeksizin her bireyin sahip olması gereken bir hak olarak görmektedir. Fevvâz, çağdaşı olan birçok yazarla eğitim noktasında aynı çizgide hareket ederken; bazı hususlarda onlarla ihtilâfa düşmektedir. Onun eğitim modelinin çıkış noktasında ve cinsiyetlerin sosyal hayatta söz konusu olan rollerine dair görüşlerinin temelinde, üstünlük anlayışı bulunmamaktadır. Onun eğitim modelinde birey; öğrenmek ve başkalarına da faydalı olmak için eğitim görmelidir. Aksi takdirde bilginin hangi cins olursa olsun bir faydası bulunmayacaktır. O bu minvaldeki görüşlerinin temelini şu sözlerle ifade etmiştir:

"اعلم أن للروح جوهرًا مجردًا لا ذكر ولا أنثى، ولكنه يتأثر بحلة التقويم البدني، فتختلف قابلية الرجال والنساء، وكل منهما نصف العالم، وأهمية موقعه على هذه النسبة العادلة،"²⁸⁶

" İyi bilin ki ruh; erilliği ve dişilliği olmayan soyut bir cevherdir. Fakat o, fiziksel olarak bir forma dönüşür ve böylece erkek ve kadının yetenekleri de farklılaşmış olur. Onlardan her biri dünyanın diğer yarısıdır ve konumlarının önemi de bu muadil orandan kaynaklanmaktadır."

Fevvâz'ın kaleme almış olduğu makalelerinin tamamına bütüncül bir nazarla bakıldığında; onun ikame etmeye çalıştığı eğitim sisteminin temelinde ümmet bilincinin aktif olması ve vatana hizmet düşüncesi yer almaktadır. O, kendi döneminde çeşitli gazetelerde yayımlanan gazetelerde İslâm ruhunun yeniden canlanması ve bilinçli gençlerin ortaya çıkması için yazılar kaleme almıştır. Onun, bu düşüncelerini ele alırken nâslardan hareket ettiği de gözlerden kaçmamaktadır.

Yazarın kaleme almış olduğu makalelerinin tamamında kadının eğitimine dair görüşleri bir hayli yer kaplamaktadır. O, yazılarının bir kısmında bu konuya doğrudan temas ederken, bir kısmında ise dolaylı yönden atıfta bulunmuştur. Burada üzerinde

²⁸⁶ Zeyneb Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 228.

çalışma yaptığımız konunun ikinci unsurunu teşkil eden er-Resâilu'z-Zeynebiyye'de kadının eğitim sorunu, yazarın ele aldığı ilgili makaleler çerçevesinde ele alınacaktır. Bu makalelerde yazar, kendi döneminde bu konu etrafında dönen kanıları ve söylemleri uzun uzadıya tartışmış ve kendi kanaatini de aklî çıkarımlarla temellendirmiştir.

3.2.1. Mutluluk ve Zenginlik

Zeyneb Fevvâz'a göre saadet mal mülk üzerine inşa edilmemelidir. Bu düstur, hem kadın hem erkek için geçerli zaruri bir durumdur. Hakiki saadetin mal çokluğuna dayandırılmasının kişiyi mutlu etmeyip tatmin etmeyeceğini dile getiren yazar, bu sorunla karşı karşıya gelinmemesi için meselenin eğitime dayandırılması gerektiğini söylemektedir. Yazara göre bu durumun en büyük örneği olarak doğulu kadınların çoğunluğunun içerisinde olduğu vaziyet gösterilebilir. Zira burada konu olan maddiyat kavramı, kadının ayağına pranga olan her şeyin sebebi olmaktadır.²⁸⁷ O, bu konuda düşüncelerini dile getirmeden önce doğulu kadının içinde bulunduğu vaziyeti şu sözleriyle tasvir etmiştir:

"مضى زمان والمرأة منا - نحن الشرقيات - مغلق أمامها باب السعادة، لا تعرف نفسه إلا آله بيد الرجل يسيرُها أئى سار، ويديرها كيف شاء، ويشدد عليها النكير بأغلاظ الحجاب، وسد أبواب التعليم، وعدم الخروج من المنزل، وبحرمانها من حضور المحافل النسائية العامة، إلى حد أنه كان يخيل لها أن تلك الأفعال المنموتة، لو اتبعها لخلت بنظام شرفها وناموس صيانتها"²⁸⁸

"Nicedir, biz doğulu kadınlara saadet kapısı kapalıdır. Kadın, kendisini bizatihi bir adamın yönlendirmesiyle bilmektedir. Ki o adam, kadını dilediği gibi idare etmekte, sert engellerle ona amansızca baskı yapmakta, ona eğitim kapısını kapatmakta, onun evden çıkmasını yasaklamakta, onu kadın toplantılarından dâhi mahrum etmektedir. Hatta bu tür davranışların dinen yasak olup günah olduğunu ve şayet onun tüm bunları yapması takdirinde şeref ve namus sınırlarının dışına çıkacağı izlenimini vermektedir."

²⁸⁷ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 13.

²⁸⁸ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 13.

Fevvâz, doğulu kadınlar için büyük bir problem alanı olan bu durumu tespit ettikten sonra; saadetin eğitimle değil de maddiyatla ölçülmesi halinde evlilik kurumunda oluşabilecek ihtimalleri şu şekilde özetlemiştir:²⁸⁹

1. Kadının fakir, erkeğin zengin olduğu çoğu durumda erkek; kadın üzerinde tam bir hâkimiyet kurma hakkını kendinde görebilecektir. Eğitimli olan kadın ise bu durumu son derece iyi analiz edebilecek ve duruma göre hareket edip kendini ifade edebilecektir. Fevvâz, burada olası bir anlaşmazlık durumunda maddi imkânların yol gösterici olmayıp eğitimin rehber olduğunu savunmaktadır.

2. Kadının zengin erkeğin fakir olduğu durumlarda erkek; maddi olanaklarının olmayışından kadın üzerinde dolaylı yönden otorite kurmaya çalışacaktır. Onun burada takip ettiği metod ise kadın üzerinde aşırı sevgi gösterme şeklinde olacaktır. Bu ilgi ve alaka karşısında kadın; âtil hale gelecek ve gaflete sürüklenecektir. Yazara göre eğitimli kadın bu durumun da üstesinden gelebilecektir.

Yazar, hakiki saadetin ne olmadığını ifade ettikten sonra, kendi dönemindeki kadının bu denli bir vaziyette olmadığını ve doğunun arkasındaki güneşin kendini gösterir olduğunu dile getirmektedir. Yazar bu değişim ve gelişimin arka planında ise kız çocukları için açılan okulları göstermektedir. Onun yapılan tüm bu hizmetler karşılığında ise hemcinslerine birkaç tavsiyesi bulunmaktadır. O, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde beyan etmiştir:

" فعلينا الآن أن نشمر عن ساعد الجد، ونجتهد في تحصيل سعادتنا، وحيث لا تتم سعادة المرأة إلا إذا اتصفت بصفات تمدح بها وتشعر بكمالها، كالأخلاق الحميدة المهذبة ولين العريكة والعفة والذكاء والرصافة والآداب، والخبرة بفن تدبير المنزل وحسن السلوك والاقتصاد في معيشتها وحسن تربية الأولاد، إلى غير ذلك من الصفات التي لا يتم شأن المرأة بدونها، فإذا اتصفت المرأة بهذه الصفات حسن ذكرها عند العموم وكثر مادحوها، وزاد اعتبارها بين بني جلدتها وذويها؛ فتشعر حينئذ بلذة الحياة وحلاوة العيش، وهذه هي السعادة الحقيقية لا كنز المال والحرص على الدرهم والدينار كما كان يزعم البعض."²⁹⁰

"Bize düşen; işe dört elle sarılmaktır. Mutluluğumuzu elde etmek için çalışmalıyız. Kadının saadeti ise ancak; ahlak-ı hamîde, asil davranış, iffet, zekâ, ciddiyet, edep, ev idaresi ilminde deneyim, güzel davranış, hayatı idare etmedeki iktisat,

²⁸⁹ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 13.

²⁹⁰ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 14.

çocuk terbiyesi ve kadının onlarsız olamayacağı diğer sıfatlara sahip olmak ve bu sıfatlarla bütün olmakla olur. Kadın şayet bu sıfatlarla vasıflanırsa herkes tarafından iyi birisi olarak hatırlanır, çokça takdir edilir ve onun soydaşlarıyla yakınları arasındaki itibarı artar. Tüm bunların neticesi olarak da o, hayatın lezzetini ve yaşamın tatlılığını hissetmiş olur. İşte bu da bazıların iddia ettiği gibi mal biriktirmek ve para pul sahibi olmakla gelen saadet değil, hakiki saadetin ta kendisidir."

3.2.2. Bekârlık ve Evlilik

Zeyneb Fevvâz, evlilik veya bekârlığın bir kadın için ne gibi anlamlar ifade ettiğini bir gazetede gördüğü başlıktan hareketle düşünür olmuştur. Bu başlıkta; kadın için tüm hayatı boyunca evinde bekâr olarak yaşaması mı, yoksa kötü ahlaklı biriyle evlenmesi mi daha iyidir, sorusu yer almıştır. Fransız gazetelerinin birinde, Fransız bir yazar tarafından yöneltilen bu soru bir anket niteliği taşımaktadır. 3900 kadının katılmış olduğu bu ankette çoğunluk, ikinci durumu tercih ettiğini ifade etmiştir. Fevvâz, kendi döneminde var olan sosyo kültürel olaylara kayıtsız kalmayan biri olduğundan ankette yer alan her iki öncül üzerine fikir yürütmüş ve birtakım çıkarımlar elde etmiştir.²⁹¹

Ona göre öncelikle bu iki grubun psikolojisinde ortak olan bir nokta bulunmaktadır: O da yasakların veya engellerin kişiye her zaman daha cazip geleceği fikridir. Bekâr olan kadınlar, evliliği her ne durumda olursa olsun saadet vesilesi olarak görmektedirler. Evliler ise bekâr olmayı daha fazla arzu edilecek bir durum olarak kabul etmektedirler. Kadın şayet bekârsa evli kadınların katlandığı zorlukları anlayamaz. Hatta bu grup, evliliğinde yaşadıkları sorunları anlatan kadınlarla alay edip problemin kadınların kocalarına olan davranışlarından kaynaklandığını düşünmektedir. Yine bu gruba göre kadının bekâr kalmaktansa herhangi bir adamla evlenmesi daha hayırlıdır. Kadın kötü ahlaklı bir adamla evlense dâhi onu terbiye edecektir ve güzelliği ile kocasını diğer şeylerden uzak tutacaktır.²⁹²

Fevvâz, ankette yer alan ikinci öncülü tercih eden bu grubun böyle bir çıkarımını yanlış bulmaktadır. Ona göre kötü tabiata sahip bir adamın mizacını değiştirecek hiçbir kuvvet bulunmamaktadır. Zira kalitesiz bir madenin kalaylanması bir işe

²⁹¹ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 21.

²⁹² Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 22.

yaramayacaktır ve bu maden değişim kazansa dâhi çok geçmeden aslına dönecektir. O, böyle bir benzetmeyi yaptıktan sonra kötü ahlaklı biriyle evlenen kadının sonu hakkında bir öngöründe bulunmuş ve böyle bir evlilikte kötü ahlaklı biriyle evlenen kadının tüm benliğiyle kocasını razı etmek için ter dökeceğini; ancak netice itibariyle boşa kürek çekeceğini ifade etmektedir. Ayrıca ona göre kadının, böyle bir durumda güzelliğini bir araç olarak kullanma fikri de ayrıyeten fayda vermeyen bir uğraşdır. Zira sadece görüntüyle hareket etmek, o şeyin asıl özelliğine gölge düşürecek ve kıymetini azaltacaktır.²⁹³

Yazar, kadının söz konusu özelliklere sahip bu koca için; onu iyi hale getirmek için verdiği mücadeleyi, su üzerine yazı yazmaya benzetmektedir. Ona göre böyle bir evlilik en başta pişmanlık ve mutsuzluk getirecektir ve nihaî olarak da bu evlilik birlikteliğine son verilecektir. Yazar, katılımcılara yöneltilen bu iki soru önergesinin de ne gibi sonuçlara yol açacağını ancak tecrübeyle öğrenilebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca yine yazara göre, hangi durumun daha iyi olacağı ise hastalıktan sonra kıymeti anlaşılan sağlık gibi sonradan anlaşılacaktır.²⁹⁴

Fevvâz'ın bu konudaki görüşleri onun sosyal yaşamdaki olaylara bakış açısını ele vermektedir. Bilindiği üzere o, iyi bir toplumun temelinde eğitimi görmektedir. Ancak eğitimin her şeye yön veren salt bir değer olmadığı da onun buradaki görüşlerinden anlaşılmaktadır. Kanaatimizce onun burada değinmek istediği nokta; evlilik gibi bir kurumda söz konusu olayın vuku bulması durumunda, kadının sahip olduğu donanımın pek fazla bir anlam ifade etmeyeceği gerçeğidir. Onun böyle bir kanıya varmasının sebebi olarak ise söz konusu durumları bizzat tecrübe etmesi gösterilebilir. Zira onun ilk evliliğinde; eşiyle arasında kültür farkı bulunmaktadır ve Fevvâz'ın bu durumu değiştirmeye gücü yetmeyecektir.

3.2.3. Kadının İlerlemesi

Zeyneb Fevvâz, kadının ilerleme fikrinin temelinde "değişim" faktörünün olduğunu ifade etmektedir. O, kendisinin içinde yaşamış olduğu eski doğuyla yeni

²⁹³ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 22.

²⁹⁴ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 23.

doğuyu edebî sanatların da gücüyle tasvir etmiştir. Onun yapmış olduğu değerlendirme neticesinde ise yeni doğu Arap dünyasına birçok iyi fikri beraberinde getirmiştir.²⁹⁵

Zeyneb Fevvâz'a göre yaşanan eski çağla şimdiki dönem bir hayli değişime uğramıştır. Ortaya çıkan bu değişim fikri her anlamda insanlığın gelişimini ve medenîleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Ona göre eski çağlar, doğu için cehaleti temsil etmekteyken batı için ilim ve irfanı temsil etmektedir. Yine ona göre gelinen şu dönemde cehaletin yerini ilim, ilerleme, kültür ve medeniyet almıştır. Yazara göre bu kavramlar doğunun üzerine çöken kara bulutları kaldırmış ve doğululara saadet kapısını aralamıştır.²⁹⁶

Yazara göre zihniyetlerin gelişimine sebebiyet veren ilerleme ideali tefekkür etmeyi, eski zamanla şimdiki mukayese etmeyi ve muhtelif alanlarda ilmî ve kültürel çalışmalar yapmayı sağlamıştır. Tüm bunlar, müstakil olarak beşeriyetin yükselmesine ve daha medenî olunmaya vesile olmuştur. Fevvâz, tam bu noktada kendi düşünce sistematığının temel unsuru olan bir hususa daha dikkat çekmektedir: O da dinin bizâtihi kendisidir. Ona göre din, burada mürşittir yani rehber konumundadır. Zira her ilmin bir hocası veya rehberi bulunmaktadır. Doğuluların da ilerleme idealinin rehberi islâmdır.²⁹⁷

Fevvâz, zulüm ve İstibdat dönemi olarak tasvir ettiği bir dönemden sonra kendisinin de içinde yaşamış olduğu zaman dilimini ifade eden yeni dönemde her şeyin değiştiğini ifade etmektedir. Ona göre buradaki değişimin sebebi ise hürriyet ve eşitlik fikrinin getirmiş olduğu haklardır. Onun kendi döneminde, bu fikirler sayesinde mahkemeler kurulmuş ve adalet sistemi tesis edilmeye başlanmıştır. Bunun akabinde de okullar inşa edilmiş ve okuma yazma oranı artmıştır. Okulların sayısının artmasıyla da yazarın kendi ifadesiyle; şarap kadehleri içki yerine ilim, irfan, çalışma azmi ve gayretle dolar oluştur.²⁹⁸

Zeyneb Fevvâz, kadının ilerlemesi ile ilgili farklı uyruklardaki birçok kadının çeşitli sahalarda yapmış olduğu faaliyetleri zikretmektedir. Onun özellikle ismiyle müsemma haline gelmiş olan "*ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr*" adlı

---

²⁹⁵ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 15.

²⁹⁶ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 15.

²⁹⁷ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 16.

²⁹⁸ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 16.

eseri farklı milletlerden birçok kadının çeşitli sahalarda yapmış olduğu başarıları anlatmaktadır. Yazar, bu eseriyle kadının aslında tarihin her döneminde etkin olduğunu, özellikle de öğrenme arzusuna sahip olan kadınların erkeklerin ön planda olmasına rağmen öne çıkmayı başardıklarını kanıtlamaya çalışmıştır. Fevvâz, kendi döneminde kadının ilmî faaliyetlerde bulunmasında özellikle dönemin gazetelerinin büyük bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. O ve çağdaşı olan birçok kadın yazar özellikle kadının ilim öğrenip öğrendiği ilmi paylaşması için genel olarak da doğunun kadına biçmiş olduğu değer yargılarını bir nebze olsun değiştirmek için mücadele etmişlerdir.

Fevvâz'a göre tarih boyunca milletlerin, gerek Mısır olsun gerek Yunan olsun medenîleşmesinde muhakkak kadınların yardım ve desteği olmuştur. Burada batı, kadına verilen eğitim hakkıyla bir adım daha öndedir. Bu noktada ona göre, batılı kadınların sahip olduğu eğitim hakkı ile doğulu kadınların sahip olması gereken haklar arasında bir fark bulunmamalıdır. Onun eğitime bakış açısı tüm haklardan evladır ve eşitlik, her alanda olması gereken bir durum olmasına rağmen özellikle eğitim alanında fırsat eşitliği bir şekilde sağlanması gereken bir durumdur. Fevvâz'a göre, aslında adı geçen alanda hak ve hukuk aranırken sırf İslâm'ın eğitim alanındaki tavrı takip edilse dâhi gelecekte daha medenî bir toplum olunacaktır.²⁹⁹

Fevvâz'a göre burada değinilmesi gereken bir diğer husus da insanların alışkanlıklarının özellikle de doğru bildikleri geleneklerinin değiştirilmesinin bir hayli zor olduğu gerçeğidir. Ona göre, insanların tabiatı haline gelen bu davranışlarını değiştirmek dinle dâhi çok kolay olmayacaktır. Ancak o burada meseleye bir çözüm yolu bulmaktadır o da; bu gibi durumlarda olayların görüldüğü gibi değil de bünyelerinde barındırdıkları asıllarla değerlendirilmesi gerçeğidir. Yazar, burada düşüncesini dile getirirken kullandığı bu ifadeyi biraz daha açmaktadır ve kastettiği şeyin; doğululara göre kadının ön plana çıkıyor olmasının tasvip edilen bir şey olmadığı, ancak bu görüşün sadece bir görüntüden ibaret olduğu ve aslen böyle bir uygulamada bir çok hikmetin bulunacağı gerçeğidir. Yine yazara göre bu görüntünün arkasında bulunan gerçek; eğitilmiş bir kadınla daha iyi bir toplum ve daha medenî bir insanlığın ortaya çıkacağı düsturudur.³⁰⁰

---

²⁹⁹ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 19.

³⁰⁰ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 19.

3.2.4. Eğitim ve Nihâî Amacı

Zeyneb Fevvâz, umumiye maarif vekili Yakub Artvin Paşa'nın ulusal kız okullarından birine yaptığı ziyaretten memnun kaldığına dair raporunu okuyunca, o metinde geçen ve Paşa'ya ait olan bir söz hakkında epey düşünmüştür. Bu raporda Paşa, ziyaret ettiği kız okulunun müdiresini tüm zorluklar karşısında göstermiş olduğu çabadan dolayı tebrik etmiştir. Burada yazarı düşündüren şey, Paşanın yapmış olduğu övgü değil de övgünün arasında kullanılan ifadedir. Paşa, müdirenin; üst düzey yeteneklere sahip olmadan başarı gösterdiğini, idealist bir öğretmen olmak için eğitim almadığını, başkasının iyiliği için fedakarlık yapacak kadar bilgi öğrenmediğini; ancak netice itibariyle bir kurumun yöneticisi olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadeler, yazara göre bilginin, öğrenmenin kıymetini düşürmektedir.³⁰¹ O, bu konudaki düşüncesini şöyle dile getirmektedir:

"إن النوع الإنساني لم يُخْتَق لأن يستبد كل فرد من أفرادها بما يعلمه أو يكتفي بما اكتسبه من العلوم، ولا يُعلمه لأحد، ولا يُضحى نفسه في صالح غيره، وإلا فكيف تزداد العلوم ويعم التمدن في أقطار الأرض؟ ومن أين للشرق بتلقي علوم الغرب إذا كان كل إنسان يبخل بما عنده من المعارف؛ فهؤلاء الأمراء والعلماء ومشاهير رجال العلم وأكابر الفضلاء لم يُخلق الواحد منهم ليكون أميرا أو ربيسا مصلحة أو مدير إدارة وما أشبه ذلك، وإذا كان لم يتلق العلوم لأجل أن ينفقها في صالح الغير، فلماذا يخدم الإنسانية بنصح، ويعزز النزعات العلمية باجتهد وهمة إلى هذا المدار؟"³⁰²

"İnsan, öğrendikleriyle başkasına hâkimiyet kursun veya öğrendikleriyle yetinsin diye yaratılmamıştır. İnsan, bildiklerini başkasına öğretmezse veya başkasının faydası için fedakârlık yapmazsa bilgi nasıl artacak ve uygarlaşma dünya genelini nasıl kapsayacak? Her insan öğrendiği bilgiyi kendine saklarsa doğu, batı ilimlerini nereden öğrenecek? Yöneticiler, âlimler, meşhûr ilim adamları ve önde gelen şahsiyetler; sadece yönetici olmak, kendi çıkarlarının, bir yönetimin veya başka bir şeyin başkanı olmak için yaratılmamıştır. İnsan, bilgiyi başkasının yararı için öğrenip infâk etmeyecekse neden insanlığa bu konuda akıl verir ve bilimsel eğilimleri bu derece gayret ve kararlılıkla öne çıkarır?"

³⁰¹ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 25.

³⁰² Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 26.

Fevvâz, paşanın ziyaret ettiği okuldan elde ettiği rapordan hareketle doğulu kız çocuklarının eğitimiyle ilgili o dönemde mevcut olan durumu şu şekilde özetlemektedir:³⁰³

1. Bu okullarda kız çocuklarına verilen eğitim, temelde ev idaresi ve çocuk terbiyesine dayanmaktadır. Dolayısıyla bu çocukların adı geçen okullarda aldıkları eğitim; sanayi, ticaret ve iktisat işlerinde erkeklerle ortak çalışın diye değildir. Bu nedenle bu okullarda verilen eğitim, uzun bir süreyi kapsamamaktadır. Kız çocuklarının bu okullarda söz konusu alanlarda 15 yaşına kadar eğitim almaları yeterli olacaktır.

2. Bu okullardan mezun olan kız çocukları 15 yaşına ulaştıklarında eş ve anne olmaya hazır olmaktadır.

3. Raporda yer alan bir ifadeye göre, kız çocuklarının eğitim gördüğü bu okullar özel okul niteliği taşıdığından halkın çoğunluğu okul taksitlerini ödeyememektedir. Bu sebeple bazı kız çocuklarının eğitim hakkı elinden alınmaktadır. Bu noktada Fevvâz, bu durumun bir şekilde çözülmesi ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiğini ifade etmektedir.

3.2.5. Kadın ve Siyaset

Hona Kevranî, Lüban gazetelerinin birinde kadın ve siyaset başlıklı bir yazı kaleme almış ve bu yazısında kadının aslî vazifelerini belirgin hatlarla belirlemiştir. Kevranî'ye göre kadın, ev işinde eşine ve çocuklarına karşı sorumludur ve bu göreviyle dışarı işini aynı anda sürdüremez. Bu görev, kadına doğuştan verilmiş fitrî bir görevdir. Dolayısıyla da bu sorumluluğun değiştirilmesi mümkün değildir. Yine ona göre, kim bu görevi değiştirmeye kalkışırsa başarısız olacaktır.³⁰⁴

Fevvâz, Kevranî'nin bu görüşlerinden yola çıkarak kadın ve erkeğin aslî vazifeleri üzerinde durmaktadır. Ona göre kadın için sınırları belirli bir sahanın olduğunun iddia edilmesi tarihle çelişmektedir. Yazara göre bu kanının en büyük delili o dönemin İngiltere'sinde kadının siyasî alanda sahip olduğu nüfuzdur. Ayrıca yine o dönemin batı coğrafyasında kadın da tıpkı erkekler gibi felsefe, mühendislik, siyaset ve spor gibi alanlarda eğitim görmektedirler. Yazara göre bu kadınların adı geçen alanlarda

³⁰³ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 26-27.

³⁰⁴ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 29.

eğitim almaları, onların bu bilgilerini uygulama faaliyetine d6keceğini de g6stermektedir.³⁰⁵

Fevvâz'a g6re Kevranî'nin kadını belirli alanlar içerisine hapsedmesi son derece yanlıştır. Çünkü yazara g6re kadın da toplumun bir 6yesi olmaktadır ve o sadece ev idaresi için yaratılmamıştır. Ve ayrıca sadece evin idaresi s6z konusu olunca bu meselenin yazara g6re kadın için fazladan mesai gerektirmeyecek bir mesabede olduğu da aşıkârdır. Zira hayatı ikame edecek donanıma sahip olmak doğuştan var olan bir melekedir.³⁰⁶

Fevvâz, Kevranî'nin fitrat 6zerinden yola çıkararak kadın ve erkeğe biçilen rollerin sabit olmasını kurgulamasını tenkit etmektedir. Kevranî, cinsiyetlere biçilen rolleri ilahi bir sistem içerisinde değerlendirir ve t6m bunların değerştirilemeyeceğini ifade eder. Fevvâz da fitratların değerştirilemeyeceği konusunda onunla hemfikirdir. Ancak yazara g6re burada 6zerinde d6ř6n6lmesi gereken konu neyin fitrattan olduğu hadisesidir. Ona g6re s6nnetullahta fitrattan olup değerştirilemeyecek olan şeyler; g6neşin batıdan doğması, deniz suyunun tatlı olması gibi durumları içerir. Bu iki 6rneğin gerçek hayatta karşılığının bulunmaması aşıkârdır. Ancak yazara g6re, Kevranî'nin 6ng6rd6đ6 alanlarda bir fitrat değerrişiminin olması m6mk6n değerildir. 6nk6 kadın, bir insan nevinde bulunması gereken hasletlerin tamamını 6zerinde taşımaktadır. Dolayısıyla da onun d6ř6n6p fikir y6retmesi ve bir şeyler 6retmesi değer fitrata aykırı olmak fitratın bizzat kendisi olmaktadır. Yazar, bu d6ř6ncesinin en b6y6k dayanağı olarak da tarihte temay6z etmiş kadın şahsiyetleri g6stermektedir. Yazara g6re birçok kadın muhtelif alanlarda faaliyet g6stermesine rağmen aile kurumuna zarar verip bu fitrî ameliyeyi değerşirmemiştir. Yine yazar İslâm tarihinde kadınların savaşlara katılmalarının gerek annelik gerekse de eş olma durumlarına bir haleb getirmediğini de vurgulamıştır.³⁰⁷

Yazar, Kevranî'nin g6r6ř6n6n aksine, kadının siyaset gibi bir alanda eğitim almasını ve bu eğitimin gereklerini uygulamasını gayet tabi g6rmektedir. Ayrıca ona g6re kadının t6m bunları yapıyor olması da annelik ig6d6s6ne en ufak bir zarar vermeyecektir. Zira bu duygu fitrîdir ve her hangi bir değerrişime de uğramayacaktır.³⁰⁸

³⁰⁵ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 29.

³⁰⁶ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 30.

³⁰⁷ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 30.

³⁰⁸ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 33.

3.2.6. Doğulu Kadınlar ve İlmî Kalkınma

Zeyneb Fevvâz, beşerî bir ameliye olarak çalışma ve gayret göstermenin kadın için zaruri bir durum olduğunu ifade etmektedir. Ona göre insan; tembellik için değil, üretmek ve gayret göstermek için yaratılmıştır ve kişiyi diğerlerinden ayıran ve yücelten şey de gösterilen bu gayret, çalışma azmi ve uğrunda çalışılan ameliyede istikrar göstermedir. Yazara göre bunların hepsi başarının temel prensipleridir ve bunlar sayesinde tüm zorluklar kolay hale gelecektir. Yine yazara göre sosyal sistemin ikamesi için elzem olan bu unsurları ayakta tutacak olanlar da kadın ve erkeğin bizzat kendileridir.³⁰⁹

Fevvâz, muhafazakar bir ortamda ve bu ortamın gerektirdiği ilmî terbiyeyi alarak yetişen bir yazardır. Onun kadının sosyal alanda üretken olup çalışmasına dair görüşü, öğrenmiş olduğu literatürden hareketle, son derece tabii bir durumdur. Ve yine ona göre kadının örtülü olması dâhi bu duruma her hangi bir engel teşkil etmeyecektir. Ona göre insanlık alemi kadın ve erkekten müteşekkil olduğundan bu uzuvlardan birinin çalışmaması sistemde büyük sorunlara yol açacaktır. Ona göre burada kadının üzerine düşen sorumluluk alanı ise gücünün yettiği nispettedir.³¹⁰

3.2.7. Kadın ve Dini Yeterliliği

Zeyneb Fevvâz'ın da yazılarının yayımlandığı bir gazetede, kadının hamileliği konusu gündeme getirilmiş ve bu konudan hareketle kadının utanılacak bir durum içerisinde olduğuna kanaat getirilmiştir. Bu konunun devamında ise mesele kadının aklının ve dininin eksik olması görüşüne kadar ulaşmıştır. Bu meseleyi ele alan Fevvâz, öncelikle hamile olmanın kadınlara Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf olduğunu dile getirmiş, akabinde de gelenekte var olan izlenimini aktarmıştır.³¹¹

Yazar, kadının gelenekte var olan konumunun hiç de iç açıcı olmadığını ifade etmektedir. Yazara göre bu değer yargısı her ne kadar geleneğin etkisiyle genel geçer

³⁰⁹ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 65.

³¹⁰ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 66.

³¹¹ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 127.

bir durum arzetsede sadece teoride bulunmaktadır ve bu değer yargısının pratik alanda bir karşılığı yoktur. Zira erkek cinsinin iyi hale gelmesinde kadın nevinin tesiri bulunmaktadır. Yine yazara göre erkek cinsi, annesinden emdiği sütle kalıtsal olarak önemli bir kişi haline gelmiş ve fazilet örtülerine bürünmüştür.³¹²

Yazar, kadın neviden zuhur edip yetişen neslin, tüm bunların karşılığı olarak kadına adil davranmadığını ve kadını köleleştirerek onların gündemde olmayan haklarına el uzattığını dile getirmektedir. Yazara göre söz konusu olan bu gürûh, ilgili söylemlerini dile getirirken de dinî yaptırım alanlarından istifade etmiştir. Bu konuyla ilgili olan ayet ve hadisleri kendilerine göre tevil etmişler, hatta kitaplara ve hadis literatürüne kadının değerini azaltan hadisler koymuşlardır. Bu durum öyle bir hal almıştır ki kadınlar dâhi bu söylentilere inanır olmuşlardır.³¹³

Fevvâz, dinî terminolojiyi bu alanda kullanan zihniyete dinin aslıyla cevap vermektedir. Bu zihniyet, kadının dini de aklı da eksiktir diye rivayet edilen hadisi, delil olarak kullanmaktadır. Fevvâz'a göre bu hadis en iyi ihtimalle mevzdur ve mevz olamasa bile Hz. Peygamber bu hadisin ifade ettiği mananın tam zıddıyla yorumlanabilecek rivayetlerde bulunmuştur. Hatta Hz. Âişe için; dininizin yarısını Âişe'den alın anlamına gelen rivayetlerde bulunmuştur. Yazara göre böyle bir rivayetin ifade ettiği mana, nasıl olur da dininizi yarım olan bu şahıstan alın şeklinde bir tavsiyede bulunabilir?³¹⁴

Fevvâz, dinin yarım olması hdisesine ayetin işaret ettiği manayla da yaklaşmış ve ayetlerin hiçbirinde ibadet alanında kadın ve erkeğin ayrı tutulmadığını ifade etmiştir. Ona göre, erkeğe farz kılınan namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetler kadına da farz kılınmıştır. Yazara göre kadına dinî ve aklî sahada atfedilen söz konusu bu noksanlık ne dinin bizzat kendisinde ne de tarihî verilerde bulunmaktadır. O, bu iddianın geçersiz olduğunu tarihte önemli işlere imza atmış kadınları göstererek cevap vermektedir.³¹⁵ Nitekim yazarın tarihte temayüz etmiş kadınların hayat hikayesini ele alan *ed-Durr'ul-Mensûr fi Tabakâti Rabbâti'l-Hudr* adlı müstakil bir çalışması da bulunmaktadır. Ayrıca bu eser yazarın en fazla dikkat çeken çalışması olmaktadır.

³¹² Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 127.

³¹³ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 127.

³¹⁴ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 128.

³¹⁵ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 128.

Fevvâz, *ez-Zeynebiyye*'de ilgili mevzuyu tartıştığı konunun devamında kadınların niçin nebi ve resul olarak gönderilmediği konusuna da değinmektedir. Ona göre peygamberler, insanları hak yola çağırışlar ve bu uğurda birçok musibet ve belaya sabır göstermişlerdir. Burada bu durumlara maruz kalan cinsiyet ise erkek nevidir. Kadınlar ise temelde dünyaya vücut vermekle sorumlu kılınmışlardır. Yani kadınlar peygamberlerin sorumlu hale gelmesinde temel sorumluluğu üzerlerinde bulundurmışlardır. Yazara göre burada istisnâî bir durum arz eden konu ise babasız dünyaya gelen Hz. İsa ve annesiz ve babasız dünyaya gelen Hz. Adem'dir. Yazarın burada değinmek istediği nokta, erkek ve kadın nevinin her ikisinin de sorumluluk alanlarının farklı olmasıdır. Bu ayırım cinsler arasında üstünlük mücadelesini ifade etmemekle beraber hayatın tesisi için zaruriyet bildirmektedir. Hatta yazar bu noktada kadının sorumluluk sahasını, beşeriyetin tesisinde sorumlu olmalarından ötürü, daha ağır bulmaktadır.³¹⁶

3.2.8. Kadının Aklî Melekesi

Zeyneb Fevvâz'ın içinde bulunduğu tarih, cinsiyetlerin rollerinde değişimin olduğu bir zamana tekâbül ettiğinden bu dönem, söz konusu alanda bir çok tartışmanın ve fikir ayrılığının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle de toplumsal cinsiyet ayırımının çıkış noktası olan kadın nevi, bu tartışma sahasının gündeminde en fazla yer kaplayan unsur olmuştur. Fevvâz'la çağdaşı olan yazarların bir kısmı, kadının da erkek nevi gibi haklarının ve sorumluluklarının olduğunu savunmuş, bir kısmı ise kadına atfedilen genel geçer yargıların değişmeyeceğini vurgulamıştır. Burada ikinci grubun ifadesi Fevvâz tarafından bir hayli sorgulanmıştır. Nitekim bu zümre, kadının aklen yetersiz olmasından kaynaklı olarak yüksek ilimleri öğrenemeyeceği tezini dâhi savunmuştur. Bu grup tarafından ortaya atılan iddianın temel sebebi olarak da kadın ve erkek beyninin ağırlık olarak eşit olamaması gösterilmiştir.³¹⁷

Cinsiyetler arasında öğrenme farklılığının temel sebebinin beyin hacimlerinden kaynaklandığını iddia eden gruba göre; araştırmalar, erkek beyninin 1350, kadın beyninin ise 1250 gram olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla iki cins arasında 100

³¹⁶ Fevvâz, *er-Resâilu'z-Zeynebiyye*, s. 128-129.

³¹⁷ Fevvâz, *er-Resâilu'z-Zeynebiyye*, s. 197.

gramlık bir beyin hacmi farkı bulunmaktadır ve burada noksan olan taraf ise kadın cinsine ait olan beyindir. Bu araştırmaya göre, beyin ağırlıkları arasındaki fark, kadın nevinin anlama ve idrak etme durumuna olumsuz bir şekilde tesir etmiştir. Ortaya atılan bu iddiada baş role sahip olan araştırmacı, iddiasına destek olması için ölümünden sonra kendi beyninin tartılmasını vasiyet etmiştir. Vasiyet yerine getirilince, araştırmacının beyin ağırlığının kadın nevinin beyin ağırlığından 5 gram eksik olduğu tespitine varılmıştır. Dolayısıyla araştırmacı, kendi tezine bizatihi olarak anti tez geliştirmiş olmuştur.³¹⁸

Kadının aklî yetilerinin yetersiz olmasından dolayı derinlik isteyen ilimlerde bir merteye kat edememesi görüşü Zeyneb Fevvâz'a göre aklî delillerle savunulabilecek bir çıkarım değildir. Ona göre bu tezi çürüten delillerden biri de yazarın halihazırda yaşamış olduğu dönemde kız çocuklarının eğitime dair yapılan girişimlerdir. Zira kız çocukları adı geçen dönemde eğitim kademelerinin hepsini geçmekte ve uzmanlık isteyen alanlarda ihtisaslaşmaktadırlar. Ayrıca kızlar bu eğitime ilaveten ev iadaresi ve çocuk yetiştirme konularında da ileri derecede donanımlı hale gelmektedirler. Fevvâz'a göre aynı anda iki sahada uzmanlaşma ideali son derece meşekkatli bir uğraşyken, kadın nevi bu ideali bir şekilde yerine getirmiş olmaktadır. Yazar, aynı anda iki sahada iyi olunamayacağını; bir kişinin aynı anda çok iyi bir doktor ve mühendis olamayacağı örneğiyle açıklamıştır. Yine yazara göre tıp gibi nevi şahsına münhasır olan bir alana temayüz etmiş kişi dâhi tıp alanının tamamında donanımlı hale gelemeyecektir ve bu kişi mecburen tıp alanının alt şubelerinden birinde ilerleme gösterecektir. Yazara göre bu durum en nihayetinde beşerî yetinin insana müsaade edebildiği alan dâhilinde gerçekleşmektedir.³¹⁹

Yazara göre aklî yetilerinin yetersizliğinden dolayı kadının akademik sahada başarı elde edememesi idiası, hem teoride hem de pratikte çürütülmüştür. Ayrıca yazara göre kadın, bu iddianın aksi olarak sadece bir alanda değil de iki alanda birden başarı gösterebilmektedir. Yazarın bu düşüncesine muhalif olan bir görüşe göre; kadınların evi, eşi ve çocuklarıyla olan ilişkisi aklî bir çıkarımdan ziyade meleke haline gelmiş bir yetidir. Fevvâz'a göre bu özellik insana değil de hayvanlar alemine ait bir hususiyettir. Zira yazara göre buradaki ev işi ve çocuk yetiştirme alelade bir durum arz

³¹⁸ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 197.

³¹⁹ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 200.

etmemektedir. Adı geçen bu sahalarda başarı elde etmek de gayret, çaba ve aklî müşahede gerektirmektedir.³²⁰

3.2.9. Bedenî ve Aklî Güç

Fevvâz, kendi döneminde çağdaşları tarafından gündemde tutulan eşitlik tartışmalarından ziyade eğitim meselesi üzerinde kafa yoran bir yazardır. O, özellikle kadınların kendilerini ilmî anlamda yetiştirmeleri gerektiğini savunmuş ve bu idealin gerçekleştirilmesi için her türlü engelin kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir. O, bu düşüncesini ifade ederken özellikle salt bir eşitlik anlayışından yana olmadığını sadece eğitim ve öğretim alanında fırsat eşitliği imkanının sunulması gerektiğini vurgulamaktadır. Aslında yazar, cinsiyete dayalı davranış farklılığının temelinde belki de eğitimi gördüğünden, bu kavram üzerinde daha fazla mesai harcamış olmalıdır. Zira eğitim ve öğretim, toplumsal alanda baş gösteren bir kısım sorunların çözümünde hareket edilmesi gereken adımların ilki mesabesinde.

Yazarın yaşamış olduğu dönem itibariyle kız çocuklarının eğitimine engel teşkil edilecek birçok argüman ortaya atılmıştır. Bunlardan biri de kadının bedenlen güçsüzlüğünden kaynaklı aklî melekelerinde var olan noksanlıktır. Fevvâz'a göre bu iddia, yani kadının bedenlen erkeğe nazaran daha güçsüz olması, her iki cins arasında kıyaslama yapılacak bir durum arz etmemektedir. Zira güç kavramı, beşerî sahada herhangi bir meziyet ifade etmemektedir. Yazar bu erk kavramının insandan ziyade hayvanlar aleminde kullanıldığını ifade etmektedir. Bedenen daha güçlü olanın toplumsal alanda bir üstünlük sağlamadığını ifade eden yazar, bu iddiayı ortaya atan zevatın yapmış olduğu çıkarımı da son derece yanlış bulmaktadır. Zira ona göre bedenî sahada kuvveti az olan bir varlığın aklî yetilerinin de zayıf olması fikri en başta aklî kıyasa ters ve tutarsız olan bir çıkarımdır.³²¹

3.2.10. Gelecek Nesil ve Kızların Eğitimi

Fevvâz'a göre kız çocuklarının eğitimi meselesi, eğitim sisteminin temelini oluşturmaktadır. Ona göre iyi ve ahlaklı bir nesil yetiştirmenin yolu; bu meziyetlere

³²⁰ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 200.

³²¹ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 201.

sahip bir anneden geçmektedir. Yine yazara göre cahil bir annenin çocuğuna verebileceği eğitim; kin, haset gibi içeriği kötü olan meziyetleri kapsayacaktır. Bu şekil bir sınıflandırmaya giren anneler, çocukları üzerinde yapamadıkları müspet davranışların okul döneminde kendiliğinden kaybolacağı düşüncesine kapılmaktadırlar. Yazar, bu düşünce sistematığının hatalı olduğu kanaatindedir. Ona göre anne, çocuk eğitimin temelinde yer almaktadır ve temeli sağlam olmayan bir binanın tezyinatı ne kadar güzel olursa olsun bu bina kendisine yapılan uğraşları taşıyamayacaktır. Ve yine onun ifadesiyle sağlam temelli olan bina ise hünerli sanatkârların elinde bir şahesere dönüşecektir.³²²

Fevvâz, üzerinde açıklama yaptığı bu konu üzerindeki çıkarımlarını o dönem Mısır'ındaki genç nesiller üzerine hamletmektedir. Yazarın bu mevzuda en fazla korktuğu durum ise genel anlamda ümmetin özel anlamda ise Mısır'daki neslin eğitilmiş olmayan bir anneden yetişmesidir. Burada yazarın eğitilmiş bir anneden kastettiği; ahlakî erdemlerin farkında olup bu hasletleri nesle aktarmayı bilen bir anne profilidir. Zira bünyesinde iyi hasletleri barındırmayan kişi, başkasını iyi hale getiremeyecektir.³²³ O, bu konudaki düşüncesini meşhûr şu iki beyitle temellendirmiştir:

فليس بنافع أدب الأديب³²⁴

"إذا كان الطباغ طباع سوء"

"Mizaç kötüyse şayet

Eğitimin bir faydası olmayacaktır."

Fevvâz, kız çocuklarının eğitimi için aydın kesimin de desteğine ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Ona göre adı geçen bu zevatın ilgili alanda epey bir mücadele verip gayret göstermesi gerekmektedir. Fevvâz, burada özelde hedef kitlenin eğitimi, genel manada ise eğitimin bizatihi kendisinde rol model olarak seçilen unsurlara da dikkat çekmektedir. Onun burada kastettiği örneklik ise şüphesiz batının şaşalı ve cazip gelen yönlendirmeleridir. Ona göre batının söz konusu davranış kalıpları fiiliyata geçirilirken ülkenin geleceği ve menfeati göz önünde bulundurulmalıdır. Bu

³²² Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 231-232.

³²³ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 232.

³²⁴ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 232.

amaçlara riayet edilmesi durumunda ise kaybedilen siyasî otorite ve nüfuz tekrar elde edilecektir.³²⁵

Yazar, bu konuyla ilgili düşüncelerinin yer aldığı makalesinin sonunda; kız çocuklarının eğitiminin sebeplerini ve neticelerini, toplumun inşası ve bekasının zarureti açısından kısaca özetlemiş ve onun bu ifadelerinde özellikle vurguladığı şey; kadın ve erkeğin bir birine rağmen olmadığı yönündedir. Ona göre kadın ve erkek; hayatı paylaşma noktasında müşterektirler ve birbirinde bağımsız değildirler.³²⁶

3.2.11. Okullar ve Din veya Din ve Okullar

Fevvâz'a göre nesillerin inşası için cinsiyet farkı gözetilmeksizin eğitimde fırsat eşitliğinin sunulması ne kadar elzem bir durum arz ediyorsa, okullarda hitab edilen bu kitlelerin görmüş olacağı derslerin muhtavasını da bir o kadar önem arz etmektedir. Bu anlamda onun özellikle altını çizdiği hususlardan biri de dinî eğitimidir. Fevvâz, bu konudaki yaklaşımını dönemin Mısır'ında eğitim sisteminde gördüğü olumsuzluklardan yola çıkarak elde etmiştir.³²⁷

Yazar, yaşamış olduğu dönemdeki eğitim sistemini salt menfaat merkezli olarak tasvir etmektedir. Ona göre Mısır'da ikame ettirilen eğitim, öncelikle dinî eğitimi değil de meslek ve itibar sahibi olmayı hedeflemektedir. Bu uygulama toplum tarafından da hüsnü kabul görünce, dönemin Ezher üniversitesi dâhi dinî içerikli eğitim söylemini kerih görmeye başlamıştır. Zira dönem itibarıyla adı geçen üniversitede cübbe giyip takke takmak, çok namaz kılıp oruç tutmak burayı yobaz hale getirecektir.³²⁸

Yazara göre, dönemin popüler kültürünü oluşturan batı tarzı yaşam şekliyle toplumda her türlü ayrışma ve dışlayıcılık baş göstermiş, içki, kumar ve faiz mübah görülmeye başlanmıştır. Aslında yazara göre buradaki problem alanını oluşturan durum; Avrupalıların hakiki ve saygın meziyetlerinin alınmayıp diğer hasletlerinin taklit

³²⁵ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 232.

³²⁶ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 232.

³²⁷ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 233.

³²⁸ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 233.

edilmesidir. Tüm bunların bir sonucu olarak gelinen son noktada; Mısır toplumu kendini bir oyunun ortasında bulmuş ve İngilizlerin işgâline maruz kalmıştır.³²⁹

Yazara göre işgâl dönemi Mısır'ında türlü türlü zorluklarla karşı karşıya kalan toplum, iktisadî açıdan da zor günler geçirmiştir. Bu durum öyle bir hal almıştır ki, erkek nesil iş bulma noktasında epey zorlanmıştır. Hizmet sahasının yüzlerine kapandığını fark eden bu gürûh, çareyi zengin bir eş aramakta görmüştür. Fevvâz'a göre hoş karşılanmayan bu davranış, toplumun medenîleşme gayretinin bir neticesidir.³³⁰ Bu durumdan kurtuluşun reçetesi de dinin rehberliğidir. O, bu düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir:

"فَهَبُّوا يَا رِجَالَ الْعَصْرِ، وَتَلَاؤُوا هَذَا الْأَمْرَ، وَتَعَاوَنُوا عَلَى إِزَالَةِ هَذَا الدَّاءِ الْعِيَاءِ مِنْ أَفْكَارِ الْبَنِينِ وَالْبَنَاتِ، وَاعْلَمُوا أَنَّ الشِّفَاءَ مِنْ دَاءِ التَّفَرُّقِ وَالْحَسَدِ لَا يَزُولُ إِلَّا أَنْ تَدْفِنُوهُ بَيْنَ دَفْتَيْ الْمَصْحَفِ، وَتَغْسِلُوهُ بِصَابُونِ الْأَحَادِيثِ النَّبَوِيَّةِ، وَتَتَحَصَّنُوا مِنْ هَوْلِ هَذِهِ الْحَيْرَةِ بِالْقَوَاعِدِ الشَّرْعِيَّةِ."³³¹

"Çağdaş aydınlar, harekete geçin ve bu durumu düzeltin, erkek ve kız neslin zihin dünyasından bu amansız hastalığı yok etmek için birlik olun, iyi bilin ki ayrışma ve haset illetinin şifası sadece Mushaftaki gizliliğin giderilmesiyle. Bu illeti, nebevi sünnetin sabunuyla yıkayın ve son olarak, şaşkınlık verici bu rezaleti şeriatın hükümleriyle sağlamlaştırın."

Zeyneb Fevvâz'a göre şeriatın getirmiş olacağı medenîleşme kıyamete kadar devam edecektir. Bu minvalde kız çocuklarının eğitimi de nesiller arasında bir rekabet değil, nesillerin ihyasına hizmet eden bir durum arz etmektedir. Burada cinsiyet ayrımı yapılmaksızın verilecek olan eğitimin muhtevası ise dinî temellere dayanmalıdır. Ona göre söz konusu okullarda okutulacak olan dinî eğitim muhtevalı ders kitaplarının kim tarafından hazırlanacağı önem arz etmemekle beraber, bu konuda önem araz eden durum ümmetin faydasının gözetilmesidir.³³²

³²⁹ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 233.

³³⁰ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 234.

³³¹ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 234.

³³² Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 234.

Yazar, söz konusu görüşlerini neticelendirirken, ortaya koyduğu çözüm önerilerinin tamamını, tüm samimiyetiyle dile getirdiğini ifade etmiş ve nihai gayenin filanca kişinin eserinin nüfuz sahibi olması değil de dinin etkin olması olduğunu belirtmiştir. Ona göre burada unutulmaması gereken bir diğer husus da hikmetin başının Allah korkusu olduğu düsturudur.³³³

---

³³³ Fevvâz, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, s. 234.

SONUÇ

Zeyneb Fevvâz, Arap edebiyatının son dönemini ifade eden modern çağda neşet etmiş meçhûl bir yazardır. Arap edebiyatının modern dönemi, Mısır rönesansı olarak bilinen "*nahda*" hareketiyle başlamış ve tarihî süreçte bir dizi gelişim ve değişim faaliyetinin neticesi olarak Arap edebiyatı tarihinde yerini almıştır. Modern Arap edebiyatının her bir dönemi, özellikle de kuruluş aşaması, araştırma yaptığımız konu için çok büyük anlamlar ifade etmektedir. Zira yazarımız Zeyneb Fevvâz, söz konusu edebiyatın tesisinde yer alan önemli şahıslardan biridir. Yazarın bu yönünden hareketle onun yaşadığı dönemi siyasî, sosyal ve kültürel açıdan ele almak; çağdaşlarını, etkilendiği ve etkilediği şahısları tespit etmek son derece önem arz etmektedir.

Fevvâz'ın ilmî hayatının temelleri doğduğu yer olan Lübnan'da atılmıştır. Lübnan, modern Arap edebiyatının çıkış noktası addedilen bir mekân olduğundan Fevvâz da bir nevi akademik anlamdaki cesaretini bu coğrafyadan esinlenerek almıştır diyebiliriz. Ancak onun doğduğu dönemde siyasî yönden ortaya çıkan çalkantılardan dolayı buradaki edebiyat, göç olgusuyla farklı mekânlara kaymak zorunda kalmıştır. Yazar, doğduğu yer olan Lübnan'dan, ilmiye sınıfının bir kısmının göç ettiği ve Araplar için modern dönem edebiyatın ana merkezi olan Mısır'a göç etmiş ve çalışmalarını burada yapmaya başlamıştır.

Fevvâz, modern Arap edebiyatının teşekkülünde ön plana çıkan ve kendisiyle aynı konu ve temada çalışmalar yapan birçok aydın kesimle çağdaştır. Başta Lübnan doğumlu Corcî Zeydân ve Mısırlı Kâsım Emîn bu anlamda akla gelen ilk iki isimdir. Yazarla çağdaş olan Corcî Zeydân, tarihî roman türünde çalışmalar yapmış ve bu alanda kendi döneminde otorite olmuştur. Zeyneb Fevvâz da tarihî roman türünde "*el Meliku Kurş ev Meliku'l-Furs*" adında bir roman telif etmiştir. Ancak yazarın bu romanı Zeydan'ın romanı kadar gündem oluşturmamıştır. Fevvâz'ın çağdaşı olan Kâsım Emîn ise kadının hürriyeti bağlamında çalışmalar yapması yönüyle kendi döneminde ön plana çıkan entelektüeller arasında yerini almıştır.

Fevvâz'ın matbu olan eserleri; biri tiyatro olmak üzere, iki roman, bir divan, bir biyografi çalışması ve bir de çeşitli gazetelerde yazmış olduğu makalelerinin bir araya getirilmiş olduğu risaleler şeklinde sıralanmaktadır. Onun en meşhûr eseri "*ed-Durr'ul-*

Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr" adlı, tarihte ön plana çıkan kadınların hayat hikâyelerinin yer aldığı biyografi türündeki çalışmadır. Ayrıca yazarın telif etmiş olduğu bazı eserler de modern Arap edebiyatının ilk ürünleri olması hasebiyle son derece öneme sahiptir. Nitekim yazar, 1893'te tiyatro olarak kaleme aldığı "*el-Hevâ ve'l-Vefâ*" adlı çalışmasıyla Arap edebiyatında piyes kaleme alan ilk kadın yazar olma vasfını elde etmiştir. Ayrıca onun kaleminden çıkan "*Husnu'l-Avâkıb ev Ğâde ez-Zehrâ*" adlı roman ilk modern Arap romanıdır. Bu yeni bilgi Arap edebiyatındaki ilk roman ünvanını değiştirecek niteliktedir. Zira söz konusu alandaki ilk çalışma Muhammed Huseyn Heykel'in "*Zeyneb*" adlı romanı olarak bilinmektedir. Ancak bu romanın basım tarihi 1914'ü gösterirken Fevvâz'ın adı geçen romanı 1892 gibi daha erken bir tarihi göstermektedir.

Husnu'l-Avâkıb'tan önce Selim el-Bustânî, Fransız Marrâş, Halîl el-Hûrî ve Ahmed Fâris eş-Şidyâk tarafından roman denemeleri yapılmasına rağmen bu çalışmalar yarı makâme, yarı roman tarzında olduğundan ilk roman niteliğine uygun görülmemiştir. Fevvâz'ın bu yazarlardan, özellikle de Selim el-Bustânî'den mezc yaptığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Görüldüğü üzere Fevvâz, hem modern Arap edebiyatında önemli bir konumda bulunmuş, hem de birçok alanın kendi sahasına yönelik ilk ürünlerini vermiştir. Ancak tüm bunlara rağmen kendi döneminden sonra tanınmamış ve meçhûl yazarlar arasına dâhil edilmiştir.

Fevvâz'ın makalelerinin yer aldığı "*er-Resâilu'z-Zeynebiyye*" adlı eserine gelince bu çalışma, muhtelif konuları ihtiva etmektedir. Eserde ele alınan konular siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlara dair bilgi, tecrübe ve önerileri kapsar niteliktedir. Bu çalışmada bizim ele aldığımız konu ise Fevvâz'ın kadının eğitime yönelik görüşleridir. Ayrıca Fevvâz, kendi döneminde "*ez-Zeynebiyye*" adıyla sonradan kitaplaştırılan makalelerinde, kadının hürriyeti için kalemiyle mücadele veren aktivistlerin ilkidir.

Fevvâz, kadının hürriyeti bağlamında kalemiyle mücadele veren ilk kişi olmasına rağmen bu alanda ön plana çıkan ve bu meseleye dair ilk çalışmanın mimarı olarak gösterilen kişi Kâsım Emîn olmuştur. Tarihî verilere bakıldığında bu ünvanın Fevvâz'a ait olması gerektiği fark edilecektir. Zira Kâsım Emîn, kadının hürriyeti konulu çalışmalarının ilkinin "*Tahriru'l-Mer'e*" adıyla 1899'da neşretmiş, Zeyneb Fevvâz ise söz konusu alana dair çalışmalarının ilkinin 1892 gibi erken bir tarihte *en-Nil* gazetesinde kaleme almaya başlamıştır. Kadının hürriyeti konulu alanda ilk

mücadelenin Zeyneb Fevvâz'a ait olmasına rağmen Kâsım Emîn'in isminin zikredilmesinin arka planında; toplumun o dönemde henüz kadın bir yazarın varlığına alışkın olmayışı ve Fevvâz'la Kâsım Emîn'in almış oldukları eğitimin farklı olması gibi etmenler yer almaktadır. Emîn, batıda resmi okullarda eğitim görmüş ve batıda olan hürriyet ve eşitlik gibi metodolojileri yakından müşahade etmiş, bir de Fevvâz'dan farklı olarak hürriyet, eşitlik, adalet gibi unsurların sıkça dillendirildiği felsefe ve sosyoloji alanlarına eğilim göstermiştir. Fevvâz ise resmi bir okulda eğitim almamış, özel hocalardan temel İslâm bilimleri ile Arap dili ve belağatı alanlarına dair dersler almıştır. Dolayısıyla o, batıda görülen fikir akımlarını bizzat tecrübe atmeyip batı zihniyetine uygun dersler almadığından Kâsım Emîn kadar ön plana çıkamamıştır.

er-Resâilu'z-Zeynebiyye'de en fazla dikkat çeken kavram eğitim meselesidir. O, bu konuyu genel anlamda ümmetin bir meselesi, özel anlamda ise cinsiyet farkı gözetmeksizin her bireyin sahip olması gereken bir hak olarak görmektedir. Onun yaşadığı dönem ve toplumda bir yandan geleneğin insanî ve vicdanî olmayan tutumlarıyla mücadele hâkimken bir yandan da topluma sunulmuş olan yeni fikir ve temâyüller baş göstermektedir. Tam bu noktada, yazarın savunduğu ve arkasında durduğu husus da kız çocuklarının eğitimidir. O, bu meseleye fazlasıyla önem vermektedir. Zira ona göre nesillerin inşası ve iyi birer toplumun ortaya çıkmasındaki ana unsur eğitimi ve farkındalık sahibi olan annedir.

Modern Arap edebiyatının teşekkülüne zemin hazırlayan sebepler ve bu edebiyatın kalkınmasında rol oynayan etmenler birlikte dikkate alındığında, bu unsurların neredeyse tamamı genel anlamda eğitim meselesini özel anlamda ise kadının eğitimini gündeme getirmiştir, diyebiliriz. Bir diğer ifadeyle Arap yazınında gelişim ve ilerlemenin başlangıç noktasını ifade eden *nahda* hareketiyle kadının eğitimi meselesi paralel bir şekilde gelişim göstermiştir.

Yazarla kadının eğitimi noktasında mücadele veren aktivistler arasında ön plana çıkan isimler; Tahtavî, Butrus el-Bustânî, Ahmed eş-Şidyak, Ali Mübârek, Cemâleddin Efgânî, Muhammed Abduh, Kâsım Emîn şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca aynı konu etrafında fikrî teâmülleriyle mücadele veren yazarın çağdaşı olan hemcinsleri de; Âişe İsmet Teymûr, Verde el-Yâzıcî, Melek Hifnî Nâsıf, Nebeviye Musa, Mey Ziyâde, Mariyânâ Marrâş olarak zikredilmektedir. Ne var ki bu yazarların tamamı söz konusu alanda temayüz etmiş olmalarına rağmen; Fevvâz, çağdaşları kadar tanınır olmamıştır.

Onun özellikle hemcinsi olan yazarlar kadar tanınmamasının bir sebebi de nüfuzlu bir ailede neşet etmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Fevvâz'a göre Arap toplumunun geri kalmasının temel sebebi eğitim sisteminde aranmalıdır. Ona göre vatanın evlatlarının ihya bulması ve vatana hizmet etmeleri için iyi bir eğitim almaları mecburiyeti bulunmaktadır. Bu noktada özellikle de kız çocuklarının eğitilmesi gerekmektedir. Zira yazara göre kadının eğitimi demek, gelecek nesillerin eğitimi demektir; toplumları ıslah edecek kimseler de ancak eğitilmiş anneler olacaktır. Yazar, cinsiyet ayrımı yapmaksızın herkese eğitimde fırsat eşitliği verilmesi taraftarıdır ve bu eğitimin muhtevasında da İslâmın temel ilkelerinin yer alması gerektiği kanaatindedir. Ayrıca yazarın bu minvaldeki düşünceleri, onun aynı alanda mücadele veren hemcinslerinin çoğundan farklı olduğunu göstermektedir. Zira o, savunduğu her bir düşüncenin arkasında İslâmî tavır ve duruşuyla dikkatleri çekmektedir.

KAYNAKÇA

Akay, M. Orhan, Âlim Kahraman, "Roman", DİA, XXXV, s. 164-166.

Akçay, Cihaner, Rifâ'a Râfi' et-Tahtavî (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Toplumsal Konulardaki Düşünceleri), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1992.

Âlem, Tuveylebe, "Vakafâtu Mea Kitab ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr li Zeyneb el-Âmilî", Arşiv Mültekâ Ehli'l-Hadîs, Cilt: 48, 2010, (s. 466).

Al'îd, Yumna, "Lebanon", Arab Women Writers A Critical Reference Guide 1873-1999, Ed. Radwa Ashouri Mohammed Berrada, Ferial J. Ghazoul, Amina Rachid, The American University in Cairo Press, Kahire, 2008, (s. 13-60).

Arslan, Taha Yasin, "İslam Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018)", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 41, 2019, (s. 201-205)

Aşur, Rıza, el-Hâddâsatu'l-Mumkine eş-Şidyâk ve's-Sâk ale's-Sâk er-Rivâyetu'l-Ûlâ fi'l-Edebi'l-Arabîyyi'l-Hadîs, 2. Baskı, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2012.

Aydın, Atik, "Arap Dilinde Noktalama İşaretleri: Tarih ve Uygulama", Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 23, 2012, (s. 91-102).

Ayyıldız, Erol, "Mey Ziyâde", DİA, XXIX, s. 498-499.

Bahbûh, Zeyneb Nübüvveh, Zeyneb Fevvâz Râidetü min A'lami'n-Nahdati'l-Arabîyyeti'l-Hadîse 1846-1914, Menşuratu Vizaratu's-Sikâfe, Dimeşk, 2000.

Baktıaya, Adil, Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Booth, Marilyn, *Classes of Ladies of Cloistered Spaces: Writing Feminist History Through Biography in fin-de-siècle Egypt*, Edinburgh University Press, Edinburg, 2015.

Booth, Marilyn, *Zaynab Fawwaz (1850)*, Oxford University Press, Oxford, trs.

Br ckelmann, Susanne, *Wir Sind die Halfte der Welt!: Zaynab Fawwaz (1860-1914) und Malak Hifni Nasif (1886-1918)-zwei Publizistinnen der Frühen Agyptischen Frauenbewegung*, Orient Institut, Beyrut, 2004.

Buzpınar, Şit Tufan, "Abdurrahman b. Ahmed Kev k b ", *D A*, XXV, s. 339-340.

Buzpınar, Şit Tufan, "Lübnan, Kültür ve Medeniyet/ Osmanlı Dönemi" *D A*, 2003, XXVII, s. 248- 254.

Buzpınar, Şit Tufan, "Mustafa K mil Paşa", *D A*, XXXI, s. 309-310.

Buzpınar, Şit Tufan, "Suriye, Tarih/Osmanlı Dönemi", *D A*, XXXVII, 2009, s. 550-555.

 elebi, Muharrem, "Corc  Zeyd n", *D A*, VIII, s. 69-71.

 etin, Atilla, "İsmâil Paşa, Hidiv", *D A*, XXIII, s. 117-119.

 i ek, Hacı, "Umar Ferrûh ile Şevkî Dayf'ın Cahiliye Şiirine Dair Görüşleri", *İnönü Universitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, 2013, (s. 145-176).

 imen, Abdullah Emin, "Tâhir el-Cezairî", *D A*, XXXIX, 2010, s. 395-398.

Dayf, Şevkî, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî el-Asru'l-Câhilî; el-Asru'l-İslâmî; el-Asru'l-Abbâsî el-Evvel; el-Asru'l-Abbâsî es-Sâni; el-Cez ratu'l-Arabiyyetu'l-İrâk İnan; Şam; Mısır; Endülüs; Libya, Tûnus; Cezayir, Fas, Moritanya, S dan, Dâru'l-Maârif, Kahire*, trs.

De Tirazi, Viscount Philippe, Tarihu's-Sahâfe, (I), el-Matbaatu'l-Arabiyye, Beyrût, 1913.

Decilî, Kâzım, Mecelletu Lüğati'l-Arabi'l-İrâkıyye, Vizâratu'l-A'lâm, VII, Bağdat, trs.

Demirci, Gülyaşar, Mısır Edebiyatında Kısa Hikâye, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 2014.

DİA, "Lübnan, Fiziki ve Beşerî Coğrafya", (Madde dört bölümden oluşmaktadır: Fiziki ve Beşerî Coğrafya, Tarih, Kültür ve Medeniyet, Kültür ve Medeniyet/Osmanlı Dönemi. 1. Bölüm Dia tarafından kaleme alınmıştır.), 2003, XXVII, s. 243-244.

Doğaner, Suna, "Mısır Fiziki ve Beşerî Coğrafya", DİA, 2004, XXIX, s. 553-555.

Dulum, Sibel, Osmanlı Devletinde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006.

Duman, Olcay Özkaya, "Bir Ortadoğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-1861)", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 5, Ocak 2006, (s. 1-15).

Duman, Olcay Özkaya, "Lübnan'da Mârunî Dürzî Çatışmaları ve Osmanlının 19. Yüzyıl Ortadoğu Siyaseti", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 8, Ocak 2007, (s. 1-10).

Durmuş, İsmail, "Şiir", DİA, XXXIX, s. 154-155.

Dursun, Davut, "Beyrut", DİA, VI, s. 81-84.

Emin, Kasım, Tahriru'l-Merra, Müessesu Hendavi li't-Ta'lim ve's-Sekafe, Kahire, 2016.

Er, Rahmi, Modern Mısır Romanı-I (1914-1944), 1. Baskı, Hece Yayınları, Ankara, 2015.

Fâhurî, Hanna, el-Câmi' fi Târîhi'l-'Arabî el-Edebu'l-Kadîm, Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1986.

Fazlıoğlu, Őukran, "Zeyneb Fevvâz", DİA, XXXIV, 2013, s. 359-360.

Fettûh, İsâ, Edebiyyâtun Arabiyyât Siyerun ve Dirrâsât, en-Nedvetu's-sikâfiyyetu'n-Nisâiyye, Dimeşk, 1994.

Fevvâz, Zeyneb, ed-Durru'l-Mensûr fi Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Thk. Muhammed Emin ed-Denavi, Beyrut, 1999.

Fevvâz, Zeyneb, el-Meliku Kûrş ev Meliku'l-Furs, Müessesetu Hendavi, Mısır, 2016.

Fevvâz, Zeyneb, er-Resâilu'z-Zeynebiyye, Müessesetu Hendâvi li't-Ta'lîm ve's-Sikâfe, Kahire, 2014.

Fevvâz, Zeyneb, Husnu'l-Avâkıb ev Ğâde ez-Zehrâ, el-Meclisu's-Sekafiyyi, Beyrut, 1984.

Fevvâz, Zeyneb, el-Hevâ ve'l-Vefâ, el-Matbaatu'l-Câmia, Mısır, 1893.

Fevvâz, Zeyneb, Dîvânu Zeyneb Fevvâz, Thk: Hasan Muhammed Salih, Dâru'l-Mahacca'l-Baydâ' li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', Beyrut, 2008.

Furat, Ahmet Suphi, Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996.

Gökbilgin, Tayyib, "1840'tan 1861'e kadar Cebeli Lübnan Meselesi ve Dürzîler", Belleten, Cilt: 10, Sayı: 40, Ekim 1946, (s. 641-703).

Görgün, Hilal, "Mısır'da 19. Yüzyıl Sonunda Panislamist Osmanlı Tarih Yazıcılığı: Muhammed Ferid ve Mustafa Kâmil", İslâm Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, 2000, (s. 105-131).

Günay, Selçuk, "II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri", AÜ Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 28, 1995, (s. 85-108).

Günel, Fuat, "Âişe İsmet Teymûr", DİA, II, s. 205-206.

İs'âd, Muhammed Ebu, Nebeviye Mûsâ ve Devruhâ fı'l-Hayâti'l-Mısıryye, 2. Baskı, Mektebetu'l-Usra, Mısır, 2005.

Hansu, Hüseyin, "Fuat Sezgin: Arap İslam Bilimleri Tarihi I, İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları 2015, XIII+1072 sayfa", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 34, 2016, (s. 221-228.)

Hourani, Albert, Çağdaş Arap Düşüncesi: Arabic Thought in the Liberal Age (1798-1939), Çev. Hüseyin Yıldız-Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994.

İshakoğlu, Ömer, "19. Yüzyıl Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeyneb Fevvâz", Şarkiyat Mecmuası, Sayı: 21, (s. 43-51).

Karabela, Nevin, Feyzettin Ekşi, "Arap Edebiyatında Tarihi Romanın Ortaya Çıkışında Milliyetçilik Düşüncesinin Etkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 2, 2015, (s. 185-202).

Karakterir, Eray, "Pers Kralı II. Kyros'un (Büyük Kyros) (MÖ. 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi", Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, Aralık 2016, (s. 68-83).

Kehhâle, Ömer Rıza, A'lâmu'n-Nisa fî Alemi'l-Arab ve'l-İslâm, (II), Müessesetü er-Risâle, trs.

Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemu'l-Müellifin, (VIII), Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrût, trs.

Komasyon, "Osmanlı Belgelerinde Suriye", T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın numarası: 129, İstanbul, 2013.

Korkmaz, Bülent, "Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu", AÜ. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, Sayı: 54, 2014, (s. 61-80).

Kula, Mevlüt, "Modern Suriye Hikâyesine Genel Bir Bakış", Doğu Araştırmaları: Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 18, 2011, (s. 17-48).

Kurt, Gülfem, Kâsım Emîn ve Kadınların Özgürlüğü Bağlamında Eğitimle İlgili Görüşleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2014.

Landau, Jacob M, Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20. Yüzyıl), Çev. Bedrettin Aytaç, 1. Baskı, Gündoğan Yayınları, 1994.

Miskûnî, Yûsuf Ya'kub, min Abkariyyât Nisâi'l-Karni't-Tâsi'i Aşera: Dirâsâtun Edebiyyetun min Vahyi'l-Mâdî li'-Şâirâti'l-Edebiyyât: es-Seyyide Âişe Teymûriyye ve's-Seyyide Verde el-Yâzicî ve's-Seyyide Zeyneb Fevvâz el-Âmiliyye mea Mukaddimeti an Meâneti'l-Mer'ati fî Hayâti'l-İctimâiyye, Matbaatu'l-Ma'rife, Bağdat, 1947.

Nemnem, Hilmi, er-Râidetu'l-Mechûle Zeyneb Fevvâz, Dâru'n-Nahâr, Kahire, 1998.

Özcan, Azmi, "İttihâd-i İslâm", DİA, XXIII, s. 470-475.

Özvarlı, M.Sait, "Selefiyye", DİA, XXXVI, s. 399- 402.

Salim, Ahmet Muhammet, el-Mer'atu fi Fikri'l-Arabiyyi'l-Hadîs Kıraatu'n fi Meârikî Asr'n-Nahda, 1. Baskı, Ravabibu'n-Neşri ve't-Tevz', Kahire, 2018.

Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsa, Mu'cemu'l-Matbûâtu'l-Arabiyye ve'l Mu'rabe, (II), Matbaatu Serkîs, Mısır, 1928.

Somuncuoğlu, Ecehan, "On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap Düşüncesinin Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları", MÜ Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, 2015, (s. 103-120).

Şa'ban, Buseyne, Mietu Âmin min'er-Rivâyâti'n-Nisâiyyeti'l-Arabiyye (1899/1999), 1. Baskı, Dâru'l-Âdâb, Beyrût, 1999.

Şahin, Cemalettin, "Suriye, Fiziki ve Beşerî Coğrafya", DİA, XXXVII, 2009, s. 545-550.

Şeyho, Yûsuf b. Âdil Mesîh b. Yâ'kûb, Târîhu'l-Âdâbi'l-Arabiyye fi'l-Karni't-Tâsi'i Aşera ve'r-Rub'i'l-Evveli min'el-Karni'l-'İşrîn, (I), 3. Baskı, Dâru'l-Meşrik, Beyrût, trs.

Tahtavî, Rifâ'a Râfi', Tahlisu'l-İbriz fi Telhîz-i Bariz, Müessesatu Hendavî, Kahire, 2012.

Tan, Muzaffer, "Geçmişten Günümüze Dürzîlik", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXI, 2011, (s. 173-216).

Taşpınar, İsmail, "Mârûniler", DİA, XXVIII, s. 71-72.

Temîmi, Huda, el-Edebu'l-Arabiyye Abra'l-Asûr, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 2016.

Tomar, Cengiz, "Lübnan, Kültür ve Medeniyet", DİA, XXVII, s. 246-248.

Tomar, Cengiz, "Suriye, Tarih/Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar", DİA, XXXVII, 2009, s. 545-550.

Tuncî, Muhammed, Mu'cemu A'lamu'n-Nisâ, Dâru'l-'İlmî'l-Malâyîn, Beyrût, 2014.

Uzun, Mustafa, Ahmet Turan Arslan, "Takriz", DİA, XXXIX, 2010, s. 472-474.

Ürün, Ahmet Kâzım, Modern Arap Edebiyatı, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015.

Yalar, Mehmet, Modern Arap Edebiyatına Giriş, 1. Baskı, Emin Yayınları, Bursa, 2009.

Yazıcı, Hüseyin, "Hikâye", DİA, XVII, s. 479-485.

Yazıcı, Hüseyin, "Mehcer Edebiyatı", DİA, XXVIII, s. 364-367.

Yazıcı, Hüseyin, The Story in Modern Arabic Literature General Eyption Book Organization, Kahire, 2004.

Zeriklî, Hayreddin, el-'Âlâm, 15. Baskı, Dâru'l-'İlmî'l-Malâyîn, (I, II, III, VIII), Beyrût, 2002.

Zeydân, Corcî, Târîhu Âdâbî'l-Luğati'l-Arabiyye, Müessesetu Hendâvî, Kahire, 2013.

Zeyyât, Ahmed Hasan, Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, Dâru Nahda Mısır, Kahire, trs.

Ziyâde, Mey, ÂişeTeymûr Şâiratu't-Talîa, Müessesetu Hendâvî, Kahire, 2012.

Ziyâde, Mey, Bâhîsetü'l-Bâdiye, Müessesetu Hendâvî, Kahire, 2011.

Ziyâde, Mey, Verde el-Yâzıcî, Müessesetu Hendâvî, Kahire, 2012.

Ziyâde, Nakûla, A'lamu'n Arabun Muhaddisûn min'el-Karneyni 19 ve 20, el-ehliyyetu'n-Neşru ve't-Tevzi', Beyrut, 2002.

İnternet Alıntıları:

Adil, Semah, "er-Rivâtetu'l-Arabiyye" <https://kitabab.com/cultural/-الرواية-العربية-بين-التبلور-واللمسات>, (13.09.2018).

Er, Rahmi, "Modern Arap Edebiyatında Mısır'ın Yeri", Mısır Arap Cumhuriyeti Mısır Eğitim ve Kültür İlişkileri Merkez http://www.misirkultur.net/tr/article.php?id_article=17, (22.07.2018).

Ma'refe, "Buseyne Şa'ban", <https://www.marefa.org/بثينة-شعبان>, (03/09/2018).

Mu'cemu'l-Bâbetîn, "Edip Nazmî", Mu'cemu'l-Bâbetîn li Şuarâi'l-Arabiyyeti fi'l-Karnîni't-Tâsi' ve'l-Işrîn, http://www.almoajam.org/poet_details.php?id=910#2650%20, (08/08/2018).

Temmâm, Ahmed, "el-Kâtibetu'l-Kebîratu Zeyneb Fevvâz el-Âmiliyye (1846/1914)", 22/11/2008, <http://www.syrianstory.com/zynabe.htm>, (14/08/2018).

Yûsuf, Danyâ, "Durratu Cebelu Âmil, Zeyneb Fevvâz", Itruniyyât, 10/05/2016, <http://www.aitarouniat.com/?p=5424>, (14/08/2018).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı	Sultan Duran
Uyuğu	T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri	30/04/1989 Gölbaşı
E-Posta	sduran@bayburt.edu.tr

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Gölbaşı imam hatip lisesi	2007
Üniversite	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2012
Yüksek Lisans	Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı	2019

Doktora		
---------	--	--

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
Meb, İmam Hatip Liseleri Meslek Dersleri Öğretmenliği (2012- 2018)	Bursa-Orhangazi Anadolu İmam Hatip Lisesi (2012-2015) Osmaniye-Bahçe Şehit Furkan Aydın Anadolu İmam Hatip Lisesi (2015-2018)	Öğretmen
Arap Dili ve Belağatı Öğretim Görevliliği (2018-)	Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2018-)	Öğretim Elemanı

Yabancı Dil	Arapça
--------------------	--------